

Koltay Tibor
A referálás elmélete és
gyakorlata

Továbbképzés felsőfokon

Koltay Tibor

A referálás
elmélete és gyakorlata

Budapest
2003

Lektorálta
Barátné Hajdu Ágnes

Fedélterv
Gerő Éva

ISBN 963 201 348 4
ISSN 1589-1682

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Készült
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával

Kiadja a Könyvtári Intézet
Felelős kiadó: dr. Dippold Péter igazgató
Készült az AKAPRINT Nyomdaipari Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Freier László

Bevezető

Miről szól ez a könyv?

Ez a kis könyv – címének megfelelően – a referálás* (későbbiekben részletesebben is meghatározandó) elméletével és gyakorlatával foglalkozik. Összefoglalja tehát a referálással kapcsolatos legfontosabb és legkorszerűbb elméletet, valamint tanácsokat ad és példákat nyújt a referálás gyakorlatára vonatkozóan.

Kinek szól ez a könyv?

Elsősorban könyvtárosoknak szól és különösen a könyvtártudományi és informatikai tanszékek oktatási gyakorlatában hasznosítható. Emellett azonban az is a célja, hogy segítséget nyújtson azon nem-könyvtáros szakembereknek, akik valamely szakterületen referátumokat írnak, és – mindenekelőtt – kutatóként a tudományos folyóiratokban közölendő cikkeikhez szerzőként maguk írják az úgynevezett autoreferátumokat, kivonatokat, abstract-okat.

Ez utóbbi kérdéskörrel kapcsolatban nem beszélhetünk egységes terminológia meg-létéről. A folyóiratcikkek elején található kivonatot ugyanis szabatosan *szerzői referátum*nak (vagy latinus elnevezéssel *autoreferátum*nak) kellene hívunk, de ettől az elnevezéstől némileg idegenkedik a tudományos gyakorlat. Angolul is két elnevezéssel találkozunk: az egyik az *abstract*, a másik a *summary*, amelyek közül az előbbi az inkább helyes.

Miért van szükség egy ilyen kézikönyvre?

Először is azért, mert ennek a témakörnek nincsen, akárcsak viszonylagos teljes-ségre törekvő magyar nyelvű kézikönyve sem. A referálás kérdéseivel leghosszabban a *Könyvtárosok kézikönyve* foglalkozik, de az e témának szánt fejezet már csak terjedel-ménél fogva sem lehet teljes, bár jól összefoglalja a tudnivalók jelentős részét, és né-hány újszerű, eredeti meglátással is találkozunk benne.

Az idegen nyelvű szakirodalomban is csak egyetlen teljességre törekvő munkát találunk, Pinto (1992) spanyol nyelvű monográfiája mindeddig a referátumkészítés elmé-le-tének és gyakorlatának legteljesebb összefoglalását jelenti. Azóta természetesen szá-mos új eredmény keletkezett ezen a területen. Ezek átfogó összegzésére vállalkozott e sorok szerzőjének a *Referátumkészítés főbb kérdései* című PhD-értekezése. Nem lát-szik azonban szükségesnek, hogy ennek a disszertációnak minden megállapítása be-kerüljön a könyvbe.

Egy referálási kézikönyv akkor szükséges, ha ennek a tevékenységnek van jövője. Koherens elméletre ugyanis csak életképes szolgáltatástípusnak lehet szüksége, nem is beszélve arról, hogy gyakorlata is csak életképessége esetén lehet érdekes szá-munkra.

A referálás szaktudományonként nagy változatosságot mutat. Vannak tudományte-rületek (pl. kémia, orvostudomány), amelyeken évente több százezer dokumentumot referálnak. A referálás – költségessége miatt – csak akkor rentábilis, ha eleve nemzet-

*A referálás szóval teljes mértékben azonos értelemben használhatjuk a referátumkészítés szót is.

közi felhasználói körnek szól. Ezért szinte minden tudománynak megvan a maga egy-két nagy referáló orgánuma, amely mögött elektronikus úton elérhető bibliográfiai adatbázis áll, amelyre a szakirodalmi tájékoztatás bárhol a világon építhető. Idehaza is léteznek referáló szolgáltatások, bár számuk viszonylag kicsi.

A referálás történetileg egészen a sumér civilizációig visszavezethető, de igazán a XVII. századtól jelenik meg az igény a tudományos ismeretek rendszerezésére, ami a folyóiratok és bennük a referátumok megjelenéséhez vezetett.

A rendszeres referálás kezdeteként általában a *Journal des Sçavans* (egyes források szerint *Journal des Sçavants*) francia folyóirat 1665-ös megjelenését jelölik meg (Cleveland–Cleveland, 1990).

A referálás jövőjéről számos, a referátumok és a referálás szerepének megváltozására vonatkozó előrejelzést ismerünk. Mégis úgy tűnik, az hogy szövegek nagy mennyiségben tárolhatók és visszakereshetők számítógépen, nem tette feleslegessé a referátumokat. Továbbra is hasznosak. Emberi olvasásra készülnek és a visszakeresést segítő funkciójuk a teljesség és pontosság szempontjából egyaránt felülmúlja teljes szövegét (Pinto–Lancaster, 1999).

Már a 90-es évek óta jellemző, hogy rendkívül nagy a World Wide Weben elérhető dokumentumok száma. Az információ mennyisége pedig az információk visszakeresését megnehezíti. Ezért is látják sokan szükségesnek, hogy e nehézségek áthidalására referátumokat használjunk fel. Ezt számos tényező indokolja. Egyrészt kevés információval rendelkezünk arra nézve, hogy milyen alapon kerülnek be egy-egy webkereső állományába az egyes dokumentumok, de világos, hogy általában nem történik érdemi szelekció. Másrészt a weboldalakon nincs lehetőség az adatok mezőikbe történő rendezésére, így nem kereshetünk a szerzőre, a cím szavaira stb., ahogyan azt a hagyományos adatbázisokban megtehetjük. A keresés eredményeként kapott találatban szerepelhet a keresett kifejezés akkor is, ha az az első vagy az utolsó bekezdésben, vagy akár egy lábjegyzetben fordul elő. Arról is alig tudunk, hogyan indexelik ezeket a weboldalakat. A legtöbb kereső azokat az oldalakat mutatja meg előbb, amelyekben a legnagyobb számú keresőkifejezést találta. Ez csak durva közelítést adhat. Fontos volna tehát, hogy a dokumentumokba referátumokat integráljunk, amelyek az internet-dokumentumok körében gyakori duplikáció kiszűrésére is szolgálhatnának úgy, hogy a dokumentum összes példányát egyetlen referátum reprezentálhatná (Wheatley–Armstrong, 1997). A referátumok tehát nemhogy eltűnőben lennének, hanem inkább fokozott igény jelentkezik irántuk.

Miért kell a referálás elméletével és gyakorlatával foglalkoznunk?

Sokan vannak azon a véleményen, hogy nem szükséges tudnunk, miként végzi tevékenységét a referáló, elég ha a referátum megfelel a neki szánt funkcióknak. A referátumok gyakran nem megfelelő minősége azonban vizsgálódásra késztet. Még akkor is, ha a referálás folyamatának feltárása természetesen nem fog automatikusan jobb referátumok előállításához vezetni (Endres–Niggemeyer, 1998). A referálás tanulható és tanulandó tevékenységek sora.

Ez a könyv ahhoz is hozzá kíván járulni, hogy ezeket a tevékenységeket megismerjük, mindeneelőtt annak érdekében, hogy referátumainkat megfelelő tudatossággal legyünk képesek elkészíteni.

Mindez azért is fontos, mert a referálási útmutatók, amelyek a referálók munkáját hivatottak volnának irányítani, az adott (az útmutatót kibocsátó) szervezettől függenek, és igen változó lehet a minőségük (Endres–Niggemeyer, 1998), sőt tudjuk, hogy sok esetben csak szóbeli, informális eligazítást kapnak a referálók (Fidel, 1986). Ezenkívül a legtöbb referáló szolgálat útmutatásai szinte kizárólag a referátumra, mint végtermékre vonatkoznak, és kevés figyelmet szentelnek a referálás folyamatának (Pinto, 1995).

Az útmutatók egyébként is elsősorban a jól mérhető jellemzőket írják konkrétan elő. Ilyen mindenekelőtt a referátum terjedelme, de ide sorolható általánosságban vett tartalma, a nyelvtani szabályok betartása és a bekezdésekre tagolás szükségessége vagy annak elvetése (Armstrong–Wheatley, 1999).

Emellett el kell mondanunk azt is, hogy az indexelés és referálás kevésbé van szabványosítva, mint számos a könyvtárakhoz kötődő tevékenység. A katalogizálás több mint egy évszázados történetet vonultathat fel a szabványosítás terén, ami nem mondható el a referálásról. Ez mindenekelőtt azért van így, mert a referálást nem könyvtárak, hanem (főként) kiadók végezték és végzik (Fattahi, 1998).

1. A referálás elmélete

Idézzük most azt, amit a *Kutatás és közlés a természettudományokban* című kézikönyv elején olvashatunk. „Előre kell bocsátanunk, hogy ez a fejezet nem azért került a legelejére, hogy elvont kérdések filozófiai igényű tárgyalásával dolgozatunk kukába dobására sarkallja a gyengébb idegzetű olvasót. Tudományosan gondolkodó emberben azonban természetes igényként merül fel az, hogy tudja, miről is beszél. A tudósnak definíciókényszere van, még akkor is, ha a feladat eleve reménytelen. Ez az inger ösztökélt bennünket arra, hogy megpróbáljuk rendbe szedni azokat a gondolatainkat, amelyek a tudomány, az információ és a kommunikáció mibenléte körül forognak. Akik az olvasást – mindennek ellenére – tovább folytatják, azoktól a botcsinálta filozófusok néha bizony kiérleletlen elmélkedéseiért előre elnézést kérünk, akik pedig úgy döntöttek, hogy ebből a fejezetből ennyi is elég volt, azokat arra biztatjuk, hogy ugorjanak a gyakorlati tudnivalókat tartalmazó fejezetekre” (Csermely et al, 1999, 13. p.). Mindez erre a részre, sőt az elmélet és a gyakorlat összekapcsolását célzó, a modellekkel foglalkozó részre – a különbségeket persze figyelembe véve – is érvényes, tehát tegyen az olvasó belátása szerint.

Az autoreferátumokat író kutatók figyelmét azért külön szeretnénk felhívni arra, hogy – amennyiben az elméleti részt átugorják – az autoreferátumokról szóló alfejezetet mindenképpen nézzék meg.

1.1. A referálás tágabb kontextusa és diszciplináris környezete

Mielőtt definiálnánk, érdemes a referálás kérdéskörét tágabb kontextusban is elhelyeznünk. A referálás a felesleges részletek törlése értelmében használt *absztrahálás* esete (Root-Bernstein, 1991). (Tegyük hozzá, hogy a felesleges részletek nemcsak törlés, hanem számos más művelet segítségével is eltávolíthatók. Ezekről a későbbiekben még szólni fogunk.)

Az angol *abstracting* szó eredetileg logikai szakszó volt, amely absztrahálást, elvonatkoztatást jelent. A könyvtártudományban azonban a közlemények lényegének megragadását, a lényegmeghatározást jelenti. Arra az átalakító folyamatra, eljárásra vonatkozik, ami az eredeti dokumentumszöveg reprezentációját létrehozza (Horváth, 1999). Másképpen megfogalmazva ez azt jelenti, hogy a referálás legfőbb kérdése a lényeges és lényegtelen közötti különbség meglátása, úgy, hogy a lényeges információt új szövegbe szervezzük, a lényegtelen elhagyjuk (Rowley, 1989). Egész pontosan arról van szó, hogy a különbség a *lényeges* és a *kevésbé lényeges* információ között van, továbbá gyakran beszélünk fontos és kevésbé fontos információról.

A referálást több tudományterület tekintheti vizsgálatának tárgyának. Ráadásul ezek között több olyan is van, amelyik maga is interdiszciplináris jellegű. A két meghatározó tudományterület azonban a könyvtártudomány és a nyelvtudomány.

A referálás eredendően a *könyvtártudomány* vizsgálati tárgya. A könyvtártudományt a következőképpen definiálhatjuk: A könyvtártudomány a szakirodalmi dokumentumok-

ra mint információhordozókra vonatkozó és az információ feldolgozásával, tárolásával, visszakeresésével, az információ felhasználóinak való szolgáltatásával foglalkozó szakterület (Berjozin-Golovin, 1979).

A fentiekben könyvtártudományként definiált szakterületet *információtudomány*ként is meghatározhatjuk. Az információtudomány feladata az emberi tudás és ismeret, a tudományos és művészi alkotás, valamint gyakorlati tények, továbbá ezek hordozóinak gyűjtése, válogatása, tömörítése, gyűjteménnyé szervezése, reprezentációik létrehozása, tárolása és rendelkezésre bocsátása (Horváth, 1999).

Célszerűnek látszik, hogy a következőkben ne az *információtudomány*, hanem a *könyvtártudomány* szót használjuk, mégpedig azért, hogy könnyebben és egyértelműbben lehessen más tudományágaktól megkülönböztetnünk. A szóhasználat indíttatása tehát gyakorlati, a könyvtártudomány szó használata dolgozatomban nem kíván terminológiai értékű lenni. A *könyvtártudomány* kifejezés mellett az *informatika* terminus használatát kerülni fogom, mivel az informatika szó jelentése idehaza – több nyugati országhoz hasonlóan – alapvetően a számítástudományra és (főként) a számítástechnikára korlátozódik.

A könyvtártudomány elnevezés használata persze némi terminológiai nehézséget jelent, amellyel röviden foglalkoznunk kell. A terminológiai (vagy terminológiai köntösbe bújtatott) viták ugyanis nem újak e szakterületen. A nehézség alapvetően abból származik, hogy a fentiekben definiált tevékenységet egyaránt nevezik *könyvtártudománynak*, *dokumentációnak*, *információ-dokumentációnak* és az *informatika* elnevezéssel is találkozunk. Emellett a hazai gyakorlat használja a *könyvtártudomány* és *informatika* szókapcsolatot, (mindenekelőtt azért, mert kifejezésre kívánja juttatni, hogy számítógépeken tárolt információforrások feldolgozásával és az információforrások számítógépek segítségével történő feldolgozásával is foglalkozni kíván).

A referálást a könyvtártudományon belül a *tartalmi feltárás* körébe szoktuk sorolni. Tartalmi feltárásnak a dokumentumok különféle reprezentációinak létrehozását nevezzük, ideértve az ehhez vezető elemzést és a reprezentációk létrehozását (generálását) is. A reprezentációk fő formái numerikus jelzetek, index-kifejezések és (szöveges) referátumok. A numerikus jelzetek létrehozása az *osztályozás*, az index-kifejezéseké az *indexelés*, a referátumoké a *referálás*.

A könyvtártudomány mellett a referálás a *nyelvtudomány* vizsgálati tárgya is. Ezt mindenekelőtt az indokolja, hogy a feldolgozandó információ hordozója a verbális szöveg.

Figyelemre méltó tény, hogy az Unesco 1988-ban közzétett nómenklatúrájában sem a könyvtártudomány, sem az információtudomány elnevezés nem szerepel. Használja viszont a referálást jelentő *abstracting* szót, és a nómenklatúrát az jellemzi, hogy az Unesco az egész könyvtártudományt a közlemények nyelvének adott célú, „dokumentációs” vizsgálatára korlátozza (Horváth, 1999).

1.2. Definíciók

Ha a referálás elméletéről beszélünk és fogalmait definiálni akarjuk, tulajdonképpen olyan fogalmak meghatározására vállalkozunk, amelyek jelentését általában adottnak szokták venni, mivel a gyakorlatban ezek valóban ismertek, viszont meghatározásuk ennek ellenére nehézségekbe ütközik.

A referátummal kapcsolatban definíciók hiányára nem panaszkodhatunk. Hiányzik azonban az egyértelmű meghatározás és a referátum teljességre törekvő definíciójának megalkotása is közel lehetetlen (Pfeiffer-Jäger, 1980).

A definíciók néhány esetben kiegészülnek az adott fogalomhoz kapcsolódó kérdések részletesebb – bár távolról sem kimerítő – tárgyalásával.

1.2.1. Referátum

Azt a szöveget, amely egy meghatározott másik szöveg legfontosabb tartalmát annál rövidebb terjedelemben tükrözi vissza, *referátumnak* nevezzük. (A *tükröz* szóval lényegében szinonim módon használhatjuk a *reprezentál* szót.)

Ezt a rövid definíciót a következőkkel kell kiegészítenünk:

1. A referátum természetes nyelvi szöveg.

A referátumnak mint természetes nyelvi, verbális (nem-multimediális) szövegnek a szövegszerűség minden kritériumának meg kell felelnie (Pfeiffer-Jäger, 1980; Pinto, 1992). Természetes nyelvi szövegként meghatározva a referátumot elkülöníthetjük minden olyan ún. *kvázireferátumtól*, amely nem mutatja fel a szövegszerűség jegyeit, amelyet azonban sok esetben alkalmaznak referálási feladatok megoldásakor, főként akkor, ha gépi referálást tűznek ki célul.

A szövegszerűség első kritériuma a *kohézió*, azaz a szöveg felszíni rétegének elemei közötti grammatikai jellegű kapcsolat. A *koherencia* ezzel szemben a mélyszerkezet elemei közötti tartalmi és szemantikai összefüggés.

A szövegszerűség harmadik ismérve a *szándékolttság*. Ez a szöveg létrehozójának azt az igyekezetét jelenti, hogy a létrehozott közlés kohézióval rendelkező és koherens szöveget alkosson, amely teljesíteni képes a létrehozójának szándékait, vagyis például ismereteket tud közvetíteni, vagy pedig egy tervben meghatározott célt tud elérni.

A szövegszerűség negyedik ismérve az *elfogadhatóság*, amely a szöveg befogadójának hozzáállása, s amelynek révén a befogadott közlés kohézióval rendelkező és koherens szöveget alkot, amely a befogadó számára valamilyen használhatóságot vagy relevanciát mutat, pl. ismeretek megszerzését szolgálja, vagy valamilyen terv végrehajtásában együttműködést tesz lehetővé.

A szövegszerűség ötödik ismérve a *hírérték*. A hírérték arra vonatkozik, hogy a szövegben előforduló közlés mennyire várt vagy váratlan, illetve ismert vagy ismeretlen.

A szövegszerűség hatodik ismérve *helyzetszerűségnek* nevezhető és azokat a tényezőket érinti, amelyek egy szöveget relevánssá tesznek az adott helyzethez képest.

A szövegszerűség hetedik ismérve az *intertextualitás*. Azoknak a tényezőknek az összessége, amelyek valamilyen szöveg felhasználását egy vagy több olyan szöveg ismeretétől teszik függővé, amellyel a befogadó korábban találkozott. (Beaugrande-Dressler, 2000).

A referátum egyaránt lehet magyar vagy idegen nyelvű szöveg, tükrözhet magyar vagy idegen nyelvű szöveget, azaz az elsődleges dokumentum lehet idegen nyelvű szöveg, amelyből készülhet magyar vagy idegen nyelvű referátum, továbbá az elsődleges dokumentum lehet magyar nyelvű szöveg, amelyből készülhet magyar vagy idegen nyelvű referátum.

Az elsődleges szöveg és a referátum a közlés célja és szerepe szerint ismeretközlő, tárgya szerint tudományos szöveg.

2. A referátum írott szöveg, amely különböző hordozókon jelenhet meg.

Lényegi kérdés itt a szöveg írott volta, mivel ilyen módon különíthetjük el a referálásnak a könyvtártudományban és általunk is használt jelentését a köznyelvi jelentéstől, amely: (szóban) beszámol, előad, előterjeszt.

Az írott és szóbeli közlemények helyett beszélhetünk rögzített és nem rögzített közlésekről (Bańcerowski, 2000b). A rögzített közléseken belül azután a referátum az írott közlések közé tartozik, szemben a felvett közlésekkel. Ezt egészíthetjük ki a hordozó szempontjával. Így kimondhatjuk, hogy a referátum egyaránt megjelenhet mind papírhordozón, mind géppel olvasható, elektronikus formában. Ez megerősíti írott jellegét.

Gyakorlati szempontból nézve a referátum alapjául szolgáló elsődleges szövegek szinte kivétel nélkül folyóiratcikkek. Ezek terjedelme a tapasztalatok szerint 10 000 és 50 000 betűhely között mozog. Az ennél rövidebb terjedelmű írásokat általában nem szívesen közlik folyóiratok, az ennél nagyobb terjedelműeket pedig több részre szokták bontani.

3. A referátum a másodlagos dokumentumok közé tartozik.

Mint tükröző szöveg, a referátum a *másodlagos dokumentumok* egyik típusa. A másodlagos (szekunder) dokumentumok már ismert információkat dolgoznak fel. A másodlagos dokumentumok származékszövegek (derivált szövegek), amelyek a korábban már létrejött, elsődleges, eredeti szövegektől függenek tematikailag, fogalmi és terminológiai rendszerük vonatkozásában (Tószegi, 1999).

A referálási folyamatban tükrözött szöveget *elsődleges dokumentumnak* (vagy az ezzel teljes mértékben azonos értelemben, rokon értelmű szóként használva *eredeti-nek*, *eredeti szövegnek*, *elsődleges szövegnek*) nevezzük. Az elsődleges (primer) dokumentumok a tudományos kutatás és fejlesztés eredményeiről első ízben adják közre a keletkező új információkat.

Érdekes tudnunk, hogy a kommunikatív szempontú nyelvészet is megkülönbözteti az elsődleges és másodlagos közléseket. A nyelvi kommunikáció folyamatából kiindulva ugyanis nemcsak *generált*, hanem *reprodukált* közlésekről beszélhetünk, mivel az új közléseket gyakran nemcsak generáljuk, hanem korábban már létrehozott közléseket reprodukálunk is. Ezt szem előtt tartva megkülönböztethetünk elsődleges és másodlagos közléseket.

Ha például valaki egy írott szöveget olvas, akkor számára az elsősorban reprodukált közlés és másodsorban beszélt közlés.

Ezt a gondolatot kifejtve a következő közléstípusokról beszélhetünk:

1. elsődlegesen beszélt közlés,
2. elsődlegesen írott közlés,
3. elsődlegesen írott, másodlagosan beszélt közlés (pl. egy eredetileg is írott szöveg olvasása),
4. elsődlegesen beszélt, másodlagosan írott közlés (pl. egy beszéd hű leírása),
5. elsődlegesen beszélt és másodlagosan is beszélt közlés (pl. amikor valakinek a beszédét ismétljük), elsődlegesen írott és másodlagosan is írott közlés (pl. amikor egy közlést másolunk) (Bańcerowski, 2000b).

4. A referátum önállóan is megálló szöveg.

A későbbiekben látni fogjuk, hogy kiemelkedő jelentősége van a referátum viszonylagos önállóságának. Azt, hogy a referátum önállóan is megálló szöveg, itt úgy határozhatjuk meg, hogy azt mondjuk: a referátumnak az elsődleges dokumentum elolvasása

nélkül is érhetőnek kell lennie (Kuhlen, 1989; Pinto, 1992; Rowley, 1989). Ez egyébként következik abból is, hogy olyan szöveggént határoztuk meg, amely a szövegszerűség minden kritériumának megfelel.

5. A referátum jellemzője a rövidség és a tömörség.

A referátum terjedelmével kapcsolatos okfejtésünkben is látni fogjuk, de a referátum alapvető jellemzőiből következik, hogy rövidebb, mint az elsődleges szöveg, ami az annál nagyobb fokú tömörségéből következik.

6. A referátum jellemzője az objektivitás.

Az objektivitás egyik és senki által sem vitatott megjelenése, hogy a referátumban nem szerepelhet semmi sem, ami nem fordult elő az elsődleges szövegben. Ez szigorúan érvényes az autoreferátumokra is.

A referátum objektivitása abban is megnyilvánul, hogy a legtöbben az értékelést, kritikai észrevételeket nem tartalmazó referátumokat tartják csak elfogadhatónak. Bár a referáló felhívhatja az olvasók figyelmét a referált írásban talált nyilvánvaló hibákra, az értékítélet egyetlen elfogadható formája az, hogy egy-egy adott munkát csak nagyon röviden referálunk, vagy nem is jelentetünk meg róla referátumot. A referáló folyóiratokban ugyanis nem áll rendelkezésre hely arra, hogy a szerző válaszoljon a referátumban megjelenő kritikára úgy, ahogy azt egy (elsődleges) folyóiratban megteheti (Ashworth, 1975). Sokan ugyanakkor a kritikai referátumokkal szemben inkább megengedő hozzáállást képviselnek. Rónai (1990) úgy ítéli meg, hogy nem zárhatjuk teljességgel ki a – főként társadalomtudományi munkákban előforduló – pontatlanságoktól való elhatárolódást. Maizell, Smith és Singer (1971) szerint például a kritikai referátumoknak is van helye. Igaz – teszik hozzá –, hogy a legtöbb referáló szolgálat nem engedi meg ezek alkalmazását. Az olvasó szívesebben alakítja ki maga a véleményét. A cikkek pedig egyébként is szakértői bírálaton mentek át, ráadásul a referáló (NB. itt az angol eredetiben már a *reviewer*, azaz recenzor szó áll, ami a recenzióval való rokonságot mutatja) véleménye nem feltétlenül érvényesebb, mint a szerzőé. (A recenzioról ld. a *Rokon műfajok* c. részt.)

A kritika elhagyásán túl más vonatkozásban is felmerül az objektivitás kérdése. A referálás ugyanis tömörítéssel jár. A tömörítés pedig annyiban valóban nem objektív, amennyiben a felhasználói igényeket alapul véve válogatnunk kell az elsődleges dokumentumban található tartalomból. A válogatás és a referált tartalom megjelenítése függ a referáló személyétől, mindenkori előismereteitől (Nohr, 1999).

Ezt figyelembe véve, egyrészt szem előtt kell tartanunk, hogy a szubjektivitást növelő tényezők befolyását a referálásban a lehető legkisebbre kell csökkentenünk (Kuhlen, 1989). Másrészt a referáló ismeretei a világról (enciklopédikus tudása), továbbá szakmai ismeretei csupán a szubjektivitásnak egyik szintjét jelentik. A másik szint magában a referátumban jelenik meg. Az előbbi, elvontabb szinttel szemben ez magában a szövegben kifejezett kritika, értékelés. Ennek pedig (legtöbbször) nincsen helye a referátumban. Azért is érdemes a lehető legnagyobb mértékben elkerülnünk azt, hogy személyes véleményünk, kritikánk a referátumban kifejezésre jusson, mert „éppen elég nehéz elkerülni az elfogultságot, miért kellene szándékosan behozni a referátumba azt” (Cleveland–Cleveland, 1990, 164. p.).

Az objektivitás a stilisztikai eszközök megválasztásának szintjén is érvényesül, mivel a referátum nem tartalmazhat érzelmi-expresszív stíluselemeket, amelyek egyéni (individualisztikus) színezetet adnának neki (Gläser, 1990).

A referátum objektivitása okán jól elkülöníthető azoktól a műfajoktól, amelyek a tudományos szövegek értékelését, kritikus elemzését szolgálják. (ld. később.)

7. A referátum információs célokra létrehozott szöveg.

A referátumot információs célokra hozzuk létre. Ez röviden azt jelenti, hogy a referátum segítségével minimálisan eldönthető, hogy el kell-e olvasnunk az eredeti szöveget. A referátum funkciója persze több is lehet, mint a fenti minimális cél elérése. Nemcsak arra szolgálhat, hogy segítségével eldönthessük, el kell-e olvasnunk az eredeti szöveget. Erre mintegy ráépül az a funkció, amelyet némi egyszerűsítéssel a következő kérdéssel fogalmazhatnánk meg: Valóban arról szól-e a cikk, mint amit címe ígér? Sok esetben a referátumoktól azt várják el, hogy felhasználásukkal ne is kelljen az eredetit elolvasni. Ezekről a funkciókról részletesebben szólunk majd a későbbiekben.

1.2.2. Autoreferátum

Láttuk, hogy a referátum olyan sűrített reprezentáció, amely a tükrözött szövegtől jellemzően fizikailag is elválik, szerzője és címzettje azzal nem azonos. Az autoreferátum ezzel szemben olyan referátum, amelynek szerzője azonos az elsődleges szöveggel, ezért is nevezzük szerzői referátumnak. Az autoreferátum „együtt él” azzal a tudományos cikkel, amelynek tartamát tükrözi, tehát legtöbbször az elsődleges dokumentummal együtt jelenik meg.

Miért nem kielégítő sok autoreferátum minősége?

Nem szeretnénk senkit sem autoreferátumok írásától elriasztani. Az sem célunk, hogy a tudományos cikkek íróit bármilyen módon kipellengérezzük. Szükséges viszont, hogy a cikkek és ezekkel együtt (sokszor kényszerűen) autoreferátumok írására vállalkozó kutatók figyelmét felhívjuk az autoreferátumok írásával kapcsolatos csapdákra. Ezekbe a csapdába úgymások, elődjeik estek bele. Miért ne kerülhetnék ezeket ki a könyv olvasói?

A gyakorlatban az autoreferátumok minősége igen változó annak ellenére, hogy számos folyóirat szerzői útmutatói felhívják a figyelmet az autoreferátumok fontosságára és meghatározzák, milyen legyen azok tartalma.

Hogy ez mennyire nem így van, azt többek között a *strukturált referátumok* bevezetése is igazolja. A strukturált referátumok bevezetését a szerzői referátumokkal való elégedetlenség tette szükségessé. Lényegük, hogy bennük a referátumban szükséges információkat (tipográfiailag) kiemelt címszavak („fejezetcímek”) alá rendezik.

Az ilyen elrendezés vezérfonalként segíti, hogy minden szükséges információ valóban megjelenjen a referátumban (Ad Hoc Group, 1987). Ezeket a referátumokat egy sor (főként) klinikai orvostudományi folyóirat vezette be és a strukturált referátumok írásának követelménye része annak a megállapodásnak, amely az ezekhez a lapokhoz benyújtott szerzői kéziratokkal kapcsolatos követelmények egységesítésére születtek (International Committee, 1982). 1990-ben megvizsgálták ezeknek a strukturált referátumoknak az előnyeit, hátrányait, és továbbra is kitartanak mellettük (Haynes et al.,

1990), amit az is bizonyít, hogy 1996-ban, reprint formájában is megjelentették a felülvizsgálatról tudósító cikket (Haynes et al., 1996). Természetesen nem ez az egyetlen üdvöztető megoldás, és az ilyen referátumok jellemzőit érdemes alaposabb vizsgálatnak is alávetni, hogy hatékonyságuk és jövőbeli szerepük tisztázható legyen, esetleg készítésük módszereit finomíthassuk (Hartley–Sydes, 1995; Harbourn–Knecht–Humphreys, 1995).

Mi okozza ezt az elégedetlenséget? Az egyik ok, hogy az elsődleges dokumentum szerzője legtöbbször kevés figyelmet szentel az autoreferátum elkészítésének.

A szerzők emellett sokszor nem ismerik a referátumkészítés technikáit (Collison, 1971; Pfeiffer–Jäger, 1980; Pinto, 1992), pedig éppen azért volna ez fontos, mert az autoreferátumok gyakran kerülnek be változtatás nélkül referáló lapokba, adatbázisokba.

Sok szerző nincs annak tudatában, hogy az autoreferátumokat másodlagos szolgáltatásokban is felhasználhatják, így azoknak több kérdés megválaszolásában kell segíteniük. Ezek: El kell-e olvasnunk az eredeti szöveget? Valóban arról szól-e a cikk, mint amit címe megjelöl? Gyakran nincs is a szerzőknek semmilyen elképzelésük az autoreferátumok rendeltetéséről (Rowley, 1988; Cleveland–Cleveland, 1983; Collison, 1971).

Pedig nagy szükség volna a fokozott figyelemre. Az autoreferátumok írása nem valószínűsíthető meg megfelelő készségek megszerzése nélkül. Ne higgyünk tehát azoknak, akik azt mondják, hogy a tudományos cikkek szerzői által írt (és sokféle néven nevezett) autoreferátumok írásához szükséges jártasságok a tudományos kutatóvá válással mintegy automatikusan megszerezhetők!

A készségek hiánya mellett vannak pszichológiai tényezők is. Az elsődleges dokumentum szerzőjénél nincs meg a jó referátumok elkészítéséhez szükséges optimális távolságtartás, mert a szerző gyakran túlságosan kötődik mondanivalójához (Cleveland – Cleveland, 1990). Az elsődleges szöveg szerzője az, aki a legjobban ismeri a témát és az azt körülvevő körülményeket. A téma közelsége azonban akadályozza abban, hogy objektív formában elemezze a szöveg tartalmát. Ez aztán oda vezet, hogy nem rendelkezik elegendő objektivitással művét illetően (Pinto, 1992).

Ez az alapvető oka aztán annak, hogy a szerzők nem minden esetben az elsődleges dokumentumban foglalt tényekre építenek, hanem azt tükrözik, amit fontosnak vélnek, kihagyva fontos és mások számára érdeklődésre számot tartható tényeket, túl keveset, vagy túl sokat mondva el. A szerzői összefoglalók gyakran csak annak megállapítását tartalmazzák, amit a szerző bizonyítani kívánt, vagy a cikk „Eredmények” elnevezésű részének megismétlését jelentik (Pitkin, 1987). A szerzők gyakran nem referálják, hanem magyarázzák publikációikat (Rónai, 1990). Sok esetben ez nem objektív tényfeltárás, hanem a publikáció népszerűvé tétele, reklámozása, így félrevezető (Cleveland–Cleveland, 1990). Persze a pszichológiai akadályok leküzdhetők és le is kell küzdenünk őket.

Van még egy ok, ami miatt aligha képzelhető el, hogy (a jelenlegi gyakorlatot figyelembe véve) az autoreferátumok specifikus felhasználói igényeknek is meg tudjanak felelni (Cleveland–Cleveland, 1990; Rowley, 1988). A fontos információról alkotott elképzelések más-más jelleget öltenek a szerző, vagy az elsődleges szöveget feldolgozó információs szakember előtt álló feladatok függvényében, és ezek a feladatok nem minden esetben azonosak.

A referátumok és az autoreferátumok készítésében ugyanakkor sok a hasonlóság (Horváth–Sütheő, 2001), így az autoreferátumoknak van egy sor (részben már említett) olyan jellemzője, amely hasonlít a referátum jellemzőire. Az autoreferátumokkal szemben is elvárás, hogy ne tartalmazzanak olyan ismereteket, adatokat, amelyek nincsenek benne a közleményben. Önmagukban érthetőnek kell lenniük, formális irodalmi hivatkozások nem kerülhetnek szövegükbe. Táblázatok és (lehetőleg) képletek sem szerepelhetnek bennük.

1.2.3. Referáló

A referátumot szellemi erőfeszítéssel, azaz intellektuális úton előállító személyt *referálónak* nevezzük. Az autoreferátumok esetében az elsődleges szöveg szerzője és a referáló egy és ugyanaz a személy.

1.2.4. Referálás

Azt a tevékenységet, amelynek során valamely szöveg legfontosabb tartalmát egy annál rövidebb terjedelmű szövegben, előre meghatározott szempontok szerint tükrözzük vissza, *referálásnak* (vagy az ezzel teljes mértékben azonos értelemben használva *referátumkészítésnek*) nevezzük.

A referálás (ideértve az autoreferátumok készítését is) professzionális tevékenység, amely nem valósítható meg megfelelő készségek megszerzése nélkül. A referálás azért igényel speciális képzettséget, mert mint célirányos tevékenység nem az egyes tudományágak természetéből eredő szükségszerűség (Pfeiffer-Jäger, 1980).

1.2.5. Gépi referálás

Gépi referálás alatt referátumok számítógéppel történő előállítását értjük.

A gépi referálás végső célja, hogy a referáló program „elolvassa” a dokumentumot és „írjon” belőle egy referátumot a hagyományos próza stílusában, ami azonban mind a mai napig legyőzhetetlen akadályokba ütközik.

Az első gépi referálási rendszert 1958-ban hozták létre. A gépi referálás a hagyományos referátum történelmi tradícióján alapul és két fő iskolája van. Az egyik szakterülettől független módszerekkel, mondatok kivonatolását tűzte ki célul. A másik szakterülettől függő rendszerekben próbálja szimulálni mesterséges intelligencia segítségével az emberi szövegértést (megértést).

A kivonatolás alapulhat statisztikai módszerekre, úgy mint a kulcsszavak gyakoriságán, és a szavaknak a szövegben elfoglalt helyére. A kivonatolás ezen kívül alapulhat a szöveg felszíni szerkezeteire, úgy mint szintaktikai kritériumokra és retorikai struktúrákra, továbbá létezik egy ún. indikátor-mondat alapú módszer is. A kivonatolásra irányuló korai megközelítésekkel szemben a mesterséges intelligencia kutatói a referálási folyamat magját a szövegértésben látják. Ezt, a szövegsűrítéssel megközelítést nagyban befolyásolta a kognitív tudomány színrelépése. Gyakorlatilag mindkét megközelítés alapján folytatódtak és továbbfejlődtek a 90-es években a gépi referálásra irányuló kísérletek (Tinker, 1999).

A gépi referálás terén elért eredmények azonban még igen szerények. A viszonylag sikeres gépi megoldások sem képesek a humán referálással azonos eredményeket elérni (Jizba, 1997; Pinto–Gálvez, 1999; Salton et al., 1997).

A referálás jelenleg nem (számító)gépesíthető teljes mértékben, csupán segíthető számítógépes eszközökkel (Craven, 1998; Jacko, 1996). A jövőben szülehetnek megnyugtató és kielégítő eredmények, de ezekre várni kell és addig is szükséges a nem gépi eszközökkel, intellektuális úton, azaz szellemi erőfeszítéssel történő referálás minél szélesebb körű feltárására és rendszerezett leírására.

1.2.6. Rokon műfajok

A referátum számos rokon műfajjal érintkezik és kerül velük egyfajta terminológiai interferenciába. Ez a tény különösen fontossá teszi, hogy a másodlagos dokumentumok típusai közötti különbségeket meghatározzuk, úgy, hogy e műfajok lehetőleg egyértelműen elkülöníthetők legyenek egymástól. Le kell persze szögeznünk, hogy a teljes elkülönítés gyakran nehézségekbe ütközik. A legkülönbözőbb források ugyanis, ide értve a különböző szabványokat is, formai szempontból a legváltozatosabb módon csoportosítják ezeket a műfajokat, tehát minden tipizálás bizonyos fokig önkényesnek tekinthető (Horváth–Sütő, 2001).

Az *annotáció* és a referátum elkülönítése nem egyszerű feladat. A referátumot és az annotációt is meghatározó magyar szabvány szerint az annotáció a „dokumentum rövid jellemzése, tartalma, rendeltetése és egyéb sajátosságai szempontjából” (MSZ 1987, 4. p.).

E két másodlagos dokumentum közeli rokonságban áll egymással. A nehézséget főként az jelenti, hogy az annotáció az indikatív referátumtól (ld. később) különíthető el nehezen. Van az annotációnak egy olyan definíciója, miszerint az annotáció az elsődleges dokumentum olyan tömör jellemzése, amelyben felsoroljuk az elsődleges dokumentumban tárgyalt főbb témákat, esetenként jellemezzük annak szerkezetét. Igazából ez kevés fogódzót nyújt, az indikatív referátumtól való említett elkülönítést ugyanis ez a definíció sem szolgálja. Leginkább azt tudjuk az annotációról, hogy a referátumtól rövidebb terjedelme folytán különbözik (Pinto, 1992). Aligha adhatunk tehát kielégítő meghatározást, de még az annotáció fenomenológiai megközelítése is nehézségekbe ütközik. Nem meglepő ezért, hogy gyakran a referátummal szinonim módon használják az *annotáció* szót. Részben hasonlít a referátumra, amennyiben elvárás vele szemben, hogy ne ismételje az eredeti dokumentum címét. Ugyanakkor nem felel meg bizonyos, a referátummal szemben támasztott – a későbbiekben részletesebben kifejtendő – követelményeknek. A legfontosabb ezek közül, hogy az annotációra nem vonatkozik az a követelmény, hogy megfeleljen a szövegszerűség minden kritériumának. Emellett a konkrét felhasználói igényektől függetlenül hozzák léte (Kuhlen, 1989).

A kritikai elem kizárásával elhatároltuk a referátumot a *recenzió* műfajától. A *recenzió* (*review*) röviden leírja a szöveg tartalmát, de kifejezi a recenzor véleményét is, ami a *recenziót* az objektív ismertetések más formáitól eltérővé teszi (Russel, 1988).

Hazai terminológiai nehézségek is indokolják, hogy nagyítóüveg alá vegyük a *kivonat* (*extractum*) és a referátum közötti különbséget. A kivonat esetében az elsődleges dokumentumból vett részek (főként mondatok) szószerinti, átalakítás nélküli kiemeléséről van szó, tehát a kivonatban nem találkozunk a referátum esetén meglevő valami-

lyen arányok szerinti sűrítéssel (Maizell–Smith–Singer, 1971; Russel, 1988), amit a későbbiekben tárgyalni fogunk. A kivonat csak olyan mondatokat, kifejezéseket használ, amelyek az elsődleges dokumentumban is előfordulnak, de az eredetiben egyébként nem egymás után következő szövegrészeket is összekapcsolhatunk. Előállítás viszonylag könnyen automatizálható, esetenként referátum alapjául is szolgálhat (Horváth–Sütheő, 2001).

A kivonat tehát az elsődleges dokumentumból kiválasztott és az egészet képviselni hivatott részletként, vagy részletek együtteseként határozható meg (ANSI, 1979). Készítése csak az elsődleges dokumentummal azonos nyelven képzelhető el, és jellegéből fakadóan nem jellemzi az a szellemi többlet, amelynek hozzáadása nélkül a referátum elképzelhetetlen.

A későbbiekben az információ sűrítése kapcsán többször fogunk beszélni kivonatról. A *kivonatolás* szót ugyanis annak a szövegértést (megértést) segítő automatikus mentális tevékenységnek a jelölésére használhatjuk, amely az emlékezet tehermentesítése céljából hoz létre sűrített reprezentációkat.

Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy *kivonat* alatt gyakran *autoreferátumot* értenek.

A *szinopszis* szót a referálás vonatkozásában a szerző által írt referátum (autoreferátum) megjelölésére használták régebben, de ez a jelentése lényegében idejét múlt (ANSI, 1979; Rowley, 1989). (Más jelentéseivel itt nem foglalkozunk.)

1.2.7. Idegen nyelvű terminológia

Bár röviden említettük a bevezetőben, szólunk a referálással és referátumokkal kapcsolatos néhány általános nemzetközi terminológiai problémáról. A terminológiai nehézségek fokozottan jelentkeznek a nagyközönség és a nem-könyvtári szakemberek körében.

A *referátum* latin eredetű terminus technicus a német nyelvben is használatos *Referat* alakban, de a német nyelvhasználatban egyre gyakrabban jelenik meg vele párhuzamosan az angol nyelvből vett *abstract* terminus is. Az orosz nyelvben a *htathfn* szó használata viszonylag egyértelmű. A spanyol nyelvben a *resúmen* szó mellé a nagyobb egyértelműség kedvéért kiteszik a *documental* jelzőt, azaz „dokumentációs referátumról” beszélnek.

Az angol nyelvterületen a referátumot egyértelműen az *abstract* kifejezéssel kell azonosítanunk, annak ellenére, hogy használata nem problémamentes. Az *abstract* szóval lényegében azonos értelemben – ezért gyakran zavaró módon – a *summary* szót használják, de helyesebb azt az elsődleges szövegtől közvetlenül függő, annak újraolvasását feltételező, azaz a referátumhoz képest kevésbé önálló dokumentumtípusként meghatározni (Pinto, 1992; Rowley, 1989).

A *summary* terminussal jelzett dokumentumtípus idehaza gyakran az *összefoglaló* nevet kapja. Ha autoreferátumot értenek alatta, terminológiai tévedésről beszélhetünk. A folyóiratcikkek végén a legfontosabb eredményeket és következtetéseket összefoglaló szövegrészt (*concluding summary*-t) viszont bátran nevezhetjük összefoglalónak. Hasonló jelentésű a német *Zusammenfassung* és a spanyol *sumario* is.

Szokás viszont beszélni *executive summary*-ról is. Az *executive summary* kifejezést nehéz lefordítanunk magyar nyelvre, de ennek a műfajnak az egyedei főként a (nem-

szakember) döntéshozók számára készülnek, alapvetően az olvasó meggyőzésére szolgálnak és nincsenek olyan kötött szabályaik, mint amilyenekről a referátum esetében beszélhetünk. Az executive summary alapvetően a projektek menedzseléséhez kötődő különböző jelentések és gyakran a pályázatok fontos része (Emanuel, 1996).

Az *abstract* szóval jelölik azt az előzetes szöveget is, amelyet később teljes szöveggé alakítanak, dolgoznak ki. Ez, a magyarul legtöbbször *előadás-kivonat* néven nevezett szövegtípus egy még kifejtendő szöveg (szóbeli előadás és annak írott, szerkesztett változata) előzetes vázlata. Az előadás-kivonatban a jelentkező sok esetben igazából csak arra tesz ígéretet, hogy az előadás-kivonatban megjelölt témáról fog beszélni, ezért is nevezik „ígérvény”-szövegnek, vagy előszövegnek (pre-text-nek) (Gläser, 1990). Az előadás-kivonat azért is egyféle ígérvény, mert az ebben leírtakhoz nem kell az előadónak száz százalékosan ragaszkodnia. A *kivonat* szó használata ebben az esetben némileg megtévesztő, hiszen egy, teljes formájában még nem létező szöveg (a szóbeli előadás és annak szerkesztett, a kongresszusi kötetben megjelentetett változata) előképe, annál hamarabb is elkészülhet és legtöbbször ténylegesen létre is jön. Az előadás-kivonatok élettartama korlátozott. Az adott konferencia után ritkán publikálják és alig-alig idézik őket.

A *kivonat* (*extract, extractum*) esetében az elsődleges szövegből vett részek (főként mondatok) szószerinti, átalakítás nélküli kiemelésről van szó. A kivonat az elsődleges szövegből kiválasztott és az egészet képviselni hivatott részletként, vagy részletek együtteseként határozható meg. Készítése csak az elsődleges szövegével azonos nyelven képzelhető el.

A *précis* alapvetően didaktikai célú, iskolai műfaj. Meghatározott terjedelemben kell megírni, a kulcsszavak és kulcsfontosságú szókapcsolatok kivételével az eredetiben használttól eltérő megfogalmazásban. Önállóan meg kell állnia és nem azonos a szószerinti kivonattal (Russel, 1988). Inkább a referátumhoz hasonlít, azonban didaktikai célú, továbbá egyértelműen és kizárólagosan az elsődleges dokumentum nyelvén készül.

1.3. A referátumok terjedelme és funkciói

A *terjedelem* egy olyan műfaj esetében, mint a referátum, amelyet éppen a rövidség jellemez, alapvető kérdés. A szakirodalomban igen sokféle megközelítéssel találkozunk a referátumok terjedelme kapcsán. Vannak konkrét (általában szószámban meghatározott) terjedelmi előírások. Gyakori, hogy a terjedelmet a referátumok informativitásának, valamint betöltendő funkcióinak függvényében határozzák meg.

Egyet kell értenünk azzal, hogy a referátumok kívánatos terjedelme olyan, amely lehetővé teszi az elsődleges dokumentum legfontosabb mondanivalójának közvetítését (Collison, 1971).

Bár triviális megközelítésnek is tekinthetnénk, de elengedhetetlenül szükséges, hogy kimondjuk: a referátumok terjedelmével szembeni minimális követelmény az, hogy kisebbnek kell lennie, mint az elsődleges dokumentum terjedelme.

A referátumok terjedelmére egy sor tényező hat az eredeti jellemzőiből, a referátumok elé állított célokból következően.

Az előbbiek közé tartozik

- az eredeti nyelve,

- fizikai hozzáférhetősége,
- terjedelme,
- szemantikai jellemzői, így összetettsége és a benne foglalt információ sűrűsége,
- az eredeti fontossága a referáló szolgálat számára,
- a referáló szolgálat gyakorlata (informatív referátumokat kér-e, megkíván-e bizonyos terjedelmet) (Bondar et al., 1986; Pinto, 1992).

Nyilvánvaló, hogy ez az utóbbi igen fontos, hiszen az egyes referáló szolgálatok kiadványainak és/vagy adatbázisainak terjedelmi korlátai meghatározzák a referátumok kívánatos terjedelmét, ami elsősorban annak maximálását jelenti.

A terjedelemhez kapcsolódó probléma az *egy vagy több bekezdésre való tagolás* kérdése. Sokan szavaznak az egy bekezdés mellett (ANSI, 1979; Ashworth, 1975; Collison, 1971) van azonban, aki a több bekezdést találja megfelelőnek (Locker, 1982).

E tekintetben a legfontosabb az, hogy ha több bekezdésre tagoljuk a referátumot, a fizikai bekezdésnek egybe kell esnie a gondolattal (ami minden írásmű esetében követelmény), továbbá nem szabad tartalmi átfedésnek előfordulnia a bekezdések között (Salager–Meyer, 1991).

A referátum tehát lehet egyszerű vagy összetett közlés. Ha egy bekezdésnyi, akkor egyszerű, ha pedig az elsődleges dokumentum legfontosabb tartalmát több bekezdésben taglalja, összetett közlés formájában reprezentálja azt (Bańcerowski, 2000b).

Nem szabad viszont sohasem elfeledkeznünk arról, hogy a referátumok terjedelmének kérdése elsősorban a funkció függvényében, továbbá a funkció és terjedelem kérdését is részproblémaként magában rejtő (később tárgyalandó) informativitás kapcsán merül fel.

A referátumok funkciói kapcsán előbb néhány elvárást, majd a referátumok tulajdonképpen (fő) funkcióit tekintjük át.

A referátumok számos „előnyös tulajdonságát” szokták felsorolni:

- Lerövidítik a dokumentumok tanulmányozására fordítandó olvasási időt,
- Javítják az indexelés minőségét és gyorsaságát,
- Segítik a nyelvi akadályok leküzdését,
- Megkönnyítik az áttekintő műfajok és bibliográfiák készítését,
- Fontos információt őriznek meg a jövő számára sűrített formában (Borko–Bernier, 1975; Cleveland–Cleveland, 1990; Kuhlen, 1989; Pfeiffer–Jäger, 1980; Rowley, 1989).

Több alkalommal szoltunk arról, hogy a referátumok felhasználói igények teljesítését vannak hivatva szolgálni. Ez a fentiekben vázolt elvárásokon túl is többféle *funkció* betöltését feltételezheti, és ez az, amit tulajdonképpen a referátumok funkciói alatt szoktunk érteni. A referáló szolgáltatás célkitűzéseinek függvényében a referátumoknak szánt (korábban már röviden érintett) funkciók is különbözőek lehetnek.

A referátumok a következő funkciókat tölthetik be:

- jeladó funkció,
- visszakeresési funkció,
- helyettesítési funkció.

A *jeladó* (szignaletikus) funkció történetileg alakult ki és mindmáig tovább él. A folyóiratokban a cikkekkel együtt publikált, (azokat legtöbbször megelőző), főként az eredeti szöveg szerzője által készített referátumok segítségül szolgálnak az olvasónak abban,

hogy eldönthesse, érdemes-e az egész cikket elolvasnia. Az indikatív funkciót betöltve referátum felhívás arra, hogy ignoráljunk, vagy alaposabban szemügyre vegyünk egy adott elsődleges dokumentumot (Kuhlen, 1989).

A jeladó funkcióval együtt, arra mintegy ráépülve jelenik meg a *viSSzakeresési* funkció. A hagyományos vagy gépi információkeresés csak a referátumok felhasználásával igazán eredményes. A keresés első lépésében kapott viszonylag nagy számú közlemény közül a leginkább szükségesek a referátumok segítségével választhatók ki (Cleveland–Cleveland, 1990; Cremmins, 1982; Rowley, 1989). Nemcsak arra szolgálhat tehát a referátum, hogy segítségével eldönthessük, el kell-e olvasnunk az eredeti szöveget, hanem választ kapunk arra a kérdésre, hogy valóban arról szól-e a cikk, mint amit címe megjelöl.

A történeti fejlődés során a *viSSzakereső* jelleg nagyobb hangsúlyt kapott azáltal, hogy a referátumok egyre nagyobb számban érhetők el géppel olvasható formában (Fidel, 1986). Gyakori, hogy a nyomtatott bibliográfiák csak bibliográfiai leírásokat tartalmaznak, míg gépi megfelelőjük referátumokat is (Bondar et al., 1986).

A referátumok funkciójával kapcsolatban gyakoriak a viták, amelyek leginkább a *helyettesítés* funkciója kapcsán éleződnek ki. A kérdés az, hogy szükségtelenné teheti-e a referátum az elsődleges dokumentum elolvasását. Van, aki lehetségesnek tartja a helyettesítést, van, aki kizárja. Tisztán elméleti nézőpontból az elsődleges dokumentumot nem helyettesíthetjük, hiszen bármely referátum annál rövidebb terjedelemben és válogatva közöl információkat.

Megítélésem szerint azonban itt olyan kérdésről van szó, amelynek nem az elméleti, hanem a gyakorlati aspektusa az, amely igazán figyelmet érdemel. Elméletileg ugyanis kizárhatjuk a helyettesítés lehetőségét, a gyakorlatban azonban sokszor célkitűzés-ként jelenik meg, hogy a referátumok helyettesítőként lépjenek fel. Nem lehet nem tudomásul venni, hogy ilyen igények felléphetnek, ha a felhasználók nyelvtudása nem megfelelő, vagy ha időhiányban szenvednek (netán mindkettő fennáll).

Mindenekelőtt azért várják el sok helyütt a helyettesítő funkciójú referátumok készítését, mert feltételezhető, hogy az olvasók többsége ritkán olvassa el az elsődleges dokumentumot, tehát tájékozódásának egyedüli eszköze a referátum (Collison, 1971). Ezért is tartalmazhatja a helyettesítő referátum a lényeges információk mellett a mellékes információk egy részét is (Pfeiffer-Jäger, 1980).

Aligha kétséges viszont, hogy a helyettesítés csak informatív referátumok (ld. később) esetében képzelhető el (Szolovjov, 1983), és ennek a funkciónak a betöltésére csak a referálók által készített referátumoknak van esélyük (Radzijevszkaja, 1986).

A leginkább elfogadható a *korlátozott helyettesítésről* alkotott elképzelés. Ez ugyanis az elméleti és a gyakorlati szempontokat némileg közelíti egymáshoz. Ennek megfelelően a referátumok csak abban az esetben helyettesíthetik az elsődleges dokumentumot, ha az (fizikailag, vagy nyelvi szempontból) nehezen érhető el és a felhasználó érdeklődésének perifériájára eső témát fejt ki (ANSI, 1979, Pfeiffer-Jäger, 1980; Polzovics, 1962; Rowley, 1989).

A helyettesítési funkció érdekes szerzői jogi kérdéseket is felvet. Elektronikusan tárolt és közzétett referátumok esetében a helyettesítésre való törekvés sértheti a szerzői jogokat. Ez azonban csak akkor valószínű, ha a referátum az eredetiből vett mondatok, szószerinti, átalakítás nélküli kiemelésével, szellemi többlet hozzáadása nélkül készítene referátumot az adott elsődleges dokumentumból (Royan, 2000). Ez az eset

a fentiekben kivonatként (extractumként) meghatározott műfajra vonatkozhat, tehát valójában nem érinti a referátumokat.

Világosan levezethető a fentiekből (és részben említettük is), hogy a referátumok terjedelmét nagymértékben meghatározza informativitásuk és az informativitással is összefüggő funkciójuk. Az elsődleges dokumentum elérhetősége éppen a funkció – a fentebb említett helyettesítés esetleges igénye – és a terjedelem összefüggésében meghatározó, hiszen a helyettesítés nagyobb terjedelmet kíván és egyúttal nagyobb terjedelmet is eredményez. A gyakorlati tapasztalatok is azt mutatják, hogy az indikatív referátumok rövidebbek, mint az informatívak, amelyek közül a helyettesítő funkciójúak lesznek a legnagyobb terjedelműek.

1.4. Indikatív és informatív referátumok

A referátum és a rokon műfajok néhány típusával már az előzőekben foglalkoztunk. Most azonban érdemes rátérnünk a referátumok osztályozására, mivel három referátumtípussal kell számolnunk. Ezek a következők:

- az indikatív referátum,
- az informatív referátum,
- az indikatív-informatív (vegyes típusú) referátum.

Az indikatív-informatív referátumokat sokan gyakoribbnak találják, mint a tisztán indikatív vagy informatív típusúakat (Rowley, 1989).

A referálás során a szöveget annak függvényében kell létrehozni, hogy a célunk informatív, indikatív, vagy vegyes típusú referátum megalkotása (Pinto–Gálvez, 1996). A referátumtípusok osztályozásának ezért elsődleges és minőségi szempontja, hogy a referátum indikatív vagy informatív-e (Cleveland–Cleveland, 1990; Kuhlen, 1989; Rónai, 1990; Rowley, 1988).

Sokak véleménye az, hogy minden referátumtípus hasznos, de a legnépszerűbb és valószínűleg legfontosabb az informatív referátum (Cleveland–Cleveland, 1990; Collison, 1971). Az *informatív referátum* népszerűség óhatatlanul azzal is jár, hogy – sokszor tudat alatt – a referátumot az informatív referátummal azonosítják. Az informatív és az indikatív referátum más-más típusú elsődleges dokumentum feldolgozására szolgál (Collison, 1971). Az informatív referátum leggyakrabban egy témát tárgyaló, főként kísérletes folyóirat-cikkek feldolgozására jó, nem alkalmas viszont esszék, bibliográfiák, felmérések, tankönyvek, konferenciaanyagok, monográfiák feldolgozására, ami különösen érvényes a társadalomtudományok területén. 5Általánosítva vizsgálva ugyanezt, azt mondhatjuk, hogy a hosszabb terjedelmű és/vagy túl sok egyedi és egymással kevésbé összefüggő gondolatot tartalmazó elsődleges dokumentum referálására alkalmasabb az indikatív referátum (Cleveland–Cleveland, 1990; Lancaster, 1991; Rowley, 1989). Ha a funkció kérdését tekintjük, azt mondhatjuk, hogy az indikatív referátumok a jeladás funkcióját hivatottak betölteni, míg az informatív referátumok a visszakeresést szolgálják és – az említett feltételek teljesülése esetén – a helyettesítés eszközei is lehetnek, ami az indikatív referátum esetében fel sem merülhet (Lancaster, 1991; Rowley, 1988).

Idehaza sokszor a terminológia eleve is jelzi a funkció és az informativitás összefüggését, azzal, hogy az indikatív referátumot jeladó referátumnak nevezik (Polzovics, 1962; Rónai, 1990).

Ha a hosszúság-rövidség – korábban már tárgyalt – szempontjából vizsgáljuk ezt a kérdést, megállapíthatjuk, hogy az informativitás növekedése a terjedelem növekedését vonja maga után. Az informatív referátumok terjedelme tehát általában nagyobb, mint az indikatív referátumoké. Ez az utóbbit jellemző nagyobb fokú általánosítással is magyarázható. A tartalmi feltárás műfajai a növekvő általánosítás alapján a következő sorba rendezhetők ugyanis: informatív referátum, indikatív referátum, indexkifejezések, osztályozási jelzetek.

Hogyan különböztethetjük meg egymástól tehát a legjobban az indikatív és az informatív referátumokat? Az *indikatív típusú referátum* kizárólag indikatív, az informatív típusú referátum kizárólag informatív nyilatkozatokból (megnyilatkozásokból) áll, míg a vegyes (indikatív-informatív) típusú referátumok ezek keverékét jelentik (Fedoszjuk, 1978). Az indikatív nyilatkozat az elsődleges dokumentumra való hivatkozást (referenciát) tartalmaz, amelynek (gyakran implicit) tartalma a következő: „A (referált) dokumentum...” „A dokumentum(ban)...” stb. (Fedoszjuk, 1978; Kuhlen, 1984). Ennek egyik gyakori felszíni megjelenése több indoeurópai nyelvben a szenvedő szerkezetek használata személytelen kifejezésekben.

Az informatív referátum kedveltsége jelentős mértékben azzal magyarázható, hogy az indikatív referátumban megjelenő referencia nem teszi ökonomikussá a kommunikációt, míg elhagyása sok információ közlését teszi lehetővé viszonylag kis helyen (Leonov, 1987).

Mindezt figyelembe véve helyesnek találhatjuk azt, az indikatív és az informatív referátumok megkülönböztetésére leggyakrabban alkalmazott különbségtételt, amely szerint az indikatív referátum arról tudósít, miről van szó az elsődleges dokumentumban, az informatív arról is, mit tartalmaz az. Elfogadható tehát az a meghatározás is, mely szerint az indikatív referátum arról tudósít, van-e értékes információ az elsődleges dokumentumban, az informatív taglalja is ezt az információt (Cleveland–Cleveland, 1990). Lényegében igazak a metaforikus megfogalmazások is: az informatív referátum csontváz, amelyből rekonstruálható az eredeti (Cleveland–Cleveland, 1990; Collison, 1971), míg az indikatív referátum tartalomjegyzékre emlékeztet. Az informatív referátumot az elsődleges dokumentum miniatürizált, kondenzált változatának is tekinthetjük.

A fentiek indokolják azt is, hogy miért találunk az elsődleges szöveg és az informatív referátum szövege között jelentős hasonlóságot.

Az informatív referátum szövege elsődleges szöveggként is megállná a helyét, azaz egy informatív referátum szövegét önmagában, bibliográfiai leírás, szakjelzetek stb. nélkül egy elsődleges szöveg mellé állítva, az előbbi rövidségén és tömörségén kívül kevés különbséget fedeznének fel közöttük.

Az elsődleges dokumentum és a referátum közötti hasonlóság magyarázata az, hogy mindkettőben ugyanaz a logikai-szemantikai modell jelenik meg, amelyet így fejezhetünk ki: a vizsgált tárgy – a vizsgált tárgy tulajdonságai. Az elsődleges dokumentumban azonban ez a modell a beszélő személyes ítéletéhez kapcsolódik. A referátumban ezzel szemben a beszélőtől elidegenített ítéletről van szó (Jacko, 1993).

Az elsődleges dokumentum és a referátum közötti hasonlóság lehetőséget ad arra, hogy az informatív kijelentéseket az elsődleges dokumentumok szövege helyett használjuk, belőlük információt nyerjünk, ami azt jelenti, hogy az informatív referátum képes a helyettesítés funkcióját betölteni (Jacko, 1989).

Nem szabad mindezek mellett elfeledkeznünk azonban arról, hogy a hasonlóság ellenére a referátum külső formáját tekintve új szöveg az elsődleges dokumentumhoz képest (Novikov–Nyesztyerova, 1991).

Érdeemes figyelmünket egy látszólag csupán terminológiai természetű kérdés felé is fordítanunk. Az angol nyelvű szakirodalomban az informatív referátum (szinte teljességgel) egységes elnevezése mellett az indikatív referátum megnevezésére gyakran előfordul a *leíró* (deskriptív, angolul *descriptive*) jelző is. Nem szükséges, hogy az angol nyelvű terminológia vitáiba részletesebben belebocsátkozzunk, de elmondhatjuk, hogy kevésbé szerencsésnek tarthatjuk a nemzetközileg is eléggé megszilárdult *indikatív* elnevezés lecserélését egy újabb terminussal. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy a leíró jelleg valóban megjelenik az indikatív referátumban éppen a fentieknek megfelelően az e típust jellemző nagyobb fokú távolságtartás és általánosítás folytán, míg az informatív referátumra a nagyobb fokú azonosulásból következő – metaforikusan és szubjektíven fogalmazva – viszonylagos elbeszélő (kifejtő) jelleg a jellemző (Leonov, 1986).

Ne feledkezzünk meg róla, hogy egy-egy referátumtípust csak komplex módon, az összes fenti szempont együttes figyelembevételével írhatunk le.

Szövegtípusként a következőképpen definiálhatjuk az indikatív, az informatív és az indikatív-informatív (vegyes típusú) referátumot.

Az *indikatív referátum* olyan, természetes nyelvi, írott, a szövegszerűség minden követelményének megfelelő szöveg, amely az elsődleges dokumentum alapvető tartalmának objektív (értékelést nem tartalmazó) reprezentációja. Kizárólag indikatív nyilatkozatokból áll, tehát az elsődleges dokumentumra való hivatkozást tartalmaz. Az elsődleges dokumentum elolvasása nélkül is érthető, rövidebb, mint az elsődleges dokumentum, és annál tömörebb. Létrehozója nem az elsődleges dokumentum szerzője, hanem egy, a kommunikációs láncba iktatott személy, a referáló. Alapvető funkciója, hogy jelt adjon az elsődleges dokumentum létezéséről.

Az *informatív referátum* olyan, természetes nyelvi, írott, a szövegszerűség minden követelményének megfelelő szöveg, amely az elsődleges dokumentum alapvető tartalmának objektív (értékelést nem tartalmazó) reprezentációja. Kizárólag informatív nyilatkozatokból áll, tehát az elsődleges dokumentumra való hivatkozást nem tartalmaz. Az elsődleges dokumentum elolvasása nélkül is érthető, rövidebb, mint az elsődleges dokumentum, és annál tömörebb. Létrehozója nem az elsődleges dokumentum szerzője, hanem egy, a kommunikációs láncba iktatott személy, a referáló. Alapvető funkciója, hogy jelt adjon az elsődleges dokumentum létezéséről. Segítségével hatékonyabbá tehető a referátumban tükrözött információk visszakeresése is, továbbá – megfelelő feltételek teljesülése és igény esetén – képes arra, hogy szükségtelenné tegye az elsődleges dokumentum elolvasását.

Az *indikatív-informatív (vegyes típusú) referátum* olyan, természetes nyelvi, írott, a szövegszerűség minden követelményének megfelelő szöveg, amely az elsődleges dokumentum alapvető tartalmának objektív (értékelést nem tartalmazó) reprezentációja. Indikatív és informatív nyilatkozatokat egyaránt tartalmaz, tehát egyes nyilatkozataiban tartalmaz az elsődleges dokumentumra való hivatkozást. Az elsődleges dokumentum elolvasása nélkül is érthető, rövidebb, mint az elsődleges dokumentum, és annál tömörebb. Létrehozója nem az elsődleges dokumentum szerzője, hanem egy az előbbivel nem azonos, a kommunikációs láncba iktatott személy, a referáló. Alapvető funkciója, hogy jelt adjon az elsődleges dokumentum létezéséről. Segítségével hatékonyabbá tehető a referátumban tükrözött információk visszakeresése is, továbbá – megfelelő feltételek teljesülése és igény esetén – képes arra, hogy szükségtelenné tegye az elsődleges dokumentum elolvasását.

Itt egészíthetjük ki az *autoreferátum* definícióját is: Az autoreferátum olyan, természetes nyelvi, írott, a szövegszerűség minden követelményének megfelelő szöveg, amely

az elsődleges dokumentum alapvető tartalmának objektív (értékelést nem tartalmazó) reprezentációja.

Indikatív és informatív nyilatkozatokat egyaránt tartalmaz, tehát egyes nyilatkozataiban tartalmaz az elsődleges dokumentumra való hivatkozást. Az elsődleges dokumentum elolvasása nélkül is érthető, rövidebb, mint az elsődleges dokumentum, és annál tömörebb. Létrehozója az elsődleges dokumentum szerzője. Alapvető funkciója, hogy jelt adjon az elsődleges dokumentum létezéséről. Segítségével hatékonyabbá tehető a referátumban tükrözött információk visszakeresése is.

1.5. A referáló személye és ismeretei

A referáló személyére és ismereteire vonatkozó okfejtésünket nagyban meghatározza az a tény, hogy a referálás rokonságot mutat egy sor olyan tevékenységgel, amelyek valamely (verbális vagy nem-verbális) szöveg tartalmát tükrözik, vagyis információt sűrítene (tömörítene).

A referálás ugyanakkor szembe is állítható ezekkel a tevékenységekkel, mivel hivatásszerűen végzett (professzionális) tevékenység, ami viszont nem mondható el az információsűrités minden formájáról, amelyek lehetnek nem-hivatásszerűen végzett tevékenységek. A nem-hivatásszerű információsűrités lehet hétköznapi és fél-professzionális jellegű. Ennek az alapja elsősorban az elvégzendő tevékenységhez fűződő tudatosság foka, az eredményes elvégzéséhez szükséges tanulás szükségessége és mértéke, valamint szabályok megléte és azok erőssége, kötelező vagy nem kötelező jellege. Vannak olyan tevékenységek, amelyek egyaránt lehetnek hétköznapiak, fél-professzionálisak és végezhetjük őket hivatásszerűen. Alapvetően ilyen a fordítás, amely azonban nem információsűrités.

A *hétköznapi információsűrités* példája az, amikor röviden elmeséljük a nemrég látott film történetét. Az ilyen típusú sűrités nyilvánvalóan nem igényel előképzettséget, célzott tanulást és magát a tevékenységet alkalmasszerűen végezzük.

A *fél-professzionális információsűrités* elsajátításához már szükséges (volna) valamilyen szintű tanulás, a sűrités megvalósításához szükséges eszközrendszert csak kis mértékben sajátítjuk el tudatosan, és az e tevékenységeket szabályozó feltételrendszer gyenge. Előnyt jelent, ha ismerjük a fontosabb tömörítési technikákat, de nincs szó hivatásszerű információsűritésről (Endres-Niggemeyer, 1998).

Az információ fél-professzionális sűritése kisebb-nagyobb rendszerességgel ismétlődő munkaformákat takar. Bár többnyire továbbra is hétköznapi jellegű tevékenységeket végzünk, ezek sokkal kevésbé spontának. Az információ sűritése ebben a körben nem jelenti a fő feladatot, legfontosabb elfoglaltságot, mégis viszonylag gyakran foglalkoznak vele. Fél-professzionális információsűritéssel találkozunk az újságíróknál, amikor az egy-egy kérdéskörben elhangzottakat, leírtakat összegzik. A fél-professzionális információsűrités kategóriájába tartozik az a tevékenység is, amelynek során a különböző területeken dolgozó kutatók a friss szakirodalom alapján szóbeli beszámolókat tartanak az adott szakterület legújabb eredményeiről. Ugyancsak a kutatók azok, akik cikkeiket az adott területen felgyülemlett tudás rövid összegzésével kezdik. Fontos fél-professzionális tevékenység a jegyzetelés is. A jegyzetelés során a legértékesebbnek tekintett (hallott vagy írott) információt rögzítjük.

Az idegen nyelvek oktatásában több szinten is találkozunk az információ fél-professzionális sűritésével. Tömörítvények írásával támogathatjuk az idegen nyelvi olvasási

és íráskészségek kialakítását, és a tömörítés az olvasásmegértés ellenőrzésének is egyik eszköze. Fél-professzionális jelegét megerősíti, hogy tanár közreműködésével, irányított módon történik.

Az információ hivatásszerűen végzett (professzionális) sűritésének legfőbb színterei a könyvtárak és más, az információval foglalkozó intézmények. A professzionális információsűrités a tartalmi feltárás folyamataiban jelenik meg legkifejezettebb módon, ilyen módon szorosan kapcsolódik a referáláshoz is.

A tartalmi feltárást, ide értve a referálást is (ideális esetben legalábbis) az eszközrendszer nagyfokú tudatossága és erős feltételrendszer jellemzi, ezért – a szokványos szövegalkotással szemben és már említett módon – tudatos tanulással elsajátítandó tevékenység (Pfeiffer-Jäger, 1980; Waters, 1982). A tartalmi feltárás tehát a *hivatásszerű* információsűrités kategóriájába tartozik. A hivatásszerű tevékenység természetesen nem jelent feltétlenül főállású munkavégzést, sokkal inkább viszonylag szigorú követelmények megfogalmazódását eredményezi. Lényeges eleme a hatékonyság és az, hogy a referálók valamilyen szervezeti keretben dolgoznak (ideértve a szabadúszókat, a keresetkiegészítésként referálókat is), ami bizonyos szakmai szerepek felvételét, küldetéstudat kialakulását is magával hozza.

„A referálás – professzionális művelőinek szemében – minden bizonnyal sokkal inkább művészet, mint rutineljárás.” – olvashatjuk a *Könyvtárosok kézikönyvében*. Horváth Tibor és Sütő Péter (2001) ehhez hozzátesszik, hogy ez persze némileg túlértékelő, elfogult nézetnek tűnik, ha azokra – sokszor láthatóan és érezhetően – időhiánnyal küszködve létrehozott referátumokra gondolunk, amelyeket a nagy referáló lapok számára állítanak elő (Horváth–Sütő, 2001, 129. p.). Nos, valóban túlzás művészetről beszélni, sőt sokkal inkább értelmezési pontatlanságról van szó. A referálást ugyanis mindenekelőtt Edward Cramm (1982) könyvének címe nyomán szokták művészetnek tekinteni. A *The art of abstracting* címben az *art* szó azonban nem annyira művészetet, mint kézművességet jelent ebben a szövegösszefüggésben.

Nem művészet tehát, de a referálást tanulni kell. Az a tradicionális vélemény ugyanis, miszerint minden szakember tárgyismereténél fogva tud referátumot írni, aligha tartható, bármennyire hozzá tartozik is a tudományos munka hétköznapijaihoz. A referálással szemben társadalmi követelmények fogalmazódnak meg. Ezek meghatározzák azt, hogy referálóként személyek meghatározott köre működhet, nevezetesen olyan személyeké, akiket speciálisan erre felkészítettek, megfelelő ismeretekkel és készségekkel rendelkeznek.

A referálás során tudatosan és rendszerezetten kell elsajátítanunk, hogy miért, mi célból készül a referátum, milyen típusú referátumokat kell készíteni, milyen intézményi keretek között tesszük ezt stb. A referáláshoz szükséges tanulható és tanulandó képességek és készségek pedig nem következnek maguktól értendő módon a nyelvtanulásból-nyelvtanításból sem, mivel a folyamatáról a rendelkezésre álló (publikus) ismeret nagyon kevés.

Endres-Niggemeyer (1998) empirikusan is igazolta, hogy a referálás gondos tervezés, döntéshozatalok sora, a tudás magas szintű kezelése, amelynek során a dokumentum jelentését saját ismereteinkkel egészítjük ki, figyelembe véve a dokumentum társadalmi kontextusát. A dokumentum jellemzőit úgy tárjuk fel, hogy felhasználjuk a szövegen belüli jelentés-relációkat, a redundanciarelációkat és a információszerzés

elveit. A referálás a dokumentum feladatorientált percepciója, amelynek során számos problémamegoldásra kerül sor, következtetéseket vonunk le, és képzeletünket használjuk.

A referálónak a következők elvégzésére kell képesnek lennie:

1. a részletek gondos megfigyelése,
2. az irreleváns adatoktól való elvonatkoztatás,
3. az adatok értékelése,
 - adott témának vagy kommunikációs célnak való megfelelés, relevancia szempontjából,
 - a szöveg szerzőjének (feladójának) nézőpontjából,
4. általánosítás (a generikus és a specifikus megkülönböztetése),
5. logikai keretbe való rendezés, különös tekintettel a retorikai technikákra (úgy mint időbeli, térbeli sorrend, ok-okozat, összevetés, ellentét),
6. az információ tömörítése (Gläser 1993).

Ennek megfelelően a referálónak számos ismerettel, tudással (ideértve a készségeket, képességeket és jártasságokat) kell rendelkeznie, amelyek a következőképpen csoportosíthatók:

1. nyelvi ismeretek,
2. nem-nyelvi ismeretek.

A *nyelvi ismeretek* magukba foglalják

- a kommunikációs (kommunikatív) kompetenciát,
- meghatározott nyelvek ismeretét [nyelvismeretet forrás- és célnyelv(ek) vonatkozásában].

A kommunikációs kompetenciát azonosíthatjuk a szövegalkotó képességgel is. A szövegalkotó képesség és egy-egy nyelv tudása között különbséget kell tennünk. A kettő ugyanis nem azonos és nem egységes kompetencián alapul.

A magyar, angol vagy más nyelven való beszélés (kommunikáció) képessége történeti meghatározottságú és nem azonos a világos, koherens beszélés-írás képességével. A beszéd általános szintje autonóm. Minden nyelven történő beszélésnek (szóbeli és írásbeli közlés képességének) vannak közös vonásai. Ezek mindenekelőtt a nyelven kívüli valóságra való vonatkozás, amellyel mindenképpen számolnunk kell. A másik lényeges kérdés a beszélni tudás általános, nyelvektől független képessége. Ez utóbbi is kétfelé bontható. Egyrészt léteznek a gondolkodás általános elvei (pl. ellentmondásmentesség), másrészt bizonyos előismeretek is feltételezhetők mind a feladó, mind a befogadó részéről (Coseriu, 1981).

A *kommunikációs kompetencia* a következő komponensekből tevődik össze:

- nyelvi kompetencia,
- nyelvi pragmatikai kompetencia,
- metanyelvi kompetencia,
- metanyelvi pragmatikai kompetencia,
- para- és extranyelvi kompetencia,
- para- és extranyelvi pragmatikai kompetencia,
- kultúrkompetencia,
- pragmatikai kultúrkompetencia.

A nyelvi kompetenciát a nyelvi tudás és használatának a képessége alkotja. A kommunikatív céllal generált nyelvi megnyilatkozások használati szabályrendszerének tu-

dása (ismerete) a nyelvi pragmatikai kompetencia. (A pragmatika alapvetően a nyilatkozatok és a specifikus helyzetek viszonyát vizsgálja.)

A metanyelvi kompetencia és a metanyelvi pragmatikai kompetencia a meta-információs struktúrák létrehozásához kapcsolódik. A meta-információs struktúrákat pedig úgy határozhatjuk meg, mint olyan elemeket, amelyek részt vesznek a nyelvi közlések átadási folyamatának a szervezésében és/vagy bizonyos állításokat tartalmaznak a szöveg egyes részeiről, elemeiről mint egy sajátos létről (tárgyról).

A para- és extranyelvi kompetencia, valamint a para- és extranyelvi pragmatikai kompetencia a verbális kommunikáción kívül eső, azt kísérő kommunikációhoz kapcsolódik, tehát a referálás során nem hasznosítható.

A kultúra mint egy bizonyos tudásfajtának az ismerete, azaz bizonyos meghatározott kultúrtermékek létrehozásához szükséges szabályrendszer ismerete, valamint ezen szabályok használatának a képessége kultúrkompetenciát alkot, míg a kész kultúrtermékek használatának a képessége a társadalmi interakció keretében a pragmatikai kultúrkompetencia (Bańcerowski, 2000c).

Meghatározott nyelvek ismerete rendkívül fontos. A referálónak ismernie kell az elsődleges szöveg nyelvét, akár azonos az a referátum nyelvével, akár eltér attól. A referálónak egyaránt jól kell ismerni az elsődleges dokumentum és a referátum nyelvét, mivel gyakran adódnak hibák abból, hogy a referáló nem ismeri megfelelően a forrásnyelvet (Rowley, 1989). Tegyük hozzá, hogy magának a referátumnak az elkészítése jelentős mértékben célnyelvi ismeretekre és készségekre, mindenekelőtt írás- és olvasáskészségekre épül.

A nem-nyelvi ismeretek lehetnek

- köznapi ismeretek,
- a szakterületre vonatkozó ismeretek (szakismeret),
- a kiszolgált címzettek (felhasználók) körének, érdeklődésének és (főként) igényeinek ismerete,
- azoknak az előírásoknak az ismerete, amelyek munkáját meghatározzák,
- egyéb ismeretek.

A köznapi ismeretek alapvetően minden szöveg, így szakszövegek megértéséhez és feldolgozásához is szükségesek. Alkalmazásuk elengedhetetlen a referálás során.

A referáláshoz feltétlenül szükségesek a korszerű szakismeretek, valamint az adott szakterület terminológiájának ismerete (Collison, 1971). A referálónak ugyanis meg kell tudnia ítélni az elsődleges dokumentum jelentőségét, hiszen a felhasználó nevében előolvassa az eredetit. Ehhez azonban nem kell feltétlenül az adott terület szakértőjének lennie (Lancaster, 1991).

A legjobb, ha a referáló szakmai ismeretei széles körűek, átfogóak. Egy-egy szűk szakterületen ugyanis viszonylag kicsi a referálandó szakirodalom mennyisége, tehát a túlzott specializálódás esetében nagyon kevés közleményt referálhatna az adott specialista. A szakismeret kiemelt szerepe abból ered, hogy a referálás hivatásszerűen végzett tevékenység. Az ismeretek mélysége tekintetében az az ideális, ha a referáló a felületes ismeretek és a mélyreható szakértelem közötti ismeretszinttel rendelkezik (Kuhlen, 1989).

A szakterületre vonatkozó ismeretek magukba foglalják az elsődleges szöveg létrejöttének feltételeire és körülményeire vonatkozó ismereteket. A referálónak ismernie kell

az adott, konkrét területen elért eredményeket és lényegében a következő kérdésre kell választ adnia: Mi fontos az adott szakterületen?

A referálónak képesnek kell lennie arra, hogy a meglevő információk alapján új információkat nyerjen, azaz következtetések vonjon le nem-formális logikai úton. Következtéseinket ismert ténymegállapításokból vonjuk le.

Ezt inferenciának nevezzük, a következtetések levonásának képességét inferenciális tudásnak. Az inferencia lehet szemantikai vagy pragmatikai. Az inferencia általában fontos szerepet játszik a szövegértésben. A szövegértéshez ugyanis nemcsak nyelvi és tárgyi előismeretekre van szükség, hanem inferenciális tudás is szükséges (Endres–Niggemeyer, 1998; Pinto, 1992). Az inferenciális tudás meglete bizonyos fokig a nyelvi és nem-nyelvi ismeretek együttműködését látszik igazolni.

A referálónak ismernie kell az elsődleges szöveg szerzőjének kommunikatív intencióját, annak érdekében, hogy megértse, mit tartott maga a szerző fontosnak vagy más módon az olvasó figyelmére méltónak (Belkin, 1993). Tudásbázisának tehát része az elsődleges szöveg szerzőjének közlési és befolyásolási szándékának percepciója, amelyet a következő kérdéssel fogalmazhatunk meg: Mi fontos az adott szövegösszefüggésben?

A referálónak tisztában kell lennie azzal, hogy sajátos, közvetítői szerepet tölt be, ami sajátos körülményeket hoz létre. Ugyancsak tisztában kell lennie saját befolyásolási kötelezettségével, küldetésével (Karaszév, 1978; Pfeiffer–Jäger, 1980).

Az egyéb ismeretek sorában a referálónak rendelkeznie kell az elemzés és a szintetizálás képességével.

A referáló egyéb jellemzői közé tartoznak a következők:

- intelligencia,
- képzelőerő,
- önállóság,
- a jól szervezett munkavégzés képessége.

Szükség van ezen kívül arra, hogy a referáló érdeklődjék a szakirodalom iránt.

A referálónak ismernie kell a bibliográfiai leírás szabályait, továbbá esetleg indexelésre is felkérhetik, bár kérdés, hogy nem hat-e a túl sok kiegészítő művelet elvégzése negatívan a referátum minőségére (Lancaster, 1991; Maizell–Smith–Singer, 1971; Neufeld–Cornog, 1983; Pinto, 1988).

A referáló tevékenységében fontos szerepet játszanak metakognitív „működései” amelyek alatt az – alábbiakban definiálandó – metakogníció, a metakognitív tudás és a metakognitív stratégiák érvényesülését, alkalmazását és együttműködését érthetjük.

A *metakogníció* (*metacognition*) legáltalánosabban úgy határozható meg mint tudás a tudásról. A saját tudásunkról rendelkezésre álló tudás, amelyet a hosszú távú emlékezetben tárolunk.

A metakogníció részei:

- maga a tudás,
- az értéktételek és a monitorozás (monitoring, önmegfigyelés),
- az önszabályozás, amely a legmagasabb szintet képviseli (Borkowski, 1996).

A metakogníción belül az önszabályozás részei:

- a tervezés,
- a stratégiák kiválasztása és alkalmazása,
- az (ön)értékelés.

A *metakognitív tudás* magára a kognícióra vonatkozó tudás. A megismerésről megszerzett ismeretek, a tanulás során a tanulásról megszerzett információk összessége.

Az olvasáskor aktivizált metakognitív tudást befolyásolják az előzetes tapasztalatok, a meggyőződés, kultúra-specifikus intézményi gyakorlat, nem-anyanyelvi olvasónál a célnyelv ismeretének szintje (Sheorey–Mokhtari, 2001).

A metakognitív stratégiák a megismerést szabályozzák. Olyan általános készségek, amelyekkel a tanulást kezeljük, irányítjuk, szabályozzuk, vezetjük. A metakognitív stratégiák első használatakor erős ellenőrzés szükséges, alkalmazásuk küzdelmes, a gyakorlattal azonban ez ösztönössé válik és a metakognitív stratégiák gyakorlott alkalmazói nagy stratégia-repertoárra tesznek szert (Walczyk, 2000).

A metakognitív stratégiákat sokféleképpen csoportosíthatjuk, de mindenképpen ide tartoznak az önmegfigyelést, az önszabályozást szolgáló és (általánosságban) a tevékenység tervszerűségét elősegítő stratégiák.

A referáló munkáját *előírások* és (főként) a referátummal szemben támasztott követelmények is befolyásolják, szabályozzák. Szerepük kiemelkedő a már korábban említett társadalmi megrendelés átültetésében és a következőképpen osztályozhatók:

- normák,
- szabványok,
- szakmai konvenciók (Endres–Niggemeyer, 1998; Pinto–Gálvez, 1999).

Tudnunk kell azonban, hogy a normákban, szabványokban és konvenciókban foglalt tudás természeténél fogva általános jellegű, nem minden esetben alkalmazható a gyakorlatban és nem terjed ki minden kérdésre.

Hasonló a helyzet a referálási útmutatókkal is. Már korábban említettük, hogy ezek az adott szervezettől függenek és igen változó lehet a minőségük, (Endres–Niggemeyer, 1998) sőt tudjuk, hogy sok esetben csak szóbeli, informális eligazítást kapnak a referálók (Fidel, 1986). Ezen kívül elmondható az is, hogy a legtöbb referáló szolgálat útmutatásai szinte kizárólag a referátumra mint végtermékre vonatkoznak, és kevés figyelmet szentelnek a referálás folyamatának (Pinto, 1995). A referálási útmutatókból éppen a referálás legfontosabb aspektusa a szövegértés és az azt követő, a felhasználói igények vezérelte sűrítés leírása marad ki (Kuhlen, 1984; Lancaster, 1991).

Ki legyen tehát a referáló? Ideális esetben, azaz megfelelően tájékoztatva és referálási gyakorlattal a szerző lehetne a legalkalmasabb személy a referátum megírására, de ebben az esetben hiányozna a már említett optimális távolságtartás (Cleveland–Cleveland, 1990; Collison, 1971).

Vitathatatlan ugyan, hogy egyszerűbb szakembereket a referálásra felkészíteni, mint nem szakember referálóknak a szakismereteket átadni, mégis a referálóval szemben támasztott követelményeknek a legtöbb esetben meg tud felelni a szakkönyvtáros, informatikus, dokumentátor, szerkesztő is (Collison, 1971).

Az adott szakterület művelői, kutatói által készített referátumok szakmai szempontból megbízhatóak, de alaki szempontból kifogásolhatóak lehetnek. Ráadásul sok kíváncsi szakember hajlamos arra, hogy a referátumkészítés irányelveitől részben vagy egészben eltérjen. Ezeket a referátumokat tehát mindig ellenőrizniük kell könyvtári (dokumentációs) szakembereknek (Rónai, 1990).

1.6. A referálás folyamatának megközelítése

A referálás folyamatát számos tényező (szereplő) határozza meg. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

1. maga az elsődleges szöveg,
2. a referáló,
3. a felhasználó(k),
4. a megrendelő(k),
5. a referálási tevékenységet szabályozó normák, szabványok.

A referálás súlyponti kérdése mindezen meghatározó tényezők függvényében a következő: Mely információ kerüljön át az elsődleges szövegből a referátumba? Miként határozhatjuk meg ennek, a referátumban tükrözendő információnak a természetét?

Korábban azt mondtuk, hogy referálandónak a legfontosabb információt tekintjük. A referálandó információ pedig az elsődleges szöveg tartalmával függ össze. Tartalom alatt olyan gondolati alakulatot értünk, amely egy adott, konkrét szöveg befogadásának és megértésének eredményeként alakul ki, és amely a valóság egy meghatározott töredéke dinamikus modelljének felel meg. Ilyen módon egy szöveg tartalmának szerkezete nem egyenlő az adott szöveg logikai szerkezetével és kompozíciójával, hanem a valóság tárgyai közötti összefüggések határozzák meg. Mindez azt is jelenti, hogy a tartalom egységei nem azonosak a nyelv egységeivel (Novikov–Nyesztyerova, 1991). Nem szabad tehát azzal megelégednünk, hogy „tartalom” elnevezéssel csak a szavak számának és más „megfigyelhető jelenségeknek” a felületes kvantitatív vizsgálatát végezzük: érdemes a tartalom komplex dimenzióit, a szöveg bizonyos retorikai jellemzőit és általában a társadalmi interpretáció és használat szempontjából döntő jelentőségű struktúrákat és stratégiákat vizsgálnunk (van Dijk, 1996). A legfontosabb információ azonosítására és tükrözésére nem alkothatók univerzális szabályok, mivel a fenti öt pontban megjelölt tényező változásának függvényében egy és ugyanazon szövegből eltérő terjedelmű és tartalmú referátumok készíthetők.

Vitathatatlan ugyanakkor, hogy referálandó információnak tekinthetjük az új információt. Kérdés azonban, hogy mihez képes nevezhetjük az adott információt újnak. Ebből a szempontból az információ lehet „abszolút értelemben”, azaz az emberiség ismereteihez képest új. Az információ valamely meghatározott ismertekhez képest is lehet új, ami viszont azzal jár, hogy a különböző befogadók más és más információt tekintenek újnak (Novikov–Nyesztyerova, 1991). Mindazonáltal az információ újdonságának prioritása van.

A referálandó információhoz közelebb kerülhetünk a megértés folyamatának tanulmányozásával is (Pinto–Lancaster, 1999). A megértés szerepére ezért a következőkben részletesen kitérünk.

A referálás a tartalmi feltárás műfajai közül legambiciózusabb, mivel nemcsak dokumentumok elemzését, hanem szöveg (referátum) létrehozását is célozza (Pinto–Lancaster, 1999). A referálás tudásra, képességekre és készségekre alapozott tevékenységegyüttes.

A referálás folyamatának a leírása ennél fogva éppen az a terület, ahol legjobban érhető tetten, milyen sok tudományterület eredményeit érdemes figyelembe vennünk, így teret kaphat a strukturális, a transzformációs generatív és a szövegnyelvészet, ezen belül a szövegtipológiák, a szöveg funkciói és jellemzői, végül a kontextus problémája,

ami aztán kiegészül a nyelvi elemzés mikro- és makro- és szövegszemantikai megvilágításával. A tartalomelemzés, a formális logika és a kognitív pszichológia területe és olyan technológiai jellegű területek is szerepet kapnak, mint a (számítógép)informatika és a telekommunikáció (Dietze, 1987; Pinto, 1992).

Mindezt indokolja, hogy a referálás folyamatában az olyan „nyelvi” tevékenységek, mint az olvasás, a jegyzetelés együtt jelennek meg olyan „intellektuális” tevékenységekkel, mint a megértés (Pfeiffer-Jäger, 1980).

A sűrítés eredményeként létrejött szövegek (másodlagos dokumentumok) alapvető jellemzője, hogy információ kiválasztását, értékelését, rendezését és sűrítését jelentik annak alapján, hogy az adott információt valamely tárgyhöz vagy célhoz képest relevánsnak találjuk. Ennek megfelelően a sűrítés aktusa olyan komplex folyamat, amelyet különböző kognitív műveletek alkotnak (Gläser, 1993), amelyek a kognitív tudomány eszközeivel vizsgálhatók. A *kognitív tudomány* (megismeréstudomány) olyan rendszerekkel foglalkozik, amelyek „valamilyen értelemben modelláló rendszerek, amelyek a világ leképezésére jöttek létre, de saját szervezési elvekkel is jellemezhetőek, s elvont módon írhatók le” (Pléh, 1996, 11. p.). A kognitív modellek végső célja legtöbbször, de nem kizárólagosan a számítógépes megoldások megtalálása. Ezek eléréséhez azonban alapos empirikus vizsgálatokon át vezet az út (Endres–Niggemeyer, 1998).

A kognitív tudomány köztudottan a modellek két fő típusát különbözteti meg. A *mentális modelleket* az egyének alkotják meg, míg a fogalmi (*konceptuális*) *modellek* a mentális modellekénél teljesebb, pontosabb és konzisztensebb reprezentációkat tesznek lehetővé a különböző rendszerekben. A mentális modellek dinamikusak, magukba foglalják a múltban szerzett, továbbá az aktuális interakciókból leszűrt tudást (ismereteket) és meggyőződéseket. A mentális modellek az egyén tanulása során keletkeznek, míg a fogalmi modelleket rendszerek fejlesztéséhez használják az adott rendszert megtervező szakemberek.

A referálás folyamatát akkor ismerhetjük meg megfelelően, ha tisztában vagyunk azzal, hogy milyen lépésekben valósul meg, és ezeket a lépéseket minél kisebb részfolyamatokra tudjuk bontani. Itt csak röviden szólnunk ezekről a lépésekről. Részletes bemutatásukra a referálás gyakorlatát tárgyaló fejezetben kerül majd sor.

A (tulajdonképpeni) referálást megelőzi a referálandó dokumentum kiválasztása, és kiegészítheti a bibliográfiai leírás elkészítése is, ami azonban sok esetben elmaradhat, sőt sokan előnytelennek tekintik, ha a referálót más, dokumentációs jellegű tevékenységekkel is terhelik (Cleveland–Cleveland, 1990; Kuhlen, 1989).

A tulajdonképpeni referálás folyamat a több, egymástól élesen nem elválasztható, sok esetben sorrendiséget is cserélő részfolyamatra bontható, amelyek referátumtípustól függetlenek (Waters, 1982).

A referátumkészítéshez szükséges egy szövegalkotási program, amelynek a megvalósítása minimálisan a következőket feltételezi:

- a releváns információ azonosítását a szövegben,
- a szöveg sűrítését (ideértve a szöveg szerkezetének kezelését).

Mint minden szövegalkotás (írástevékenység), a referálás is három szakaszra bontható:

1. a tervezés fázisa,
2. az átalakítás fázisa,

3. az ellenőrzés fázisa (Endres–Niggemeyer, 1998).

A referálás ugyanakkor egyaránt magába foglalja az elsődleges szöveg analízisét és a referátumszöveg szintézisét. Ennek megfelelően két fő szakasza

1. az elsődleges szöveg információs elemzése (analízis),

2. az információs szintézis.

Az analízis szakasza a tartalom interpretációja és kiválasztása, amely a tárgyalt téma megértését és annak eldöntését jelenti, hogy mely elemek kerüljenek be a referátumba. A szintézis lényege a tartalom transzformálása, azaz annak meghatározása, hogy a kiválasztott elemeket hogyan prezentáljuk a referátumban (Pinto–Lancaster, 1999).

A tervezés egyértelműen az analízis szakaszát jelenti, az átalakítás egyaránt jellemzi az analízist és a szintézist, míg az ellenőrzés a szintézis része.

A tervezés előfeltétele az, hogy a referáló elolvassa az elsődleges szöveget, és megértse annak főbb tartalmát. Maga a tervezés tovább bontható a tájékozódás (orientálódás) és tervezés részfolyamataira, bár ezek nem alkotnak egymástól szigorúan elkülönített folyamatokat és gyakran egymással párhuzamosak.

A referáló és a referálás iránt társadalmi megrendelés nyilvánul meg, amely azonban nagyobb részt implicit formában jelentkezik, amelyet a konkrét feladatok meghatározásánál az explicit megrendeléssel együtt kell kezelni. Ez képezi jelentős részben a referáló előzetes orientálódásának tartalmát, amely a társadalmi megrendelés természetétől és a végrehajtás körülményeitől függően változik. A tájékozódás magába foglalja a célkitűzést, a széles értelemben vett közlési helyzet, továbbá annak térbeli és időbeli paramétereit, ezen kívül az emberi tevékenység meghatározott szféráival való összefüggéseit, továbbá az igények felmérését, a referátum felhasználója motívumainak és céljainak megismerését. A tájékozódásban központi helyet foglal el a társadalmi megrendelésnek a referálási tevékenység területére való átvitele, ami lényegében a társadalmi megrendelés szubjektív tükrözése a referáló tudatában (Gavrilov, 1983).

A tervezés során a referáló az elsődleges szöveg értékét, nehézségét próbálja felmérni, meghatározza fő tartalmát, a készítendő referátum típusát (Cremmins, 1982). Az adott információszolgáltató intézmény igényeinek, lehetőségeinek, a rendelkezésre álló időnek, a referáló munkakörülményeinek függvényében határozható meg a referátum hossza és részben stílusa is (Palais, 1988). Ez utóbbiak már a társadalmi megrendelés konkrét megvalósítását jelentik.

A tervezési fázisban már megkezdődik az átalakítás, vagyis a tervezett program megvalósítása (Gavrilov, 1983). A releváns információ tömörítése, rendezése, pontosítása, finomítása azonban már elsősorban a megvalósítás fázisában történik.

A megvalósítás első lépése, hogy a referáló elolvassa az elsődleges szöveget. Az első olvasást újabb olvasás, majd jegyzetelés vagy aláhúzás követi. Az újraolvasás, jegyzetelés egyúttal a megértés ellenőrzését és megerősítését is szolgálja, ugyanis a referálónak élnie kell a gyanúval, hogy félreértelmezheti az eredetit. A jegyzetek (aláhúzás) alapján készül a referátum vázlatos formája, amelyet a referáló összevet az eredetivel.

A referálás folyamatában jelentős szerepe van az ellenőrzésnek. A referálási útmutatók is megkövetelik, hogy legyen ellenőrzési fázis, azaz vessük össze a kapott referátumot a kitűzött célokkal. Az összevetést követi a végleges megfogalmazás, szerkesztés, amely tartalmazza a formai és stilisztikai ellenőrzést is. Az átalakítás és az ellenőrzés

már koherens szöveget eredményez (Collison, 1971; Cremmins, 1982; Endres–Niggemeyer, 1998; Rowley, 1988).

Az analízis során, a referátumszöveg elemzésében kiemelt szerepet kap az olvasás, amelynek hatékonnyá tétele érdekében a referáló speciális olvasási technikákat alkalmaz.

Az *olvasási technikák* fontosságáról érdemes hosszabban idéznünk Polzovics (1962) szavait. „Az első munkafázis ésszerű lebonyolításához nélkülözhetetlen a dokumentációs, illetve tudományos kutatási célból végzett olvasás technikájának ismerete. Minden olvasó-író ember saját gyakorlatában tapasztalhatta, hogy az olvasás korántsem egységes művelet, amit minden esetben azonos gonddal és ütemben végeznek. De aki az olvasás technikájának lehetőségeiről és módszereiről nem tájékozott, az abban a hiedelemben lehet, hogy ha szóról szóra át nem olvasott valamit, akkor valójában gondatlanul járt el, csak átlapozta, nem olvasta a szöveget. Természetesen még a szöveg teljes olvasása sem azonos munkaigényű művelet, változik a szöveg nyelve, tartalmának és stilizálásának mélysége, ill. nehézségi foka, végül az olvasó gyakorlottsága szerint (van, aki betűket, van, aki szavakat olvas, van, aki mondatokat fog át egyetlen szemmozdulattal). Az olvasás technikája azonban nem egyszerűen az olvasási sebesség fokozását igényli, hanem megkülönböztetést tesz az olvasás célja szerint, és ehhez képest eltérő olvasási módszert követel meg” (Polzovics, 1962, 251. p.).

Nézzük tehát, hogy milyen tipológiákat vehetünk alapul.

Gósy (1999) a következő olvasási típusokat sorolja fel:

- ismeretszerző olvasás,
- tanulási célú olvasás,
- élményszerző olvasás,
- kereső olvasás – Lényege, hogy egy hosszabb szövegben vagy több szövegben meghatározott tényeket, adatokat, részleteket kívánunk megtalálni;
- áttekintő olvasás – Lényege, hogy nem szó szerint olvassuk el a szöveget, hanem csak szavakat, szókapcsolatokat, egy-egy mondatot kiragadva olvasunk el, hogy a szöveg globális tartalmáról tájékozódhassunk;
- feladatazonosító olvasás – Célja az írásban közölt feladat megértése a feladat teljesítése érdekében;
- javító/ellenőrző olvasás,
- korrektúraolvasás (Gósy, 1999, 253-254. p.).

Ezek közül az olvasási típusok közül a referátumkészítés során a kereső és az áttekintő olvasás játszik fontos szerepet.

Polzovics (1962) pedig a következő olvasási típusokat különbözteti meg az olvasás céljai szerint:

- az általános kultúra megszerzése,
- szórakozás, felüdülés,
- képzés és továbbképzés,
- tudományos kutatás,
- dokumentáció.

A *tudományos kutatás céljára végzett olvasás* a szöveg elmélyült és egyben kritikai tanulmányozását igényli. Az ismert tényeket ismert módon tárgyaló szövegrészeket nem olvassuk el, hanem csak áttekintjük. Ez az olvasás tehát a legmesszebbmenően

válogató jellegű és igényű. A kiválogatott, az átolvasásra érdemesnek minősülő szövegrészeket nem memorizáljuk, hanem kijegyzeteljük, aláhúzzuk.

A *dokumentációs célú olvasás technikája* bizonyos mértékig hasonlít a tudományos kutatás céljából folytatott olvasás módszeréhez. Itt sem a teljes szöveg átolvasásáról van szó, hanem csak az önálló megállapításokat, új eredményeket, munkamódszereket közlő szövegrészek elolvasásáról. Az egyéb szövegrészeket csak át kell futni, át kell lapozni. Kiemelkedő szerephez jut tehát a válogató olvasás, amely a szöveg felfedezését és a hasznos információ keresését szolgálja

A válogató olvasás során gyakori a nem-szekvenciális olvasás, de speciális olvasási stratégiákat is alkalmaz a referáló. Ilyen a meghatározott adatok meglétének, vagy hiányának felderítésére szolgáló olvasás (Gósyánál ez volt a kereső olvasás). Használjuk továbbá a lényegi információnak a lényegtelenről való elkülönítését segítő olvasást is. Ezen kívül speciális olvasás segíti az implicit mondanivaló felderítését (Vejze, 1985).

Az olvasást, mint folyamatot nézve azt mondhatjuk, hogy ha a válogató olvasás során a referáló nem talál a szövegben fontosnak tekinthető információt, az olvasási folyamat befejeződik, mert nem kerül sor referátum készítésére. Ha viszont van fontos információ, akkor a fő mondanivaló megértését szolgáló elmélyült, aktív olvasásra kerül sor (Pinto, 1992; Rowley, 1988).

Már az előző okfejtéséből is kitűnt, de sokan meg is állapítják, hogy a referálónak az olvasásban nagy segítséget nyújt a szöveg tagolása, (tipográfiai is kiemelt) fejezetcímei (Rowley, 1988; Cremmins, 1982). Ezek – ideális esetben legalábbis – a szöveg szuperstruktúráit teszik láthatóvá.

A *szuperstruktúrák* a van Dijk (1980) kidolgozta mikrostruktúra–makrostruktúra–szuperstruktúra hármast és a makroműveletek elméletébe illeszkednek. A mikrostruktúrák a felszín reprezentánsai. A makrostruktúrák a szöveg globális struktúráját reprezentálják. Ezek globalitása relatív, mindig a specifikusabb szerkezetekhez, azaz mikrostruktúrákhoz képest állapítható meg, ami tehát azt jelenti, hogy amit egyes szövegekben mikrostruktúrának tekintünk, más specifikusabb egységekhez képest makrostruktúra lehet.

A szuperstruktúrák a szövegek hagyományos, sematikus tagolásának (bevezetés, módszerek, eredmények stb.) szerkezetei, amelyek nem önkényesek, hanem a kommunikáció specifikus kognitív, pragmatikai és szociális funkcióit tükrözik (Pinto, 1995). Maga a szuperstruktúra elnevezés ugyanakkor némileg megtévesztő, hiszen a struktúrák nem valami „felett” álló szerkezetek (Pinto, 1992).

A referálás folyamatának központi jelentőségű részfolyamata a *szövegértés* (megértés). Jelentős különbség van azonban a szokványos szövegértés és a referálás között. A szokványos szövegértés során az olvasó nincs tudatában annak, hogy milyen eszközökkel nyújtja az adott szöveg az információt, pontosabban nem fordít ennek rögzítésére figyelmet (Rjabceva, 1986). A referálást viszont a nagyfokú tudatosság jellemzi.

Az elsődleges dokumentum elemzése mindig kapcsolódik az adott szöveg percepciójához. Ez a megértés első lépcsője. Az egyik következő lépcső az, amikor szubjektíve úgy érezzük, hogy értjük a szöveget, ugyanakkor a belső beszédben nem tudjuk kifejezni az értelmét és nem is tudjuk visszaadni. Egy további, magasabb lépcsőfokot elérve képesek vagyunk az adott szövegből felfogottakat kifejezni, de ehhez a szöveg (eredeti) szerzőjének megformálását, kifejezőmódját használjuk. A referáló számára természetesen elengedhetetlen, hogy ennél is magasabb fokú megértésre legyen képes.

A megértést sokan vizsgálták és sokféle modelljét alkották meg. A tartalmi feltárás folyamatainak modellezésére legjobban Kintsch és van Dijk (1983) kognitív szemléletű modelljét használhatjuk.

Ebben a modellben az alulról felfelé és a felülről lefelé haladó feldolgozáseggyüttes szerepel. A megértés e kettő, tehát a nyelvi kompetencia érvényesülése és az emlékezetben tárolt tudás alkalmazása egyidejű működésével valósul meg.

A szöveg olvasásakor a mikrostrukturális elemzés során a felszíni szerkezeteket automatikusan mélystrukturárákká alakítjuk. Ezzel egyidejűleg megkezdődik a makrostrukturális elemzés, amely a szöveg egészének megértését eredményezi (Beghtol, 1986).

A megértés folyamatában fontos szerepet játszik az információ szegmentálása, kategorizálása, kombinációja és interpretációja. Ahogy olvasáskor megértjük a szöveget, egyúttal a mikroszintű proposíciókat összekötjük egymással és létrehozuk az első szintű makroproposíciókat. Ezeket hasonló módon tovább, felsőbb szintekbe integráljuk (Endres-Niggemeyer, 1998).

A megértés mindig sűrítéssel jár, különben nem lennének képesek a megértéshez szükséges információt memóriánk véges kapacitásával megőrizni (Novikov–Nyesztyerova, 1991). A megértés folyamatában a felfogott tudás nem nyelvi formában rögződik tudatunkban, hanem a nyelvtől független jelentéseket tárolunk. A meglevő tudás és annak szerkezete befolyásolja ezt a folyamatot, és a memóriába a jelentés váza kerül.

Ez egy igen komplex folyamat, amelyet az jellemez, hogy benne egyidejűleg több művelet elvégzése, többek között módosulás, bővülés, előfeltevések aktivizálása történik. A szövegből szervezés és kategorizálás útján olyan jelentéseket nyerünk, amelyek a szövegből és szövegegységekből származnak. Ezekből aztán létrejön egy (a szöveg hosszától függően többé vagy kevésbé) absztrakt és előzetes ismeretek által interpretált jelentéskomplexum, amelynek részei létrejöttek interaktivitása folytán szorosan összefüggenek egymással. A szöveg újraalkotásához ebből a komplexumból úgy kell részegységeket kiválasztanunk, hogy azok összhangban legyenek az egész jelentésével és önálló nyelvi egységekben (mondatokban) kifejezhetők legyenek.

A szövegben lineárisan megjelenő gondolatokat nem elszigetelten fogjuk fel hanem előzetes ismereteink, a szöveg már megértett részei befolyásolják a megértést. Az új ismereteket ezek segítségével sűrítjük, szervezzük és tudatunkba beépítjük. E nélkül a beépítés nélkül az egyes részinformációk elvesznének, mert emlékezetünk nem lenne képes tárolásukra, amikor új információk lépnek be. Ezért is valószínűsíthető, hogy az emberi agy a nyelvi információkat saját struktúrájának megfelelően, és nem okvetlenül az adott nyelv, a más nyelvekétől esetenként eltérő struktúrája szerint tárolja (Bańczerowski, 2000a).

A megértés végső soron az a képességünk, hogy a szöveg állandó tartalmát és esetenként változó jelentését a felesleges információ kihagyásával egy kivonatba tudjuk sűríteni. Ezt nevezzük kivonatolásnak, amely – a fentieknek megfelelően és ahogyan azt már a definíciókban is megadtuk – a szövegértést az emlékezet tehermentesítésével segítő automatikus mentális tevékenység.

A szövegértés során létrehozott kivonatokhoz van Dijk (1980) szerint négy alapvető művelet (makroműveletek) végrehajtásával (vagy más néven makroszabályok alkalmazásával) jutunk el.

A *kihagyás* a fölösleges információ elhagyása. A *válogatás* mintegy a kihagyás pozitív ellentettje, azaz a szükséges információ tárolása. Az *általánosítás* és az *újraserkesztés* is rokon műveletek. Az előbbi az egyedi tények magasabb szintű helyettesítése, az utóbbi expliciten ki nem fejezett, de a szövegbe beleérthető állítások megfogalmazása. Ezek a műveletek a referálásban is közvetlenül felhasználhatók (Beghtol, 1986; Endres–Niggemeyer, 1988). A válogatás, az általánosítás és az újraserkesztés műveletét Balázs (1985) példáival szemléltethetjük.

Válogatás:

„Október közepén egy szomorú és borús pénteki napon, óra közben, mint minden nap, elszaladt a pedellushoz, s megnézte a kátrányszagú vasrácsos fekete hirdetőtáblán az érkezett levelek lajstromát. Legnagyobb rémületére ott látta a nevét a többi közt. Ha a nevét kimondták, vagy leírva látta, mindig szívdobogást kapott.” (Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*) A válogatás műveletével a következőt kapjuk: *Az izgulós kisdíák egy borús októberi napon szívdobogva fedezte fel nevét az érkezett levelek lajstromán. Vagy „... a kisdíák pakkot kap hazulról ...”*

Általánosítás:

Az ünnepélyen ott voltak a fiatal korosztály képviselői. De megjelentek a középkorú nemzedék tagjai is. Sőt az idős korosztály tagjai sem hiányoztak. Általánosítás útján mondhatjuk: *Az ünnepélyen minden korosztály képviseltette magát.*

Újraserkesztés:

A nyaralók kivontatták az öbölbe hajójukat. Közben kedvező szél támadt. Ezért föl-vonták a vitorlát. Majd kényelmesen elhelyezkedtek a hajón. Miután úti készülődésüket befejezték, búcsút vettek társaiktól. Majd a hajón elindultak a túlsó part felé. Újraserkesztéssel a következő hozható létre: *A nyaralók a kedvező szelet kihasználva a túlsó part felé vitorláztak* (Balázs, 1985, 200–205. p.).

Fontos tudnunk, hogy egy-egy szöveg az aktuális igényektől és céloktól függően többféleképpen kivonatolható. A kivonatolás során keletkező struktúrák a sűrítés egy bizonyos pontján azonosak lehetnek az informatív referátummal. A további sűrítés indikatív referátumot eredményez. Újabb sűrítési fázis az indexkifejezések megalkotásához szükséges struktúrákat eredményezi. Végül a szöveg legátfogóbb témáját képviselő makrostruktúrák az osztályozás alapjául szolgálnak (Endres–Niggemeyer, 1998). Ez a gondolat egybevág azzal a megállapítással, miszerint a tartalmi feltárás műfajai a növekvő általánosítás alapján a következő sorba rendezhetők: informatív referátum, indikatív referátum, indexkifejezések, osztályozási jelzetek (Horváth–Sütheő, 2001).

A tartalmi feltárás műfajai között közismert a rokonság, amely az indexelés és a referálás között a legszorosabb. Az indexelés és a referálás egyaránt igényel egy analitikus fázist, amely azonos mindkettőben. A különbség a szintézisben nyilvánul meg, amikor is az indexelés és a referálás eredménye egyaránt az információs üzenet tömörített reprezentációja, a referálás végtermékeként azonban koherens szöveget, referátumot kapunk (Pinto, 1988; Endres–Niggemeyer, 1998).

A megértésben jelentős szerepet játszik az előrejelzés (előre jóslás, valószínűségi prognózis). A prognosztikus alapú megértés magába foglalja az olvasó általános erudícióját, ismereteit a szövegben tárgyalt témáról és magasan fejlett következtető képességét, ami azt jelenti, hogy képes felismerni a valóság elemei közötti kapcsolatokat.

A valószínűségi prognózisok segítségével az elsődleges dokumentum olvasása során a referáló aktivizálja gondolati tevékenységét. Az elsődleges dokumentum tartalmát összeveti a saját ismereteivel és felépíti saját beszédműve, a referátum modelljét. A valószínűségi prognózisok megalkotásának képessége csökken, ha idegen nyelvű szöveggel van dolgunk. Az előre jóslás emellett felületes olvasáshoz vezethet, amely az információ szempontjából fontos szövegrészek kihagyásához vezethet (Gavrilov, 1983).

A megértés és a szövegalkotás folyamatában többek között szerepet játszik

- egy komplex feltételrendszer (szituáció), amely a kommunikációs partnerek kommunikációs viselkedését meghatározza. A feltételrendszer összetevői feltételek, korlátok, körülmények.

- az adott kommunikációról, a partner intellektuális képességeiről és társadalmi állásáról alkotott kép.

Ezekről a tényezőktől vezérelve hozza létre a szöveg alkotója a kommunikációs aktus programját, amelyben meghatározza közlési szándékát, az átadandó jelentéseket. A mélystruktúrában, amely a kommunikációs aktus tematikus orientációjának absztrakt sémája, logikailag összefüggő tematikus komplexumok találhatók, amelyeket a felszínre jutáshoz linearizálnunk kell és mondatok sorává kell kiterjesztenünk őket (Pfeiffer-Jäger, 1980).

A megértés tekintetében a referálás hasonlóságokat mutat a fordítással. A referálásban és a fordításban egyaránt fontos szerepet játszik a szövegértés (megértés), a két folyamat azonban más és más szintű megértést tételez fel. A fordítás esetében egyes szövegrészek megértése is elégséges a továbbhaladáshoz, míg a referálás az egész szöveg előzetes megértését követeli meg, különben nem lehetséges a fontosnak tekintett információ megítélése (Novikov–Nyestyrova, 1991). Le kell szögeznünk azt is, hogy a közvetítés a referálás esetén nem ekvivalens, hanem heterovalens, mivel redukció következik be. Ez a heterovalencia nem önkényes, hanem a felhasználói igények meghatározta, tudatosan (előre) tervezett információvesztéseket jelent (Pfeiffer-Jäger, 1980; Szolovjov, 1986). Bár tény, hogy a referátum és az elsődleges szöveg tartalmi előképe egy és ugyanaz a valóság, a referátumnak az elsődleges szövegtől való függősége nem vonatkozik a tartalom kiválasztására, súlyozására és sorrendbe állítására, ahogy erről már korábban szoltunk.

A felhasználói igények meg is kívánják, hogy bizonyos információkat ne ismételjünk a referátumban akkor sem, ha azok az elsődleges szövegben ismétlődnek. Nincs tehát szó arról, hogy önkényesen eltérnénk az elsődleges szöveg „valenciájától”, mert a referátum függősége csak tartalmi természetű és abban is csak szelektív módon. Az ekvivalenciánál meglevő teljes körű tartalmi és stilisztikai megfelelés nincsen meg.

A referátumkészítésnek fontos állomása a szintézis, a *referátumszöveg létrehozása* (generálása), amelyről kevesebb ismerettel rendelkezünk, mint elemzésének, megértésének kérdéseiről. Kimondhatjuk viszont, hogy a szöveg generálása alapvetően valamely domináns jelentésmag kifejtése (kibontása).

A referátumszöveg generálásakor is jelentős szerephez jutnak az elsődleges dokumentum szuperstruktúrái. Ezek ugyanis nemcsak az elsődleges szövegben való tájékozódást, az olvasást szolgálják, nemcsak abban segítenek, hogy a fontosnak tekintendő információt azonosítsuk, hanem (persze az előbbiekkal szorosan összefüggve) a referá-

tumszöveg szuperstruktúráit is meghatározzák. Az elsődleges szöveg szuperstruktúráiból is válogatunk ugyan, de a szuperstruktúrának tükröződniük kell a referátumban is.

Azt mondtuk, hogy a referátum rendszerint rámutat a munka tárgyára, jellegére és céljaira, leírja módszereit, az elért eredményeket, következtetéseket és javaslatokat. Ez nem pusztán a fontos tartalom ismérveivel szemben támasztott követelmény, hanem azt is mutatja, hogy a bevezetés–(anyag és) módszerek–eredmények–következtetések és/vagy javaslatok (az Introduction–Methods–Results–Discussion és/vagy Conclusions szavak nyomán IMRD vagy IMRC rövidítéssel is gyakran jelölt) szerkezet a kísérletes cikkek jellemző szuperstruktúrája, amely aztán a referátumokban is tükröződik. Ez a szuperstruktúra azonban úgy jelenik meg a referátumban, hogy a bevezetésből csak a célkitűzés kerül át, viszont az eredmények, következtetések és javaslatok kiemelt fontosságot kapnak.

A referátumszöveg generálása folyamán felmerül annak a kérdése, hogy azonos-e a kifejtés sorrendje az elsődleges szövegben és a referátumban, kövessék-e a referátumok az elsődleges dokumentumban megtalálható kifejtés sorrendjét. Az egyik oldalon állnak azok a vélemények, amelyek feltétlenül követendőnek tartják az elsődleges dokumentumban talált sorrendiséget. Collison (1971) például azzal érvel, hogy a változtatások félreértelmezésekhez vezethetnek, és nehezen azonosíthatóvá teszik az adott kijelentést az elsődleges dokumentumban.

Mi azt – a sokak által vallott – nézetet valljuk, hogy a sorrendiség tekintetében nem szabad mereven ragaszkodnunk az elsődleges dokumentumhoz. Ez egyrészt minőségi kérdés. Minél rosszabb minőségű ugyanis az eredeti, annál többet kell a referálónak változtatnia (Locker, 1982). Ilyen minőségi tényezőnek tekinthetjük azt, hogy az elsődleges szövegben sok kitérő és ismétlés lehet (Rónai, 1990).

Tegyük hozzá, hogy az elsődleges és másodlagos szövegek létrehozásakor két ellentétes tendencia érvényesül. Az elsődleges kommunikáció során a szerző a minél biztosabb megértés érdekében viszonylag nagy redundanciát épít be a szövegbe, így az elsődleges dokumentumot az jellemzi, hogy benne az azonos információk több helyen ismétlődnek. Mindez helyénvaló az elsődleges szövegben, nem engedhető viszont meg a referátumban. A másodlagos dokumentumokat ugyanis a redundancia alacsony szintje jellemzi (Novikov–Nyestyrova, 1991). A referálás egyik alapvető kérdése az, hogy miként tudunk a törvényszerűen és célszerűen redundáns elsődleges szöveg helyett egy annál jóval rövidebb, redundanciától mentes, azaz tömörebb szövegben fontos tartalmakat kifejteni (Leonov, 1986; Borko–Bernier, 1975; Rónai, 1990).

Van még egy oka annak, hogy nem kötelező követnünk az elsődleges dokumentumban kifejtett tartalom sorrendjét. Ez az ok a referátum függőségének tartalmi jellege. Ahogy azt Horváth Tibor és Sütő Péter (2001) kiemeli, a referátumok állnak legközelebb az eredeti szövegekhez, mivel ugyanazzal a szemantikai készlettel rendelkeznek, mint a reprezentált szövegek. Másképpen megfogalmazva, a referátum az elsődleges dokumentum alapvető tartalmának szemantikailag adekvát kifejtése. Ez nyilvánvalóan a referátum függőségét hozza magával. A függőség azonban tartalmi jellegű, hiszen a referátum és az elsődleges dokumentum tartalmi előképe egy és ugyanaz a valóság (Szolovjov, 1983).

A referátum önálló szöveg, az önállóan funkcionáló közlések sorába tartozik (Bańcerowski, 2000b). Csak tartalmilag függ az elsődleges dokumentumtól. A referá-

lás során ugyanis a referáló az elsődleges szöveg felszínét de-linearizálja, majd új szöveg felszínét hozza létre re-linearizálással. A referátumban a tartalom kifejtésének ennél fogva saját logikája van, amely nem esik kötelezően egybe az elsődleges dokumentumével. A függőség tehát nem vonatkozik a tartalom kiválasztására, súlyozására és sorrendbe állítására. Ez ugyanis a szöveg külső formája. Aminek egybe kell esnie, az a két dokumentumtípus belső formája, amit még a referátum igen korlátozott terjedelme sem gátol meg. Ugyanakkor a referátum külső formáját tekintve új szöveg az elsődleges dokumentumhoz képest. A tartalmi függőség ellenére önálló, nem pedig az elsődleges dokumentumból kiemelt elemek pusztá összege, azaz a két dokumentumtípus külső formája nem, csak belső formája esik egybe (Pfeiffer-Jäger, 1980).

A nyelvi eszközök meghatározott összessége a szöveg külső formáját adja meg, de nem magát a szöveget. A szöveg ugyanis olyan alakulat, amelyben a külső forma belső formává alakul, amelynek alkotórésze a tartalom holisztikus képe. A külső forma tehát a nyelvi eszközök összessége, a belső forma pedig gondolati alakzat, amely a kommunikációs partner intellektusában alakul ki és a külső formának nem elemenként, hanem egészében felel meg (Novikov–Nyesztyerova, 1991).

Aligha kétséges tehát, hogy az arányok a referálás természeténél fogva megváltoznak. Célszerű ugyan ragaszkodnunk az elsődleges dokumentumban talált sorrendhez, mindaddig, amíg az logikus és nem tartalmaz ismétléseket. Amikor azonban logikátlan formával és/vagy ismétlésekkel találkozunk, el kell térnünk az elsődleges dokumentumban található sorrendtől. Ez még akkor is igaz, ha elfogadjuk, hogy a referátum létrehozásakor szoros kapcsolatot kell fenntartanunk az elsődleges (eredeti, proto-) szöveg és a referátum szövege között, és hogy a referátumokra vonatkozó fogalmazási szabályok az elsődleges szövegeketől csak részben térnek el (Pinto–Gálvez, 1996).

A referálandó információ azonosításában a szöveg számos jellemzője segít. A szöveg szerkezetéből legalább részben kiderül az elsődleges szöveg szerzőjének kommunikatív intenciója, a fontosabb fogalmak, a célközönség (a címzettek köre) és az elérni kívánt hatás (Belkin, 1993). A referálandó információ azonosításában kiemelkedő szerepet játszanak a – már korábban is említett – szuperstruktúrák. Az elsődleges szöveg szuperstruktúráinak szerepe azért is jelentős, mert e szuperstruktúrák közül több átke­rül a referátumba, mivel a referátumok egyaránt tükrözik az elsődleges dokumentum tartalmát és szuperstruktúráját (Endres–Niggemeyer, 1998).

Az elemzést tartalmi feltárássá az interpretáció teszi. Az interpretáció vizsgálata pedig feltételezi a feladó és a címzett kontextusainak vizsgálatát (Pinto – Gálvez, 1996). Nézzük meg a referálás egyik legfontosabb tényezőjének, a címzettnek a szerepét.

A referálás során azért kell ismernünk a potenciális felhasználók (a címzettek) intencióit és céljait, mert így deríthető fel, hogy milyen célra fogják felhasználni a referátumot. Ez az ismeret segít annak az információnak az azonosításában, amelyet a címzett relevánsnak tart, továbbá annak meghatározásában, hogy mennyire részletesen és milyen szerkezetben nyújtuk neki ezt az információt ahhoz, hogy eredményesen és maximális hatékonysággal használhassa fel azt céljai eléréséhez (Belkin, 1993).

A definíciókkal foglalkozó fejezetben azt mondtuk, hogy a referálás olyan szelekció, melynek során figyelembe vesszük a felhasználó (azaz a referátum címzettjének) igényeit. Azt is mondtuk, hogy a referálás a felesleges részletek törlése értelmében használt absztrahálás esete, vagy más szavakkal a lényeges és lényegtelen közötti különb-

ség meglátása, az előbbinek új szövegbe szervezése, utóbbi elhagyásával. Az absztrakció a referálás esetében nem objektív abban az értelemben, hogy pragmatikai szempontok vezérlik, azaz a felhasználó (címzett) igényeinek figyelembevételével történik.

Maga a referálási folyamat is úgy épül fel, hogy a referáló tevékenységének irányítója a referátum címzettjének tevékenységéről alkotott elképzelés (Szidorov, 1982).

A referálandó információ azonosítását nagyban segíti, hogy a címzett ismertsége jelentősen nagyobb a referáláskor, mint a szokványos kommunikáció során.

Az a (már korábban említett) tény, hogy a referálás – a „normális”, szokványos szövegalkotással szemben – tudatos tanulással elsajátítandó tevékenység, amelynek komplex feltételrendszerére a szokványos kommunikáció körülményei között csak ritkán és rendszertelenül (pl. bizonyos normák megsértése kapcsán) figyelünk, befolyásolja a referálónak a kommunikációról alkotott képét is. A szokványos kommunikációval szemben itt korlátozott számú képről van szó, ráadásul a referáló két potenciális partner között közvetít. Címzettjei nem egyéniek, hanem szakemberek egy csoportja, akikről nemcsak hipotézisei vannak a referálónak, hanem azok jellemzőit ismeri, illetve a referáló szolgálat előírásai azokat meghatározzák számára (Pfeiffer-Jäger, 1980).

A címzettek viszonylagos ismertsége ellenére sem beszélhetünk a felhasználói igények teljesen biztos, célzott ismeretéről, hiszen a csoport mögött mégiscsak egyének húzódnak meg, de vitathatatlan, hogy a címzett sokkal jobban ismert a referáláskor, mint a szokványos kommunikáció során.

Fontos kiemelni, hogy a referáló tevékenysége nem hat az elsődleges kommunikáció eredményére, a szövegre, hiszen annak létrejötté nem tételezi fel azt. A referálás során nincs tehát lehetőség arra, hogy megvalósuljon az elsődleges szöveg szerzője és címzettje között az elsődleges kommunikáció során megvalósuló implicit párbeszéd (Gläser, 1990; Szidorov, 1982).

A referálás tehát két ponton tér el a szokványos kommunikációtól. Egyrészt a címzett nem azt kapja meg, amit a feladó elküldött, mivel a folyamatba egy közvetítő lépett be a referáló személyében. Másrészt erre a kommunikációra az is jellemző, hogy hiányzik a kommunikációs partnerek közötti kölcsönösség, szerepeik rögzítve vannak, így például a feladóból nem lesz címzett (Pfeiffer-Jäger, 1980).

A referálás során a címzettnek a szövegre gyakorolt befolyása gyengül, perifériakussá válik. A címzett semlegesül és mintegy a referátumba zárva jelenik meg, a neki szóló üzenet a szövegben bezárva marad. A referálás olyan kommunikáció, melynek során nem kell a szubjektumnak egyéni tezaurusz, egyéni értékrend, nézetek és vélemények hordozójaként megjelennie. A kommunikációs helyzet a szubjektumot, mint anonim kommunikátort modellezi. Azt mondhatjuk, hogy nincs joga saját nézeteit, szempontjait megjeleníteni, ha azok el is térnek az elsődleges szövegben rögzítettektől. Ez a helyzet a szubjektum eszköz szerepét hangsúlyozza (Radzijevszkaja, 1986). Mindez igaz akkor is, ha az elsődleges szöveg és a referátum nyelve eltér egymástól, azaz fordítási referálásról van szó, hiszen a fordítás esetében a forrásnyelvi szövegnek sem a fordító a címzettje, hanem az a valódi vagy potenciális címzetre irányul. A viszonylag jól körülhatárolt, de anonim felhasználót alapul vevő absztrakció, amelyet a fentiekben vázoltunk, általában az intellektuális referálást jellemzi. Ez a referálás kizárja a címzett (felhasználó) aktív részvételét, amely csak gépi referálási rendszerekben volna lehetséges. Az ilyen részvétel az aktív hipertext formálásában való részvételhez hasonlítható (Kuhlen, 1989).

Mi az aktív hipertext? Ennek meghatározásához előbb nézzük meg, mi is a hipertext (hypertext, hiperszöveg)? A hagyományosan „szövegnek” minősített művekkel szemben, amelyekben a linearitás dominál, a hipertextet a nem-lineáris szerveződés dominanciája jellemzi.

A hipertext a következő három alapvető összetevő alapján határozható meg: csomópontok, az ezeket a csomópontokat összekötő kapcsolatok, a csomópontok és az őket összekötő kapcsolatok létrehozásához és böngészéséhez szükséges eszközök. Egyes rendszerekben a címzett (olvasó) is írhat a dokumentumhoz kommentárokat, vagy át is dolgozhatja az eredeti anyagot. Ezt szokták aktív (dinamikus) hipertextnek nevezni és sokan ezt tekintik a tulajdonképpeni hipertextnek.

2. A referálás gyakorlata

2.1. Hogyan írunk referátumot?

„A referátumkészítés kis kihívások sorozata. Nincs két egyforma feladat, de a munkát határidőre el kell végezni, és pontosnak, következetesnek kell lennie a referálónak. A referálóval szemben támasztott követelmény, hogy világosan és tömören tudjon írni. Élveznie kell azt a kihívást, hogy a legfontosabbra redukálja más írását, amihez gyakran nyomozói képességek is kellenek, ha a referálandó írás terjengős, stílusa rossz.” Neufeld és Cornog (Neufeld–Cornog, 1983, 10. p.) gondolatsora jól kifejezi a referálással hivatás-szerűen foglalkozók tevékenységének számos lényeges vonását. A pontosság, következetesség, a világos és tömör stílus olyan erények, amelyeket az autoreferátumok íróinak is fel kell tudni mutatniuk.

A referálás gyakorlatával foglalkozó résznek ez a fejezete azért készült, hogy minél több valóban gyakorlati ismeretet közvetítsen. Ezek egy része azonban az elméleti részben is megtalálható, ezért az ismeretek, megfigyelések egy részét itt is meg kell röviden ismételniük.

Hogyan zajlik tehát a referálás? A szó szoros értelmében vett referálást megelőzi a referálandó dokumentum kiválasztása. Ennek a műveletnek a helye kettős. Egyrészt sok esetben nem bízzák a referálóra, mert szükséges lehet, hogy olyasvalaki végezze el, akinek az adott terület szakirodalmáról az átlagos referálónál nagyobb az áttekintése. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a végleges kiválasztást csak a referáló végezheti el, hiszen ő ismerkedik meg igazán alaposan az elsődleges dokumentum tartalmával, tehát ő képes tartalmának, a referáló szolgálat nézőpontjából vett relevanciájának megítélésére, vagy legalábbis arra, hogy a referáló kiadvány szerkesztőjével közösen döntse el, készüljön-e az adott elsődleges dokumentum alapján referátum. Ezt a tényt saját referálási gyakorlatom is igazolja. Többször megtörtént, hogy a szerkesztő által referálásra kijelölt dokumentummal való rövid ismerkedés után elvállaltam a referátum elkészítését, de a referálás folyamán fel kellett ismernem, hogy az adott dokumentum a tematikai relevancia vitathatatlan megléte (ezt mérte fel a szerkesztő kiválasztása és a saját ismerkedő olvasásom) ellenére semmitmondó, fontos, új ismeretet nem tartalmaz. A nem szorosan vett referálás része lehet a bibliográfiai leírás elkészítése is.

Mindaz, ami a továbbiakban következik, többnyire érvényes az autoreferátumok írására is. Ne felejtjük el, hogy egy tudományos cikknek az utolsóként elkészülő része ez!

A referáló először elolvassa az elsődleges szöveget. Az első olvasás során kell az elsődleges szöveg alapvető vonásaira koncentrálnia, felderítenie, azonosítania a releváns információt, kiválasztania, kiemelnie, tömörítenie, rendeznie, majd pontosítania, finomítania azt.

Ezt egy újabb olvasás követi, amely már együtt jár a fontosnak tekintett információ rögzítésével. A rögzítés formája lehet jegyzetelés vagy aláhúzás. Saját gyakorlatomban lényegében az aláhúzás a kizárólagos módszer, amely csupán azzal egészül ki, hogy esetenként nyilakkal, számozással jelölöm az olyan tartalmi elemeket, amelyek az elsődleges szövegben több helyen, szétszórva találhatók, viszont a referátumban célszerű volna egy helyre kerülniük, megvalósítva ezzel azt az alapelvet, hogy a referátum-

ban kerüljük az ismétléseket. A kijelölést és az aláhúzást gyakran már az első olvasás során el lehet kezdeni. A második olvasás alapos, de aktív, amely a kulcsfontosságú részek megértését célozza.

Legyünk óvatosak abban a tekintetben, hogy az autoreferátumokat mennyire használjuk fel referátum írására, hiszen az autoreferátumok minősége nagyon változó lehet!

Az újraolvasás, jegyzetelés, aláhúzás egyúttal a megértés ellenőrzését és megerősítését is szolgálja, a referálónak ugyanis élnie kell a gyanúval, hogy félreértelmezheti az eredetit.

A jó szövegértés és annak megfelelő kontrollja különösen fontos, ha az elsődleges dokumentum idegen nyelven íródott. A referálónak ilyenkor folyamatosan ellenőriznie kell saját megértésének szintjét és fokát olyan módon, hogy kísérletet tesz arra, hogy a másodlagos dokumentum számára legalkalmasabb megfogalmazásokat megkeresse.

A referálási folyamat következő lépése a referátum vázlatos megfogalmazása. A valóban tömör, ismétlésektől mentes szöveg létrehozásához esetleg több fogalmazványra is szükség lehet. Sok referáló egy-egy fogalmazvány megírása után szünetet tart, hogy lehetővé tegye gondolatainak leülepedését, tisztulását. A vázlatot ellenőrizni kell, összevetve az eredetivel.

Ha a referátum vázlatos formájában túl hosszú, meg kell vizsgálni, nincs-e benne olyan (felesleges) rész, amelyet törölni kell.

A végső megfogalmazást és szerkesztést előzi meg az eddig létrehozott szöveg, mint eredmény és a kitűzött célok összevetése. Az ellenőrzést a referálási útmutatók is megkövetelik.

A referátumok szerkezetéről két szinten, a fő szerkezeti egységek és a referatív szöveg szerkezete vonatkozásában beszélhetünk. A referátumok két fő szerkezeti egységre tagozódnak: az első a címrész, amely magába foglalja a referátum címét és (általában) az elsődleges dokumentum bibliográfiai leírását. A referátumok másik fő szerkezeti egysége a tulajdonképpeni referatív szöveg, amelyet gyakran neveznek a referátum fő szövegének. A referátumok ezen kívül esetenként segéd- vagy kiegészítő apparátussal (osztályozási jelzetek, a referáló aláírása stb.) egészülnek ki.

A címmel kapcsolatban elég ha a referálás magyar szabványát idézzük: „Az ismertetés címének tükröznie kell az ismertetett dokumentum tartalmát. Ha a dokumentum címe semmitmondó, vagy túl általános, az ismertetésnek bővített vagy új értelmező címet kell adni” (MSZ, 1987). Ehhez csupán azt kell hozzáfűznünk, hogy fordításos referálás esetén a cím fordításának is meg kell felelnie a fentieknek.

A referátumok szorosabb értelemben vett szerkezete a referatív (fő)szöveg szerkezete, amely fő tartalmának vázát adja meg. A referátumok ilyen értelemben vett alapszerkezetének tekintetében eléggé nagy az egyetértés. Ez azonban csak a kísérletes (természettudományi) vizsgálatokról tudósító elsődleges dokumentumok (folyóiratcikkek) vonatkozásában érvényes teljes egészében.

A referatív szöveg alapszerkezetét tehát (a fenti korlátozással) a következőkben adhatjuk meg: A referátum rámutat a munka tárgyára, jellegére, céljaira, leírja módszerét és közli eredményeit. Ki kell benne térni a dokumentumban közölt következtetésekre, értékelésekre és javaslatokra. Ez – a különféle szabványokban is megfogalmazott – szerkezet általában nem jelenik meg a humán tudományok területén készült referátumokban, mivel a cikkek alapszerkezete is más. Azt is látnunk kell, hogy ez az előírás

valójában kizárólag az informatív referátumra igaz teljességgel. Az indikatív és az indikatív-informatív referátumok szerkezete ettől eltérhet.

A kísérletes kutatásokat bemutató cikkekben a bevezetés–módszer(ek)–eredmények–következtetések és/vagy javaslatok (az Introduction–Methods–Results–Discussion és/vagy Conclusions szavak nyomán IMRD vagy IMRC rövidítéssel is gyakran jelölt) szerkezet jelenik meg, amely aztán a referátumokban is tükröződik. A gyakorlati végrehajtás szempontjából ez azt jelenti, hogy az elsődleges dokumentum tanulmányozása során a bevezető fejezetek inkább csak a referáló tájékozódását szolgálják; vigyázni kell rá, hogy ezekből ne vegyen át a szükségesnél többet. Fokozott figyelemben kell viszont részesítenie az eredményeket, következtetéseket tárgyaló fejezeteket.

A referálandó információ megközelíthető a szöveg felől és a referáló felől.

A referálandó információ azonosításában a szöveg számos jellemzője segít. Ezek között ott vannak a szövegek fentebb említett sematikus tagolásának (bevezetés, módszerek, eredmények stb.) szerkezeti elemei.

Az elsődleges szöveg megmutatja ezen kívül a tartalom számos aspektusát. Van benne olyan szavak és szókapcsolatok, amelyek az elsődleges dokumentum valamely aspektusát egyértelműen fejezik ki. A szavak és szókapcsolatok lehetséges szótárából az alábbiakban adunk mintát. A minta alfabetikus sorrendben közli a szavakat és szókapcsolatokat, a következő jelöléseket használva:

m = a szavak (szókapcsolatok) magja (m.),

l.k. = a mag lexikai kiegészítői,

sz. = a szinonimák és a szinonimáktól a mag felé mutató utalók.

(A jobb érthetőség kedvéért zárójelben megadtam a szókapcsolat másik tagját is.)

Aktuális

sz. Aktualitás

l.k. *tesz* (aktuálissá)

probléma (aktuális)

válik (aktuálissá)

Felmerül

m. *Kérdés*

m. *Szükségesség*

Feltesz

m. *Kérdés* (kérdést)

Kérdés

l.k. *felmerül*

feltesz (kérdést) (Bljumenau et al., 1981).

Ugyancsak figyelnie kell a referálónak a szöveg szervezését (organizációját) segítő, strukturális részeit jelző szekvenciákra.

Ezek jelezhetik a szöveg kezdetét:

- *ebben a cikkben arról lesz szó, hogy ...*
- *jelen tanulmányunk azt a kérdést tárgyalja, hogy ...*
- *cikkünknek az a célja, hogy ...*

Szerepelhetnek a szöveg belsejében, mivel arról is tájékoztatnak, hogy előttük már volt szövegrész:

- *a továbbiakban arról lesz szó, hogy ...*
 - *talán érdemes még egyszer megemlíteni azt, hogy ...*
 - *ezek után arról szeretnék szólni, hogy ...*
 - *gondolatmenetünket azzal folytathatjuk, hogy...*
 - *eddig elemzésünket azzal egészíthetjük ki, hogy ...*
- Jelezhetik a szöveg végét.
- *ahogy már fentebb bebizonyítottuk ...*
 - *végezetül azt szeretném hangsúlyozni, hogy ...*
 - *tanulmányunkban igyekeztünk bemutatni ...*
 - *eszmefuttatásainkat a következő idézettel szeretnénk befejezni:...*

(Bańcerowski, 2000d).

A struktúra-szervező funkción túl ezekben a szekvenciákban a fentebb aspektusokként megjelölt szövegjellemzők is kifejeződnek. Mindezek az elemek az elsődleges dokumentum szerzőjének szemszögéből azonosítják az információt.

A referálandó információ azonosítását és a referátum megfogalmazását számos szabály is segíti. Ezek betartása megkönnyíti munkánkat.

Főléssleges a referátumban, tehát törlendő az, ami

- a címet ismétli,
- a meglevő (nem új) ismeretek összefoglalását,
- hivatkozásokat,
- a történeti háttérrel,
- a szerzőnek a jövőre vonatkozó elképzeléseit,
- tervezett, de el nem végzett vizsgálatait tartalmazza.

A referálásnak van számos – főként a szabványokban, a tankönyvekben és a referálóknak adott útmutatókban megtalálható – úgynevezett ökölszabálya. Az ökölszabályok aztán többszempontú szabályrendszerekbe is beépülnek. Ezek a szabályok egyaránt jelölik azt, hogy a referálandó információt a szöveg felől és a referáló felől közelítjük meg.

Lássuk, hogyan csoportosíthatjuk az Endres-Niggemeyer (1998) által összegyűjtött (stratégiáknak is nevezhető) szabályok egy általam kiválogatott részét.

1. Határozd meg a készítendő referátum típusát!
2. Közvetíts a szerző szándékai és a címzettek érdekei között!
3. Az eredetiben találhatóakat közvetítsd, ne a saját véleményedet!
4. Keresd a szöveg elejét és végét!
5. Használd fel a „Következtetések” fejezetet a referátum teljességének ellenőrzésére! Használd fel a „Megbeszélés” fejezetet arra, hogy ellenőrizd referátumodat! Az indexeléskor hagyd ezt ki!
6. Használd a szövegbeli útmutató jeleket (tételmondatokat, szövegen belüli összegzéseket stb.) a releváns szövegrészek megtalálására!
7. Figyelj a lábjegyzetekre!
8. Az idézett szerzők fontosak!
9. Egy adott tény fontosságát saját ténybeli tudásod alapján ítéld meg!
10. Hasonlítsd össze az azonos információ különböző tálalásait!
11. Kerüld az ismétléseket!
12. Ne mondd el ugyanazt kétszer!
13. Ne ismételd azt sem, amit már tartalmaz egy fogalom meghatározása!

14. A semmitmondó jelzőket törölheted.
15. Tartsd a részletezés meghatározott mértékét!
16. A részletek nem fontosak.
17. Légy a lehető legtömörebb anélkül, hogy az az érthetőség rovására menne!
18. Az eredményről tudósíts, ne létrejöttének módjáról!
19. Hagyd ki a magyarázatokat, kommentárokat, módosításokat!
20. A már említett tények mellől elhagyhatod a példákat, a bizonyításokat, definíciókat, a (kiegészítő) magyarázatokat és specifikációkat.
21. Találj az eredeti helyett precízebb kifejezést!
22. Használj az eredeti helyett annál rövidebb, tömörebb rokon értelmű szót, kifejezést!
23. Kapcsold össze az analóg állításokat!
24. Kapcsold össze az egyes állításokat, hogy szöveg jöjjön létre!
25. Használj szabványos terminológiát!
26. Használd az ismert rövidítéseket!
27. Hagyd el a retorikus fordulatokat!
28. Grafikonok, táblázatok, hivatkozások ne legyenek a referátumban! Ezeket alakítsd folyószöveggé!
29. Kihagyhatod azt, amit a szerző maga is kevésbé fontosnak ítél, ami magától értetődik, ami marginális, amit nem végeztek el, nem vizsgáltak.
30. Ha (az eredetiben) nem található meg valaminek a világos megfogalmazása, ki hagyhatod!
31. Ami pozitív értelemben szerepel, annak be kell kerülnie a referátumba, amit tagadólag említenek, annak nem.
32. Fogalmazd meg szóban, mielőtt leírnád!

Nézzünk meg néhány szabálycsoportot. Az 1–3. pontban megfogalmazott szabályok a referálás általános szabályai. A 3. pont az objektivitás követelményének megfogalmazódása. A 4–8. pont szabályainak a lényege a szövegben való tájékozódás, amely már a fontos információ megtalálására is irányul (különösen a 8. pontban). A referáló tudásbázisára irányítja a figyelmet a 9. pont alatti szabály. Ezt követik az ismétlések és szükségtelen részletezések elkerülésére figyelmeztető (lényegében ugyanazt a követelményt kétféleképpen megfogalmazó) szabályok. A terminológia és a rövidítések kérdése következik ezután. Fontos tudnunk azt is, mit kell elhagynunk, amit a 27–31. pont alatt megfogalmazott szabályok fejtenek ki. Végezetül pedig a 32. pontban a referálás technikájára vonatkozó gyakorlati tanácsot kapunk.

Mindehhez (33. szabályként) hozzátehetjük a következőt:

33. Értékelj referátumodat a következők szerint:

- Elegendő fontos információ került-e be a referátumba?
- Nem túl sok-e a szükségtelen részlet?
- Vannak-e benne félreértelmezések, félrefordítások?
- Mekkora a sűrítés, absztrakció szintje?
- Mennyire jó a magyar szöveg (célnyelvi szöveg) megfogalmazása?

Ezek a szabályok segítséget nyújtanak a munkánkban, de számtalan további szabály volna megfogalmazható, ugyankor semmilyen szabálygyűjtemény sem képes és nem is hivatott pótolni a referáló komplex tevékenységét.

2.2. Példa referátum írására

A referátumírás gyakorlatát talán legjobban egy mintaszöveg és az abból készült referátumok elemzése útján illusztrálhatjuk.

A mintaszöveg alapjául szolgáló szöveg a *Deutschland* című folyóiratból (a kiadó szíves hozzájárulásával*) származik. Ez a folyóirat több nyelven közli cikkeit, amelyek elérhetők az Interneten is a <http://www.magazine-deutschland.de/> címen. Az *Investing in nature* című cikk a lap 2000. évi 5. számában jelent meg. Az eredetileg 12 649 n (betűhely) terjedelmű szövegből elhagytam a cikk címét követő, autoreferátum-szerű részt, az egyes fejezetek címeit. A rövidítés legfőbb eszköze az utolsó négy bekezdés elhagyása volt. A szöveg terjedelme így 7087 n, 1195 szó, tehát viszonylagos rövidsége okán viszonylag jól kezelhető. Sorait az elemzés jobb követhetősége végett megszámoztam. A sorokra szögletes zárójelbe tett számokkal hivatkozom majd. (A Függelékben megtalálhatók a fentiek szerint módosított szöveg német, spanyol és francia nyelvű változatai [a fenti módosításokkal] azok számára, akik inkább e nyelvek valamelyikének használatában vannak jobban otthon.)

A mintaszöveg jellegét tekintve nem tudományos szöveg. Inkább publicisztikus tudományos ismeretterjesztő jellegűnek nevezhetnénk. Környezetünk megóvásának sokakat érdeklő kérdéseivel foglalkozik. Mindez alkalmassá teszi a szöveget arra, hogy a referátumkészítés gyakorlatát néhány vonatkozásban illusztráljuk. Valódi tudományos szöveggel jóval nehezebb volna ezt megtennünk, hiszen e könyv potenciális olvasóinak szakértelme igen szerteágazó lehet, ami azt jelentené, hogy egy-egy szűk szakterület terminológiáját kevesen ismernék, sőt előfordulhatna az is, hogy a szöveget sokan nem is értenék. Azon a szinten semmiképpen sem, ami egy referátum elkészítéséhez elengedhetlen.

A mintaszöveg tehát nem a kísérletes természettudományok területéről került ki, így abban az értelemben nincs könnyű dolgunk vele, hogy a referátum szerkezete a cikk egészének szerkezetéhez hasonló lenne abban az értelemben, hogy az eredmények és következtetések közlését megelőzné benne a célkitűzések rövid ismertetése és a módszerek leírása is.

Az eredeti szöveg és a referátum célközönségét leginkább úgy írhatjuk körül, mint bizonyos szakértelemmel rendelkező, laikus olvasók körét. Ennek megfelelően kell meghatároznunk, hogy mit veszünk adottnak, mindenki számára ismertnek, tehát olyan információnak, amelyet nem kell a referátumban tükröznünk. Ez azért is fontos, mert az újdonság, a lényeges információtartalom mindig attól függ, kinek a szemszögéből vizsgálják a szöveget.

* Copyright Deutschland Magazine/Konrad Ott

A mintaszöveg *Investing in nature*

1 Today the industrialized countries are in many respects „cleaner” and „greener”
2 than the poor developing countries. Many economists see this development as a
3 result of the formers’ growing prosperity, which enables them to afford better, in
4 particular high-tech, environmental protection. The so-called ecooptimists argue
5 that the industrialized countries have basically solved the problem of environmental
6 protection, and that the details that still remain to be sorted out can be delegated
7 to government institutions, to be dealt with in a routine manner. The traditional
8 environmental problems caused by industrialization were indeed more apparent
9 to the eye than those of today. To the media they were a ready source of scandal;
10 protest movements used them to generate conflict through acts of civil
11 disobedience. The new environmental problems are more global in nature. They
12 require the processing of larger amounts of scientific data, and by and large they
13 cannot be solved merely by individual effort. Encapsulated in models, simulations,
14 and scenarios, they appear as but distant threats. They are not subjected to the
15 glare of moral scrutiny. And herein lies the challenge they present to a foresighted
16 environmental policy prepared to tackle such „unpopular” problems.

17 Many experts believe that the biggest challenge of the 21st century will be
18 controlling climate change. Climatology has to contend with a mixture of hard
19 facts and imponderabilia. There is general agreement on the causes and
20 mechanism of the so-called „greenhouse effect” – the observable increase in the
21 amount of CO₂ in the atmosphere as a result of industrialization. Climatologists
22 are currently debating a whole range of possible catastrophic consequences: the
23 inundation of islands and river deltas, the desertification of semi-arid regions, the
24 salination of ground water reserves, the destruction of agricultural land through
25 loss of ground moisture and erosion, a higher incidence of extreme weather
26 conditions, more forest fires, the incursion of tropical diseases into northern
27 regions, and a slowing down of the oceans’ thermal currents. Sensitivity analyses
28 show that a doubling of the atmosphere’s CO₂ content compared to 1850 levels
29 could result in a rise in mean global temperatures of between 1.5 and 4.5 degrees
30 Celsius. From these figures a mean value of 2.5 degrees Celsius has been derived.
31 However, if the „minimax” criterion (minimizing the maximum damage!) is applied,
32 a separate consideration must be made of possible worst case scenarios (+
33 4.5°C), and the emission of harmful substances that would make such a worst
34 case scenario more likely (if we continue with „business as usual”) must be
35 curbed.

36 A second global challenge is dealing with the human causes of biodiversity
37 shrinkage. Estimates of the extent and speed of this shrinkage vary considerably.
38 According to authoritative forecasts, the percentage of species that will become
39 extinct in the course of the next century – as a percentage of all existing species
40 – will reach double figures. What is so bad or morally disturbing about this trend?
41 Why, for instance, does the human race need to preserve all species of tropical
42 insects? Maintaining biodiversity is often functionally linked with the stability of

ecosystems. However, the relationship between species and the structure of ecosystems is as yet little understood. Nonetheless, many people are convinced that it is morally indefensible to sacrifice an unknown number of species – for the sake of short-term and often questionable utilitarian benefits.

A third challenge is ensuring that the world has enough to eat. Many people favor the application of technological solutions to meet this challenge. Schematic and moralizing arguments such as the following are frequently heard: It is a fact that the world's population is growing and that the per capita area of arable land is diminishing. The world's soils are threatened by erosion and salination as a result of false irrigation techniques. Urbanization will continue to increase. The result will be supply bottlenecks which can only be avoided, if at all, by the application of new technologies, specifically „green“ genetic engineering. Critics of this line of argument reply that land ownership structures, transportation and storage problems, import-export relations, IMF stipulations, shifts in purchasing power, and the use of „hunger as a weapon“ all play a larger role in the problem of hunger than the factors named by the proponents of „green“ genetic engineering. The more reflective among the latter grant that this is so, while insisting that genetic engineering is an indispensable option.

A related challenge is the commercial appropriation and exploitation of genetic material culled from tropical biodiversity by western companies. Biotechnology has brought the opportunities presented by the exploitation of biotic resources to the attention of private entrepreneurial interests. The latter seek to gain possession of „genetic resources“ as cheaply as possible, alter them by technological means, and protect the resulting product through patents. Such patents are based on legal rulings which walk a very fine line between discovery and invention. The rational core of the dictum „No patent on life!“ is the recognition that natural resources may be discovered but not invented by the human race.

A fifth challenge is growing migration. For the most part, migration takes place within the boundaries of individual poor countries (migration from the land to the towns); in part, migration involves a shift of population from the south to the north. A clear distinction can no longer be made between different motives for migration, such as political persecution, economic marginalization, social discrimination and ecological devastation (ecomigration). A further challenge is posed by the global opposition between the rich and the poor. This has now taken obscene forms and is having fatal ecological consequences. In 1997 the richest 20% of the world's population controlled 86% of the world's wealth, to include productive capacities and services. It is common knowledge that this standard of living cannot be reproduced throughout the world at large. It is sheer mockery to tell the poor that for ecological reasons they may not aspire to the standard of affluence which we continue to cultivate, although our rise in GNP is scarcely matched by a concomitant rise in the quality of life, the costs of maintaining this way of life are rising, and the rat race for key commodities is taking on increasingly grotesque forms.

On the other hand, poverty leads to its own forms of environmental destruction. Poor people are extremely vulnerable, and poverty shortens people's perspectives.

88 If people cannot afford any oil, they cut down trees for firewood; if they are driven
89 from the farm they lease because of debt, they move to agriculturally marginal
90 land, or try to earn a living cutting wood or prospecting for gold. Poaching can
91 scarcely be curbed, except by applying draconian measures.

A mintaszöveg és a belőle készült referátumok

Nézzük meg a szöveget közelebbről. Bár ebben a cikkben nincsenek meg a tudományos szövegekre jellemző, tipográfiaiilag is kiemelt fejezetcímek, szövegünk szerkezete jól nyomon követhető. Egy bevezető rész után hat kihívást tár elénk, az utolsót kivéve mindig egy-egy bekezdés kezdő mondataként. A szövegben ezt mutatja a [17] sor *...the biggest challenge...*, majd a [36]: *A second global challenge...*, a [47] *A third challenge...*, a [61]: *A related challenge...*, a [70] *A fifth challenge...*, majd a [75] sor: *A further challenge...*

Ha nagyon sommásan akarnánk meghatározni az írás tartalmát, azt mondhatnánk, hogy a környezetvédelem előtt álló hat kihívásról szól. Nézzük meg most, hogyan fogalmazható ez meg részletesebben, referátum formájában.

Ehhez nézzük meg mindenekelőtt magukat a referátumokat! Az a) b) c) és d) jellel jelölt referátumok a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem angol szakfordító hallgatóitól származnak. Minden referátumnál megadom annak szavakban mért hosszát. A referátumok terjedelme 235 és 269 szó között mozog, megközelítve ezzel a referálási útmutatókban gyakran kívánatos terjedelemként megjelölt 250 szót. (A referátumok természetesen úgy készültek, hogy ezt a terjedelmet célozzák meg szerzőik, inkább kis mértékben a 250 szó feletti terjedelmet elérve, mintsem alatta maradva.)

A referátumok

a)

Napjainkban az iparosodott országok növekvő jólétüknek köszönhetően jobb, csúcstechnológiájú környezetvédelmi megoldásokat tudnak igénybe venni, ezért sok szempontból „tisztábbak” és „zöldebbek”, mint a szegény fejlődő országok. Az öko-optimisták szerint az ipari országok alapvetően megoldották a környezetvédelmi problémákat, a fennmaradó részletek pedig rutinfeladatokként kezelhetők. Az iparosodás okozta hagyományos környezeti problémák valóban sokkal nyilvánvalóbbak voltak, mint körünkben. Az új problémák globális természetűek, és nem oldhatók meg pusztán egyéni erőfeszítésekkel.

A 21. század legnagyobb feladatának az éghajlati változások megfékezése tűnik. Az iparosodás hatására nő a légkör széndioxid tartalma, ami az éghajlatkutatók szerint számos katasztrofális következménnyel járhat: árvizekkel, a szárazabb területek elsivatagosodásával, az ivóvízkészletek sótartalmának növekedésével, a mezőgazdasági területek csökkenésével, szélsőséges időjárási körülményekkel, az erdőtüzek szaporodásával, a trópusi betegségek terjedésével és az óceánok meleg áramlatainak lassulásával. Ha a légkör széndioxid tartalma az 1850-es szint kétszeresére növekszik, az elemzések szerint a Föld átlaghőmérséklete 1,5–4,5 Celsius fokkal emelkedhet.

A második globális kihívás a fajok számának csökkenése az emberi tevékenységek következtében. Bár sokak számára ez morális kérdés, a biodiverzitás fenntartása összefügg az ökoszisztéma stabilitásával.

Harmadik lényeges feladat, hogy mindenki számára jusson elegendő élelem. Ismert tény, hogy a világ lakossága növekszik, az egy főre jutó művelhető terület pedig csökken. Sokak szerint ennek feloldását a géntechnológia jelentené.

Ehhez kapcsolódó probléma, hogy a nyugati cégek kisajátítják a trópusi élővilág génállományát, a belőlük nyert termékeket pedig szabadalmakkal védik.

A fokozódó kivándorlás szintén megoldásra vár. A népesség a szegényebb országokban vidékről a városokba költözik, jellemző ezenkívül a délről északra történő mozgás.

További problémákat vet fel a szegények és gazdagok közti növekvő különbség.

A szegény népesség gyakran fakitermelésből vagy orvvadászatból, orvhalászatból igyekszik megélni. Statisztikai kapcsolat mutatható ki a szegénység és a gyermekek száma között. (269 szó)

b)

Manapság a fejlett országok sok tekintetben „zöldebbek” és „tisztábbak”, mint fejlődő társaik; ez a fejlettebb környezetvédelmi technológiák alkalmazásának köszönhető.

Az öko-optimisták szerint a fejlett országok környezetvédelmét tulajdonképpen már megoldottnak tekinthetjük.

Napjainkban a globálissá terebélyesedett környezetvédelmi problémákat nem lehet pusztán egyéni erőfeszítések árán megoldani; ezek ma már komplex megoldást kívánnak.

A 21. század legnagyobb kihívása az éghajlatváltozásban rejlik, melyet főleg az üvegházhatás okoz.

Az éghajlatváltozás várható hatásairól még folyik a vita, de úgy tűnik, hogy a globális hőmérséklet-emelkedésen kívül számolnunk kell egyéb katasztrofális következményekkel is, mint például az elsivatagosodás, a talajvíz elsavasodása, termőterületek mennyiségének csökkenése, szélsőséges időjárási viszonyok, több erdőtűz, a meleg tengeráramlatok lelassulása, valamint trópusi betegségek elterjedése.

A biodiverzitás csökkenése – amelynek mértéke még vitatott – ugyancsak nagy probléma.

A kérdés morális aspektusán túlmenően ez a folyamat felborítja az ökoszisztémák egyensúlyát, habár a biodiverzitás csökkenése és az ökoszisztémák stabilitása közti kapcsolat még nem tisztázott.

A világ élelmiszer-ellátásának kérdése szintén globális probléma, megoldásának lehetőségét sokan a „zöld” géntechnológiák alkalmazásában látják.

Ez utóbbihoz kapcsolódóan felmerül a kérdés, hogy vajon ildomos-e a genetikai állomány változtatását szabadalommal védeni.

Sokan azt vallják, hogy az ember a természeti erőforrásokat csak felfedezheti, fel nem találhatja; ennek ellenére a nyugati cégek kihasználva a trópusi biodiverzitásban rejlő olcsó lehetőségeket – egyre több genetikailag módosított szabadalmaztatott terméket dobnak piacra.

Világméretű probléma továbbá a fejletlenebb országok népességének falu → város irányú migrációja, a globális dél-észak irányú migráció, valamint a szegények és a gazdagok között tátongó szakadék is.

Tudvalevő, hogy a világ lakosságának életszínvonalát egy szintre hozni nem lehet, ugyanakkor a „nyugati élet” költségeinek növekedésével egy időben a fejletlen országok lakossága egyre jobban nyomorog. (264 szó)

c)

Mivel a fejlett ipari országok meg tudják fizetni a drágább, környezetkímélő megoldásokat, ezért ma sok szempontból „zöldebbeknek” tűnnek, mint a nem iparosodott országok, ahol a szegénység leszűkíti az emberek mozgásterét: például a drága olaj helyett olcsó tűzifával kénytelenek tüzelni. Másfelől a hagyományos környezeti problémákkal szemben a mai gondok kevésbé szembetűnőek, távoliak és globálisak, azaz egyéni erőfeszítésekkel kevésbé befolyásolhatóak.

A jövő század legnagyobb kihívása az éghajlatváltozás. Bár ennek okai és mechanizmusa ismert, a lehetséges következmények (az elsivatagosodástól az erdőtüzekig) vitatottak, csakúgy, mint a globális hőmérséklet-emelkedés mértéke (1,5–4,5 °C az 1850-es légköri CO₂-tartalom megkétszereződése esetén). A biodiverzitás csökkenésének mértékéről szintén megoszlanak a vélemények. A kérdés morális aspektusán túlmenően a fajok kihalása azért is megengedhetetlen, mert ez veszélyezteti az ökoszisztémák stabilitását.

A növekvő népesség és a művelhető területek csökkenése veszélyezteti a világ élelmiszer-ellátását. Ezt a problémát egyedül a környezetbarát géntechnológia lenne képes megoldani, de az éhség felszámolásánál nagyobb súlya van az egyéb, gazdasági-politikai tényezőknek. Ehhez kapcsolódik a genetikai állomány tulajdonlásának kérdése: nyugati vállalatok a trópusi élőlények génállományának megváltoztatásával előállított termékeket szabadalmaztatnak, mint találmányokat. A természetes erőforrásokat az emberek azonban csak felfedezhetik, nem pedig feltalálhatják.

Bár a népességvándorlás főleg a szegény országokon belül jelentős, globálisan egyre élesebb a szakadék gazdagok és szegények között: négy éve a világ legtehetősebb egyötöde uralta a vagyon 86%-át. Ezt az életszínvonalat a Föld minden lakójának nem lehet biztosítani, és miközben ökológiai okokra hivatkozva megtagadjuk a gazdagodást a világ szegényebbik részétől, mi tovább folytatjuk egyre költségesebb életvitelünket. (235 szó)

d)

Ma, köszönhetően gyarapodó vagyonukból fakadó fejlettebb környezetvédelmüknek, pont az iparosodott országok „tisztábbak” és „zöldebbek”. Az öko-optimisták szerint ezekben az országokban minden alapvető környezetvédelmi probléma megoldódott, a hiányosságokat rutinfeladatként lehet kezelni. Bár igaz, hogy a baj ma sokkal kevésbé látható, mint korábban, hisz kimutatása több adatot igényel, egyénileg nem is küzdhető le. Mivel a felállított modellek, szimulációk és ütemezések mögött elhalványul a közvetlen fenyegetés, megbirkózni a környezetvédelem népszerűtlen problémáival egyre sokoldalúbb kihívást jelent:

Legnagyobb gond a klimatikus változások kezelése. Az üvegház-hatás és a növekvő CO₂-kibocsátás kapcsolata általánosan elfogadott tény. A folyamat rengeteg katasztrofális következménnyel járhat, mint például az elsivatagosodás, szigetek elárasztása, talajerózió, erdőtüzek vagy extrém időjárási viszonyok. Az atmoszféra CO₂-tartalma 1850-hez képest megduplázódott, ami a globális hőmérséklet 1,5–4,5 °C-os felmelegedéséhez vezethet, mértékét a károsanyag-kibocsátás fokozhatja.

Hivatalos előrejelzések szerint a következő évszázadban a kihalt fajok aránya a létezőkhöz viszonyítva megduplázódik, mert a biodiverzitás szorosan összefügg az ökoszisztéma egyensúlyával. Kérdés az, hogy feladata-e az embernek megmenteni az összes trópusi rovart és ismeretlen fajt, vagy ez csak rövidtávú és sokszor haszonelvű megközelítés.

Az élelmezési probléma megoldását sokan a „zöld” technológiában látják. Az elmentő szerint viszont a gondok gyökere nem a talajerózióban vagy urbanizációban, hanem a földek tulajdonviszonyában, szállítási és tárolási rendszerekben, export-import kapcsolatokban, vagy az éhség fegyverként történő felhasználásában rejlik.

Kapcsolódó probléma, hogy a magánvállalkozások a biotechnológia fejlődésével a genetikai erőforrásokból a lehető legtöbb hasznot akarják húzni, s minden kis változtatást szabadalommal védnek.

Probléma a fokozódó vándorlás, s végzetes ökológiai következménnyel járhat a gazdagok és szegények közötti szakadék. Utóbbiak rövidtávon gondolkozva, élet-ösztönből teszik tönkre környezetüket, sok gyerekükkel hozzájárulnak a túlnépesedéshez. (258 szó)

Elemzés

A referátumok elemzése a következőket mutatja.

Az a) jelű referátum első mondat az eredeti szöveg első két mondatát foglalja magában, ami igaz a b) és a d) referátumra is. A c) jelű referátum viszont az eredeti szöveg vége felé található mondat [85-86] tartalmát hozza előre. A megoldás szokatlan, bár ebben a szövegben indokolható. Vigyáznunk kell azonban arra, hogy nem minden szöveg engedi meg az ilyen sorrendi cserét, hiszen nem ugyanannak a gondolatnak egy szövegen belüli a kétszeri (többszöri) előfordulásáról van szó, amikor is választanunk kell, hogyan tükrözzük az adott gondolatot, mivel azt csak egyszer, a referátum egyetlen helyén tehetjük meg. Ilyenkor – ahogy erről az elméleti részben szó is esett – nem vehetjük maradéktalanul figyelembe a kifejtésnek az eredeti szövegben található sorrendjét. Nem szabad azonban a sorrend felcserélésnek eszközével túl gyakran (vissza)élnünk.

A *Many economist see* [2] kezdetű mondat elejét teljes joggal hagyja el mindegyik referátum szerzője, tartalmának lényeges része viszont bekerült az a) és a b) jelű referátumok első mondatába. A csúcstechnológiájú környezetvédelmi megoldások említése itt jó helyen van, a terjedelem elbírja, de nem jelent komoly információvesztést az sem, ha elmarad, ahogy ezt a másik két referátumban látjuk.

Az öko-optimistákat [4] a c) referátum nem említi. Fontossága vitatható, de nem hiba az sem, ha megemlítjük. Ha viszont már említjük, nem célszerű viszont az *úgynevezett* szó elhagyása előle.

Azt, hogy a korábbi környezetvédelmi problémák a maiaknál sokkal nyilvánvalóbbak voltak [8] az a) és a c) referátum említi. Ennek a gondolatnak a referátumban való tükröztetése teljességgel megfontolás tárgya lehet, elhagyása nem tekinthető hibának, de nem is kell feltétlenül szerepelnie, bár helyesebb, ha megemlítjük. Érdekes módon e bevezető részen belül is megfogalmazódik egy kihívás, a [11–16] sorok az új típusú környezeti problémák okozta kihívás természetéről szólnak. Azt, hogy az új problémák globális természetűek [11] csak az a) referátum nem említi, fontosnak tekinthető információt hagyva el.

A d) referátum szerzője azzal, hogy a modellek, szimulációk kérdését [13-14] viszonylag részletesen taglalja terjengőssé teszi referátumának első részét. A terjengősség persze csak a 258 szavas terjedelmet figyelembe véve igaz, mindenesetre azt okozza, hogy a referátum második részében más, fontos információk maradnak ki, vagy kerülnek túl röviden terítékre. (Ebben a referátumban ilyen például a migráció, valamint a gazdagok és szegények közötti ellentét kérdésköre [70-85].) Tegyük hozzá, hogy a kizárólag ebben a megoldásban megtalálható félmondat *...megbirkózni a környezetvédelem népszerűtlen problémáival egyre sokoldalúbb kihívást jelent...* az eredeti [15-16] sorából vett fontos információt tükröz.

Viszonylag nagy fejtörést okozhat annak eldöntése, hogy az *üvegházhatást* [20] megemlítsük-e (az említés és elhagyás aránya 2:2). Ez a fogalom ugyanis meglehetősen közismert, tehát akár úgy is ítélnék meg, hogy megemlítése laikus olvasók számára sem szükséges, ha feltételezzünk róluk bizonyos szakértelmet. Egyben persze bizonyosak lehetünk, nevezetesen abban, hogy részletes magyarázatot nem igényel, különösen, ha később adatokat nyújtunk a referátumban a széndioxid-tartalom növekedése folytán bekövetkező hőmérséklet-emelkedésről. Adatszerűségek közlése pedig feltétlenül szükséges, ha azt akarjuk, hogy referátumunk informatív legyen.

Ez már az első (és a szövegben legnagyobbként aposztrofált) kihívás fő eleme. Itt nem mindig könnyű eldöntenünk, (a fentiek mellett) mekkora részletességgel tárgyaljuk ezt a kérdéskört. A légkör CO₂-tartalmának változására, valamint a globális hőmérséklet-emelkedés mértékére vonatkozó adatoknak célszerű szerepelnie, továbbá jó, ha röviden leírjuk, milyen katasztrofális következményekkel járhat az éghajlatváltozás.

Ennek valóban rövidnek kell lennie, például úgy, ahogyan a c) referátumban találjuk: *...a lehetséges következmények (az elsivatagosodástól az erdőtűzekig)...*

A második kihívás a biodiverzitás csökkenése [36]. Azt azonban, hogy ez a *második kihívás* (szemben a legnagyobb kihívással), nem fontos említenünk a referátumban. Az ilyen típusú kijelentések ugyanis jól strukturálják az elsődleges szöveget, de redundánsak a referátumban.

Ezt a kérdéskört az összes referátum két mondatban foglalja össze, nagyon is helyesen. A d) referátumban szereplő megfogalmazás (*Hivatalos előrejelzések szerint a következő évszázadban a kiháló fajok aránya...*) eleje fölöslegesen szerepel, mert a fajok eltűnésének, kihalásának kérdése az igazán fontos, nem az, hogy erről becslések vannak-e vagy más módon tudunk-e róla.

Ne feledjük, hogy az elsődleges szövegben megfogalmazott kérdések [pl. 40-42] helyett nekünk állításokat kell megfogalmaznunk, ha az adott tartalmat referálandónak tekintjük, pedig ez nem is költői kérdés, tehát nem retorikai fordulatról van szó.

A harmadik kihívás, az élelmezés kérdése tűnik a legnehezebben tükröztethetőnek a referátumokban. Ebben szerepet játszik az is, hogy talán ez az (egyébként jó) elsőd-

leges szövegnek a legkevésbé jól megírt bekezdése. Probléma az is, hogy a cikk itt részben érvek és ellenérvek szembeállítására épül, ami nehezebben „jön át” a referátumba. Ez a polémikus jelleg nem is jelenik meg a referátumokban, ami teljesen érthető és indokolt is. Szükséges volna viszont az ebben a fejezetben található információnak teljesebb tükrözése a referátumban. Ezt például a következőképpen oldhatnánk meg.

A növekvő népesség és a művelhető területek csökkenése veszélyezteti a világ élelmiszerellátását. Ezt a problémát sokak (vitatott) véleménye szerint a környezetbarát géntechnológia lenne képes megoldani, nagy súlya van azonban más gazdasági-politikai tényezőknek, így a földtulajdon szerkezetének, a szállítás és tárolási gondoknak, az éhség fegyverként való felhasználásának.

Bármennyire sok helyet foglalunk is mindezzel el, ki kell térnünk rá, mi okozza az élelmiszer-ellátás problémáit. Ezek meg is jelennek a d) referátumban.

Az egy főre jutó művelhető terület csökkenése kapcsán megfontolandó, hogy helyet adjunk-e annak, hogy a csökkenést okozó tényezők között ott van a helytelen művelés is.

A következő bekezdés tartalmának sűrítése sem sokkal könnyebb. A legjobbnak ítéltető megoldást az a) referátumban találjuk: *Ehhez kapcsolódó probléma, hogy a nyugati cégek kisajátítják a trópusi élővilág génállományát, a belőlük nyert termékeket pedig szabadalmakkal védik.* A felfedezés és feltalálás közötti, az elsődleges szövegben megjelenő, különbségtételt a referátumban elhagyhatjuk, nem is beszélve a *No patent on life!* mondatról [68–69].

Az ötödik kihívás [70] az a) és a c) megoldás felhasználásával vehető át a referátumba.

A népesség a szegényebb országokban vidékről a városokba költözik, jellemző ezenkívül a délről északra történő mozgás.

Bár a népességvándorlás főleg a szegény országokon belül jelentős, globálisan egyre élesebb a szakadék gazdagok és szegények között: négy éve a világ legtehetősebb egyötöde uralta a vagyon 86%-át.

Fogalmazzuk ezt át a következőre:

Bár a délről északra, valamint vidékről a városokba történő népességvándorlás főleg a szegény országokon belül jelentős, globálisan egyre élesebb a szakadék gazdagok és szegények között: négy éve a világ legtehetősebb egyötöde uralta a vagyon 86%-át.

Tegyük hozzá, hogy a szegények és gazdagok közötti ellentét az eredeti szövegben egy további (hatodik) kihívásként [75] szerepel.

A referátumot leginkább a b) és a c) megoldás ötvözésével zárhatjuk:

Tudvalevő, hogy a világ lakosságának életszínvonalát egy szintre hozni nem lehet, ugyanakkor a „nyugati élet” költségeinek növekedésével egy időben a fejletlen országok lakossága egyre jobban nyomorog.

Ezt az életszínvonalat a Föld minden lakójának nem lehet biztosítani, és miközben ökológiai okokra hivatkozva megtagadjuk a gazdagodást a világ szegényebbik részétől, mi tovább folytatjuk egyre költségesebb életvitelünket.

Átfogalmazva:

A világ lakosságának életszínvonalát egy szintre hozni nem lehet, és miközben ökológiai okokra hivatkozva megtagadjuk a gazdagodást a világ szegényebbik részétől, mi tovább folytatjuk egyre költségesebb életvitelünket.

Mindez csupán illusztratív példák sora, de úgy gondolom, megmutatta a referátum-készítés néhány nehézségét és a nehézségek leküzdésének módját, útjait.

A referátumok egy részéhez nem készült címfordítás. Természetesen tudatában kell lennünk annak, hogy a cím a szöveg integráns része, ennek megfelelően a referátumnak is van címe, amely esetünkben az eredeti szöveg címének fordítása. Létrehozása azonban ennél a szövegnél kizárólagosan fordítási feladat. Más volna a helyzet, ha a címet nem tekinthetnénk elég informatívnak. Akkor ugyanis az egyszerű fordítás mellett ki is kellene egészítenünk a címet, úgynevezett műcímet alkotva. Ezzel a műcímmel aztán megfelelően kifejezhetnénk a szöveg tartalmát. Persze a műcím sohasem pótolhatja magát a referátumot.

A referátumok szövege azt mutatja, hogy a fentebb bemutatott, úgynevezett ökölszabályok közül a 3., a 27. és a 28. alkalmazása könnyen kimutatható. E szabályok így szólnak:

Az eredetiben találhatók közvetítse, ne a saját véleményedet!

Hagyd el a retorikus fordulatokat!

Grafikonok, táblázatok, hivatkozások ne legyenek a referátumban! Ezeket alakítsd folyószöveggé!

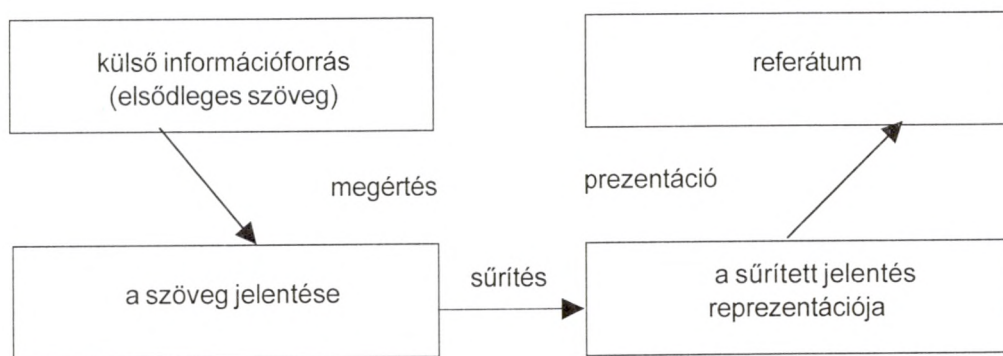
3. Az elmélet és a gyakorlat összekapcsolása a referálás modelljeiben

Aki könyvem elméleti és gyakorlati részét egyaránt áttanulmányozta, bizonyára szívesen veszi, ha az ott olvasottakat grafikusán, modellek formájában is ábrázolva láthatja. Ilyen modellek részben már rendelkezésre állnak a szakirodalomból, részben saját, integrált modellemet tárom az olvasó elé.

3.1. A referálás alapmodellje

Első lépésként a referálást egy viszonylag egyszerű modellben is ábrázolhatjuk (1. ábra). Ez a modell (Endres–Niggemeyer, 1998) azt mutatja, hogy van egy külső információforrásunk, amely az elsődleges szöveg hordozója. A megértés folyamán feltárjuk az elsődleges szöveg jelentését. Ezt a jelentést sűrités nyomán egy átmeneti reprezentáció formájában tároljuk. Ezt alakítjuk át és prezentáljuk, azaz juttatjuk a felszínre a referátum szövegévé alakítva. Itt természetesen olyan reprezentációkról van szó, amelyek vélhetően nehezen különíthetők el egymástól a referáló tudatában.

Ez a modell egyrészt csak nagyon vázlatos áttekintést ad. Másrészt alapvetően a reprezentációkra koncentrál. Szükséges, hogy olyan modelleket is megvizsgáljunk, amelyek magára a referálási folyamatra vagy annak részfolyamatára összpontosítanak.

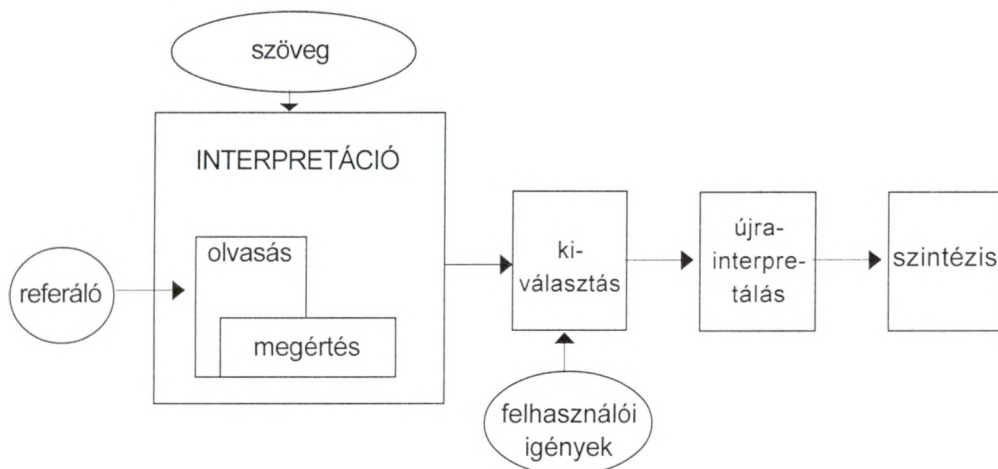
1. ábra: A referálás alapmodellje

3.2. A referálás alapvető lépéseinek modelljei

Részletesebb képet kapunk a referálás alapvető lépéseit bemutató modell ábrájából (2. ábra). Ez a modell Pinto munkája (Pinto, 1995, 227. p.).

Maga a modell nem kíván bővebb magyarázatot, és mellé állítható a referálás folyamatairól további részletekkel szolgáló modell (3. ábra), amelyet szintén Pinto (Pinto, 1995, 228. p.) alkotott meg. Míg a 2. ábrán az olvasás és a megértés interpretációként szerepel, addig a (részletesebben bemutatott) megértés itt – ugyancsak az olvasással

együtt – az analízist megelőző fázisba került, míg az interpretáció maga az analízis. Ezt mindenekelőtt az magyarázza, hogy az olvasás, a megértés nehezen választható el az interpretációtól. Az első ábra ugyanakkor tartalmaz két fontos elemet. Az egyik a referálandó információ kiválasztása a felhasználói igények alapján. A másik az újra-interpretálás, amely alapvetően a szintézishez tartozik, tehát jelentős részben a referátumszöveg létrehozása (generálása) során valósul meg.

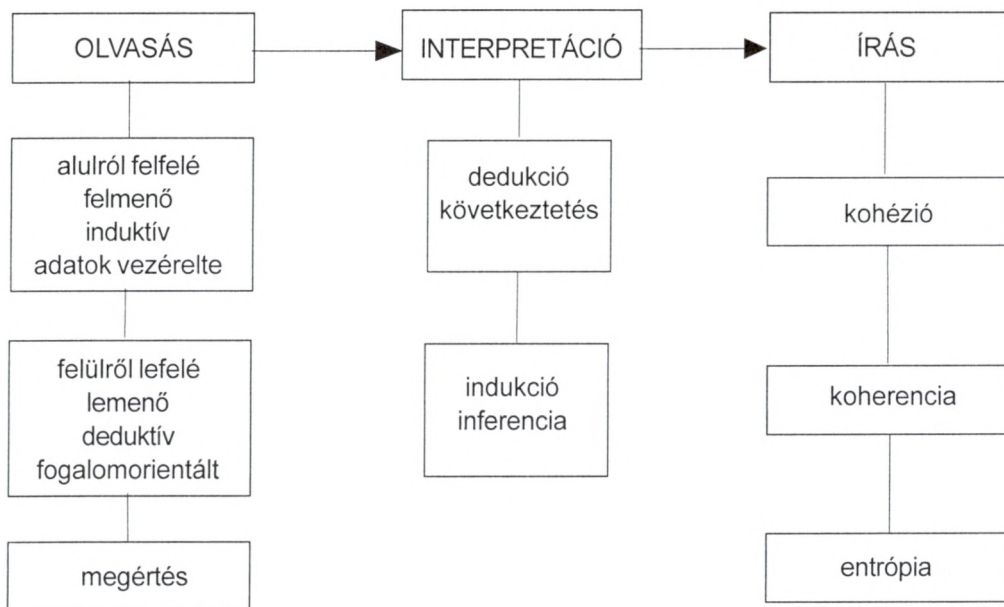

2. ábra: A referálás alapvető lépéseinek modellje

analízis előtti szakasz

analízis

szintézis

3. ábra: A referálás alapvető lépéseinek részletesebb modellje

3.3. A referálás mint írástevékenység modellje

Az előbbi, még mindig viszonylag egyszerű modell mellé állítsuk Endres-Niggemeyer 1990-es modelljét. A 4. ábrán látható modell abból indul ki, hogy a referálás mint írástevékenység modellezése a leíró írásművek létrehozásának modelljére alapozható. Egy ilyen modell a szerzőt olyan célkörnyezetbe helyezi, amelyben képviselve van a téma, a megcélzott olvasói kör, a motiváció és az eddig (a korábbiakban) létrehozott szöveg. A szerzőt magát hosszú távú emlékezete képviseli a modellben. Ebben az emlékezetben tárolja a tárgyról és az olvasókról meglevő tudását, valamint „előre gyártott” vázlatokat, amelyek lehetnek pl. korábbi írástevékenységének eredményei. Az írástevékenység modelljében megjelenik a tervezés–átalakítás–ellenőrzés hármasa. A referátumkészítés természetesen különbözik a szokásos leíró szövegek létrehozásától és kapcsolható a kivonatolás problémaköréhez. A modell másik eleme Kintsch és van Dijk modelljét illeszti be a rendszerbe. Endres-Niggemeyer modelljének alapja Hayes és Flower (1980) modellje. Hayes és Flower a tervezést a következő részfolyamatokra bontja:

- generálás,
- szervezés,
- célkitűzés.

Az ellenőrzés két részfolyamata pedig a következő:

- olvasás,
- szerkesztés.

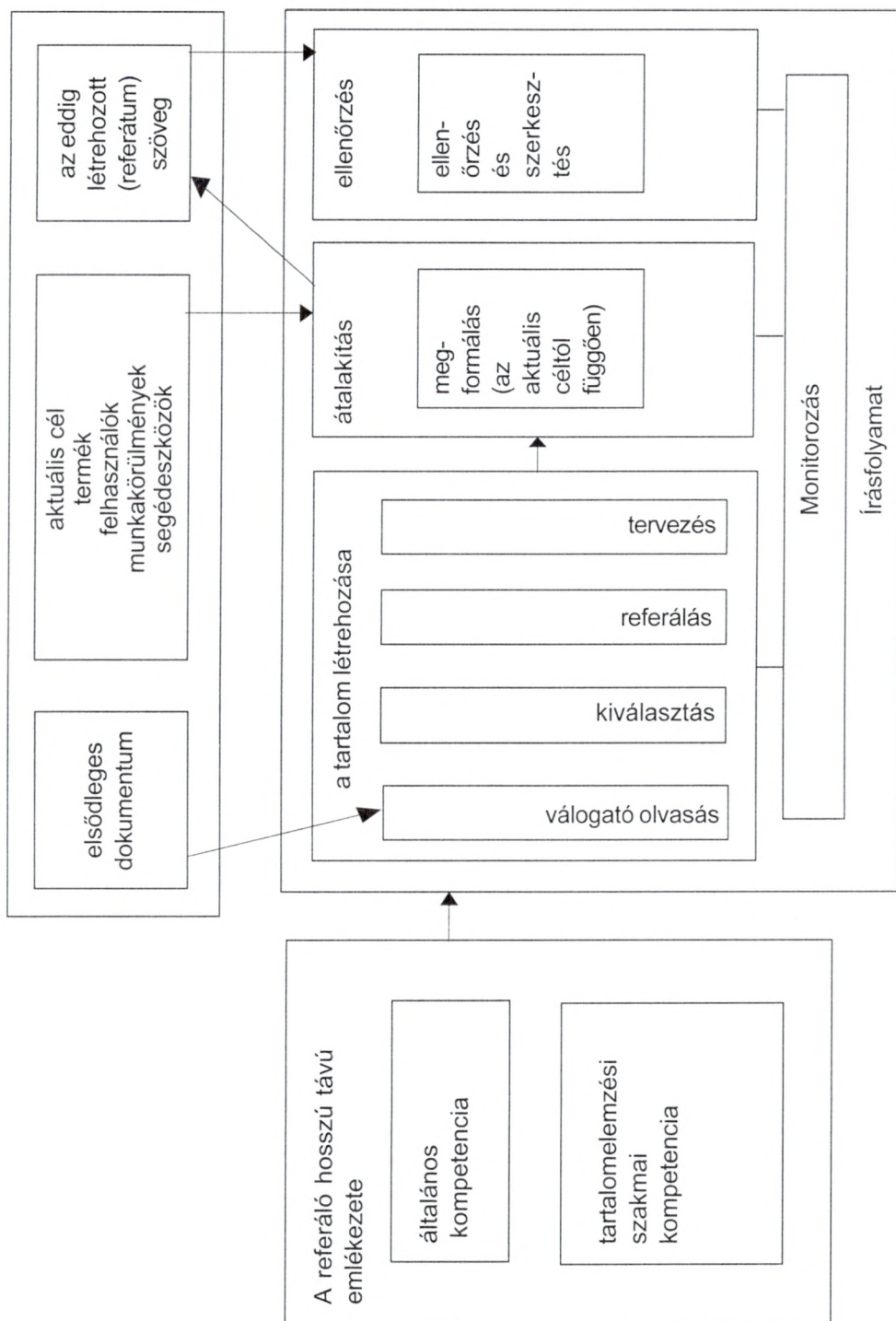
A tervezés során az írás környezetéből (az írás feladata [téma, célközönség, motiváció] és az eddig létrehozott szöveg), valamint a hosszú távú emlékezetből információkat von be, hogy célokat tűzzön ki és a későbbi szövegalkotást vezérlő írástervet megalkossa. Ez a terv részben lehívható a hosszú távú emlékezetből vagy a tervezés során újraalkotható. Hayes és Flower abból indulnak ugyanis ki, hogy a hosszú távú emlékezetben a témával, a célközönséggel kapcsolatos tudást tárolunk, esetenként pedig általános írástervek (sémák, műfaji ismeretek) találhatók.

A generálás ezeknek, az írásfeladathoz szükséges információknak a lehívása. A generálás során választjuk ki a megfelelő információkat, rendezzük, majd írástervvé alakítjuk őket. A generálás során lehívott információk egy része nem releváns az adott téma szempontjából, ezért a célkitűzés során a releváns információkat ki kell választani és a későbbi megvalósítási folyamat érdekében el kell tárolni.

Az írástevékenység modellje és a szövegértés modellje együttesen alkotja tehát a referálás modelljét. Ebben a modellben a célkörnyezet módosul. Ide kerül az eredeti (elsődleges) szöveg, amely alapja a referátum tartalmának. A referáló hosszú távú emlékezete ebben a modellben két forrásból táplálkozik: általános és szakmai kompetenciából.

A tartalom kialakítása több, specifikus szakaszt is tartalmaz: A válogató olvasás (scanning) a szöveg felfedezését és a hasznos információ keresését jelenti. A kiválasztás során a beható, figyelmes olvasásra szánt részek kiválasztása történik meg. A referálási magfolyamatba illik bele a megértés Kintsch- és van Dijk-féle (már korábban is említett) modellje.

Itt történik ugyanis a dokumentum, vagy annak egyes részei sűritése a megfelelő terjedelembre. A tervezés itt csupán a tartalomkialakítás részművelete, méghozzá az utolsó, amely a vázlatos fogalmazást előzi meg.

4. ábra: A referálás mint írástevékenység modellje

A referálási magfolyamat alapvetően szövegátalakítási tevékenység, amely elszigetelt tartalomelemeket eredményez. A referátum kialakítása a tartalom meglevő elemeiből, kész szövegrészletekből történik és koherens szöveget, a referátum első (piszkozati) fogalmazványát eredményezi.

Szerepelnek itt a referáló munkáját meghatározó körülmények, módszerek, eszközök. A referáló legalábbis figyelembe veszi ezeket, megfelelni igyekezve a követelményeknek. Nehéz viszont meghúzni a globális ismeretek belső és külső reprezentációja közötti határt, sőt az egyedi modell meg is kérdőjelezi ennek létét. Ugyancsak megkérdőjeleződik a referáló reprezentációja hosszú távú emlékezete útján. A referáló kompetenciáját az egyedi modellben a tevékenységi stratégiák és a bennük elosztott ismeretek képviselik. A modellben szerepel, és – a korábban elmondottaknak megfelelően – jelentős tényező a monitorozás.

3.3. A referálás integrált modellje

Az eddig kifejtettek megfelelő alapot jelentenek ahhoz, hogy felvázolhassuk a referálás integrált modelljét. Integrált modellünk kiindulási alapja a referálást mint írástevékenységet kezelő modell (Endres–Niggemeyer, 1990). Maga az integrált modell egyetlen modell, amely azonban több részmodellből áll. Egy *makro-* és három *mikro-modell* segítségével jeleníti meg a referálás folyamatait.

Az integrált modellt mintegy madártávlatból mutatja be a makro-modell (5. ábra). Áttekintő jellegének megfelelően viszonylag kevés részletet tartalmaz. Ez alól csupán csak a monitorozás jelent kivételt, amelyet nem lett volna célszerű külön, mikromodellben ábrázolnunk. Mikromodellt kap viszont a referáló, a tartalom létrehozása és az átalakítás. Az ellenőrzés szakasza viszont nem kíván különösebb részletezést és külön ábrát. Az ábrába az ellenőrzés kapcsán csupán a következőt írhatnánk be: *ellenőrzés és szerkesztés*.

A makro-modell – természeténél fogva – csak korlátozottan képes arra, hogy az időbeli folyamatokat tükrözze. Ezért annyi kiegészítést kell tennünk ezzel a modellel kapcsolatban, hogy az *eddig létrehozott (referátum)szöveg* megjelöléssel szereplő köztes termék a folyamat végén a referátum végleges szövegévé válik. Az ábrán úgy jeleníthetnénk meg, hogy az ellenőrzés elnevezésű blokkal egy szintre helyezve, az ellenőrzéssel egy jobbra mutató vízszintes nyíllal összekötve íránk ki. Ezzel azonban egy, a készülő referátuménál jóval statikusabb állapotot mutatnánk be.

A referálót megjelenítő mikromodell (6. ábra) és a makromodell összehasonlítása jól mutatja a metakogníció és a monitorozás összefüggését, nevezetesen azt, hogy a referáló tudásbázisának részét alkotó metakogníció a monitorozás során valósul meg, méghozzá mint önmegfigyelés és önszabályozás.

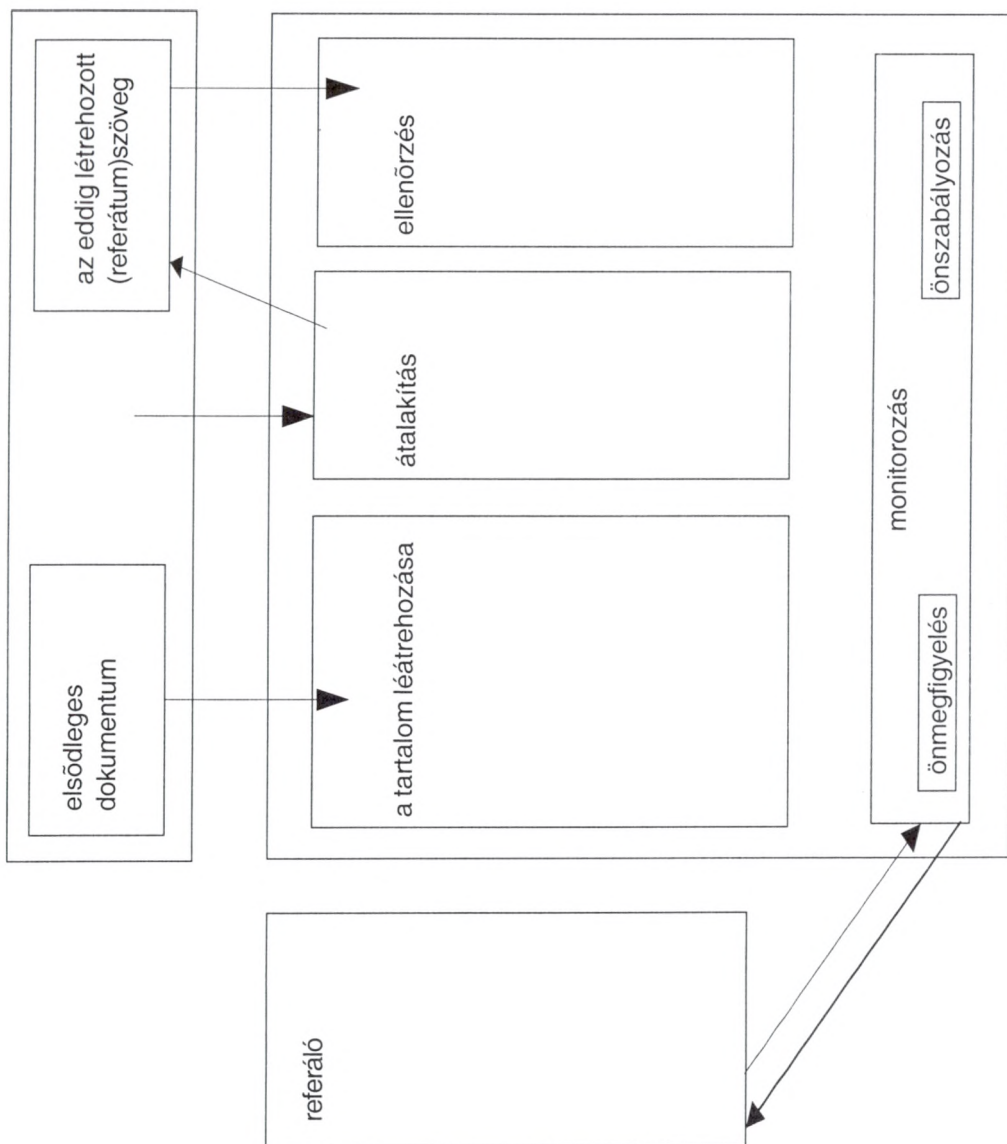
A tartalom létrehozásának mikro-modellje látható a 7. ábrán. Az ábra nem szorul különösebb magyarázatra. Csupáncsak arra érdemes a figyelmet felhívnom, hogy megpróbáltam grafikusán is ábrázolni azt, hogy a tervezés és a tartalom létrehozása között nincsenek merev határok.

Megemlíteném még, hogy szerepelnek itt a makroszabályok (a kihagyás, a válogatás, az általánosítás és az újraserkesztés) is, amelyeknek nem készítettünk közös „grafikai ernyőt”, mert igyekeztünk az ábra viszonylagos egyszerűségét megőrizni.

Ebben az ábrában szerepel az olvasás, amelyet nem részleteztünk, de itt szerepelhetne az első olvasás, az újbóli olvasás, valamint itt tüntethetnénk fel a referáló speciális olvasási technikáit, mindenekelőtt a válogató olvasást. Ugyancsak szerepelhetne az ábrában az elődleges szöveg szuperstruktúráinak felhasználása az olvasásában. Mindezek azonban túl bonyolulttá tennék a modellt.

Alapvetően tehát három kategória egyedeit mutatja ez a mikro-modell:

- általános, elvont folyamatok (megértés, válogatás),

5. ábra: A referálási folyamat makromodellje

- konkrét tevékenységek (olvasás, aláhúzás),
- makrostratégiák (alkalmazása).

Az átalakítási szakaszt megjelenítő 8. ábra összevetése az előzőekkel azt mutatja, hogy az átalakítási szakasz az, amelyik leginkább a produktív fázisnak megfelel. Tegyük hozzá, hogy ez a különbségtétel is csak feltételes, csak az egyértelműbb tagolás érdekében, valamint a modellek kényszerű statikussága folytán fogadható el.

Az ábrában számozással a következőket jelöltem:

1. redukció,
2. kondenzáció,
3. tisztázás,
4. a szöveg újraszervezése,
5. stilizálás.

Ezek a referálás gyakorlata kapcsán említett szabályok egy részének kategorizálását, továbbá a makroszabályok konkretizálását jelentik és a következők:

A *redukció* szabályai:

- Az eredményről tudósíts, ne létrejöttének módjáról!
- A már említett tények mellől elhagyhatod a példákat, a bizonyításokat, definíciókat, a (kiegészítő) magyarázatokat és specifikációkat.
- A semmitmondó jelzőket törölheted.
- Grafikonok, táblázatok, hivatkozások ne legyenek a referátumban!
- Kihagyhatod, amit a szerző maga is kevésbé fontosnak ítél, ami magától értetődik, ami marginális, amit nem végeztek el, nem vizsgáltak.
- Az osztályt, csoportot vegyed, ne egyedi összetevőit!

A *kondenzáció* szabályai:

- Használd az eredeti helyett annál rövidebb, tömörebb rokon értelmű szót, kifejezést!
- Ne mondd ugyanazt kétszer!
- Ne ismételd azt sem, amit már tartalmaz egy fogalom meghatározása!
- Hagyd el a retorikus fordulatokat!
- Használd a tények megnevezésére rövid közös jellemzőket!

A *tisztázás* szabályai:

- Találd az eredeti helyett precízebb kifejezést!
- Definiáld a súlyponti fogalmakat, ha szükséges!
- Ha (az eredetiben) nem található meg valaminek a világos megfogalmazása, kihagyhatod!
- Ha egy rövidítés nem eléggé közismert, add meg a feloldását!
- Használd szabványos terminológiát!

A szöveg *újraszervezése* és a *stilizálás* szabályai közül kiemelendők a következők:

- Szervezd újra a szöveg kohézióját és szerkezetét!
- Szervezd újra a mondatszerkezetet!
- Oldjad fel a nehézkes szerkezeteket!
- Kapcsold össze az analóg állításokat! (Endres–Niggemeyer, 1988)

Referáló

Nyelvi ismeretek

- nyelvi kompetencia,
- nyelvi pragmatikai kompetencia,
- metanyelvi kompetencia,
- metanyelvi pragmatikai kompetencia,
- kultúrkompetencia,
- pragmatikai kultúrkompetencia

Nem-nyelvi ismeretek

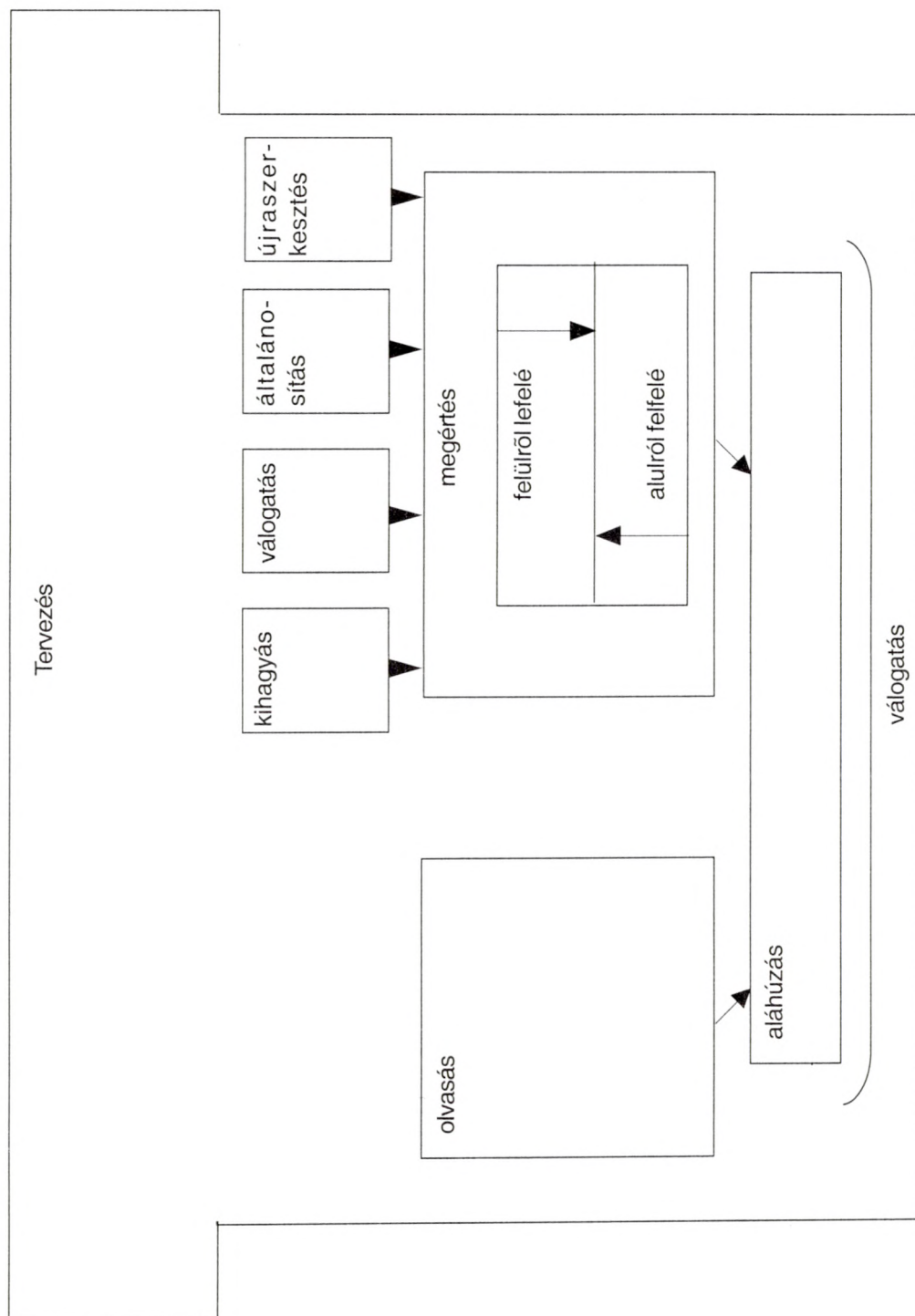
- Köznapi ismeretek.
- A szakterületre vonatkozó ismeretek (szakismeret),
- A felhasználók körének, érdeklődésének, igényeinek ismerete.
- A munkát meghatározó előírások ismerete:
 - normák,
 - szabványok,
 - szakmai konvenciók
- Az elsődleges szöveg szerzője közlési és befolyásolási szándékának percepciója.
- A referálói küldetés ismerete.

Készségek

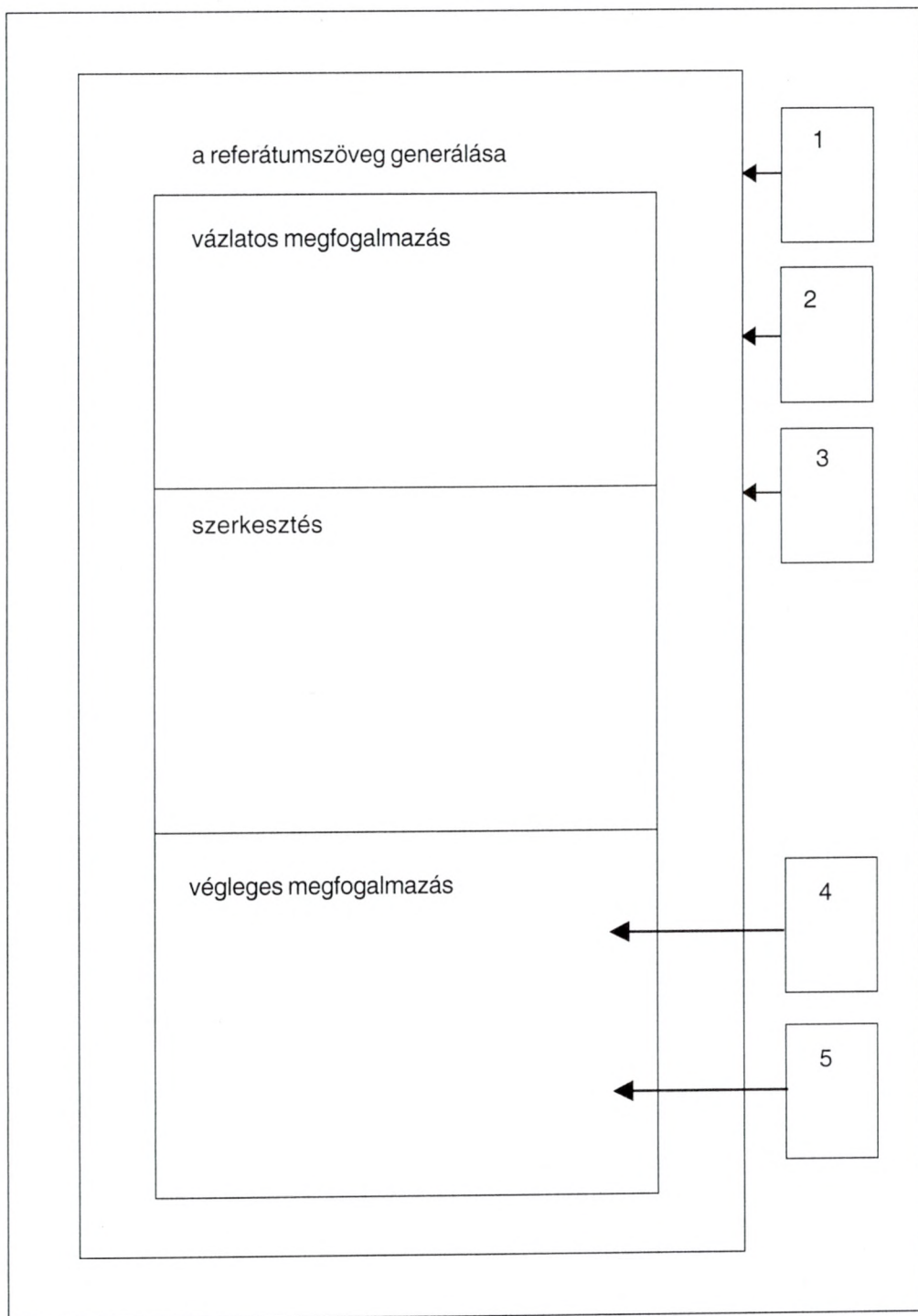
- intelligencia,
- képzelőerő,
- önállóság,
- a jól szervezett munkavégzés képessége

metakogníció

6. ábra: A referáló mikromodellje

7. ábra: A tartalom létrehozásának mikromodellje

8. ábra: Az átalakítási szakasz mikromodellje

Felhasznált irodalom

Ad Hoc Group 1987 = Ad Hoc Group for Critical Appraisal of the Medical Literature. A proposal for more informative abstracts of clinical articles. *Annals of Internal Medicine*. 106. Vol., 4. No., 1987., 598–604. p.

ANSI 1979 = ANSI Z 39. 14-1979 *American National Standard for writing abstracts*. American National Standards Institute, 1979.

Armstrong–Wheatley 1999 = Armstrong, C. J.–Wheatley A: Writing abstracts for online databases: results of an investigation of database producers' guidelines. *Program*. 32. Vol., 4. No., October 1998., 359–371. p.

Ashworth 1975 = Ashworth, W.: Producing and using abstracts. In: W. E. Batten (szerk.): *Handbook of special librarianship*. London, Aslib: 1975., 124–152. p.

Balázs 1985 = Balázs János: *A szöveg*. Budapest: Gondolat, 1985.

Bańcerowski 2000a = Bańcerowski Janusz: A nyelvi kommunikáció modellje. A nyelv közlési funkciója. A nyelvi információ továbbítása és megértése. In: Nyomárkay István (szerk.): *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest. ELTE, 2000. 76–83. p.

Bańcerowski 2000b = Bańcerowski Janusz: Néhány megjegyzés a nyelvi közlés elemzéséhez. In: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest. ELTE, 2000. 195–216. p.

Bańcerowski 2000c = Bańcerowski Janusz: A kommunikációs kompetencia és összetevői. In: Nyomárkay István (szerk.): *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest. ELTE, 2000. 342–351. p.

Bańcerowski 2000d = Bańcerowski Janusz: A translátorika fogalmának meghatározásához. In: Nyomárkay István (szerk.): *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest. ELTE, 2000. 392–396. p.

Beaugrande–Dressler 1981 = Beaugrande, R. A.–Dressler, W. U.: *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer, 1981.

Beaugrande–Dressler 2000 = Beaugrande, R. A.–Dressler, W. U.: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina, 2000.

Beghtol 1986 = Beghtol, C.: Bibliographic classification theory and text linguistics: aboutness analysis, intertextuality and the cognitive art of classifying documents. *Journal of Documentation*. 42. Vol., 2. No., 1986., 84–133. p.

Belkin 1993 = Belkin, N. J.: On the relationship between discourse structure and user intention. In: B. Endres-Niggemeyer, J. Hobbs, K. Sparck Jones (szerk.): *Summarizing text for intelligent communication*. Dagstuhl Seminar 13. 12–17. 12. 1993, Dagstuhl, Germany. Dagstuhl-Seminar-Report; 79. <http://www.ik.fh-hannover.de/ik/projekte/Dagstuhl/Abstract/Abstracts/Belkin/Belkin.html>

Berjozin–Golovin 1979 = Berëzin, F. M.–Golovin, V. N.: *Obščee äzykoznanie*. Moskva, Prosvescenië, 1979.

Bljumenau et al 1981= Blumenau, D. I. et al.: Formalizovannoë referirovanië s ispol'zovaniem slovesnyh kliše (markerov). *Naučno-tehničeskaâ informaciâ*. s. 2., 2. No., 1981., 16–20. p.

Bondar et al. 1986 = Bondar', V. V. et al.: Ob optimal'nom ob'ëme referata v referativnyh •urnalakh i mašinočitaemyh bazah dannyh. *Naučno-tehničeskaâ informaciâ*. s. 1., 8. No., 1986., 21–24. p.

Borko–Bernier 1975 = Borko, H.–Bernier, Ch. L.: *Abstracting concepts and methods*. New York etc.: Academic Press, 1975.

Borkowski 1996 = Borkowski J. G.: Metacognition: Theory or chapter heading? *Learning and Individual Differences*. 8. Vol., 4. No., 1996., 391–403. p.

Cleveland–Cleveland 1990 = Cleveland, D. B.–Cleveland, A. C.: *Introduction to indexing and abstracting*. 2nd edn. Englewood: Libraries Unlimited, 1990.

Collison 1971 = Collison, R. L.: *Abstracts and abstracting services*. Santa Barbara: ABC-Clio, 1971.

Coseriu 1981 = Coseriu E. T.: *Textlinguistik: eine Einführung*. Tübingen: Narr, 1981.

Craven 1998 = Craven, T. C.: Human creation of abstracts with selected computer assistance tools. *Information Research*. 3. Vol., 4. No., 1998.

<http://www.shef.ac.uk/~is/publications/infres/paper47.html>

Cremmins 1982 = Cremmins, E. T.: *The art of abstracting*. Philadelphia: ISI Press, 1982.

Csermely et al. 1999 = Csermely Péter–Gergely Pál–Koltay Tibor–Tóth János: *Kutatás és közlés a természettudományokban*. Budapest: Osiris, 1999.

Dietze 1987 = Dietze, J.: Zum Problem der Textkompression: Der Informationskern eines wissenschaftlichen Textes und die Kernsätze der generativen Transformationsgrammatik. *Dokumentation/Information*, 70. No., 1987., 169–172. p.

van Dijk 1980 = van Dijk, T.: *Macrostructures*. Hillsdale: Erlbaum, 1980.

van Dijk 1996 = van Dijk, T.: Prólogo. In: Pinto M.–Gálvez C.: *Análisis documental de contenido*. Madrid: Síntesis, 1996., 9–11. p.

Emanuel 1996 = Emanuel J. T.: The executive summary: A key to effective communication. *Technical Communication*. 43. Vol., 1. No., 78–82. p.

Endres-Niggemeyer 1988 = Endres-Niggemeyer, B.: Content analysis—a special case of text comprehension. *44th FID Conference and Congress*, August 28–1 September, 1988. Pt. 1. s. I., s. n., 1988., 103–112. p.

Endres-Niggemeyer 1990 = Endres-Niggemeyer, B.: A procedural model of an abstractor at work. *International Forum of Information and Documentation*. 15. Vol. 4. No., 1990., 3–15. p.

Endres-Niggemeyer 1998 = Endres-Niggemeyer, B.: *Summarizing information*. Berlin etc.: Springer, 1998.

Fattahi 1999 = Fattahi R.: Library cataloging and abstracting and indexing services: reconciliation of principles in the online environment? *Library Review*. 47. Vol., 4. No., 1999. 211–216. p.

Fedosjuk 1987 = Fedosuk, M. U.: O lingvističeskikh kriteriâh razgraničeniâ informativnyh i indikativnyh referatov. *Naučno-tehničeskaâ informaciâ*. s. 2., 9. No., 1978., 11–17.

Fidel 1986 = Fidel, R.: The possible effect of abstracting guidelines on retrieval performance of free-text searching. *Information Processing and Management*. 22. Vol., 4. No., 1986, 309–316. p.

Gavrilov 1983 = Gavrilov L. A.: Referirovanië kak specializirovanaâ âzykovaâ deâtel'nost'. *Sistema âzyka i perevod*. Moskva, MGU, 1983., 17–28. p.

Gläser 1990 = Gläser, R.: *Fachtextsorten im Englischen*. Tübingen: Günter Narr, 1990.

Gläser 1993 = Gläser, R.: Summarizing Texts as Genres of Academic Writing. In: B. Endres-Niggemeyer, J. Hobbs, K. Sparck Jones (szerk.): *Summarizing text for intelligent communication*. Dagstuhl Seminar 13. 12.–17. 12. 1993, Dagstuhl, Germany. Dagstuhl-Seminar-Report; 79. <http://www.ik.fh-hannover.de/ik/projekte/Dagstuhl/Abstract/Abstracts/Glaeser/Glaeser.html>

Gósy 1999 = Gósy Mária: *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina, 1999.

Harbourt–Knecht–Humphreys 1995 = Harbourt, A. M.–Knecht, L. S.–Humphreys, B. L.: Structured abstracts in MEDLINE, 1989–1991. *Bulletin of the Medical Library Association*. 83. Vol., 2. No., 1995., 190–195. p.

Haynes et al. 1990 = Haynes, R. B. et al.: More informative abstracts revisited. *Annals of Internal Medicine*. 113. Vol., 1. No., 1990., 69–76. p.

Haynes et al. 1996 = Haynes, R. B. et al.: More informative abstracts revisited. *Cleft-Palate-Craniofacial Journal*. 33. Vol., 1. No., 1996., 1–9.

Horváth 1999 = Horváth Tibor: Könyvtártudomány, dokumentáció, információtudomány. In: Horváth Tibor–Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 1. Alapvetés. Budapest: Osiris, 1999., 15–80. p.

Horváth–Sütő 2001 = Horváth Tibor–Sütő Péter: A tartalmi feltárás. In: Horváth Tibor–Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 2. Budapest: Osiris, 2001. 35–186. p.

International Committee 1982 = International Committee of Medical Journal Editors: Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals. *British Medical Journal*. 284. No., 1982, 1766–1770. p.

Jacko 1989 = Ácko, V. Á.: O logiko–lingvističeskikh kriteriâh razgraničenia referativnyh i annotativnyh vyskazyvanij. *Naučno-tehničeskaâ informaciâ*. s. 2., 12. No., 1989., 21–23.

Jacko 1993 = Ácko, V. Á.: Logiko–semantičeskíe aspekty poniatîâ otču•dennogo znaniâ. *Naučno-tehničeskaâ informaciâ*. s. 2., 7. No., 1993., 19–25. p.

Jacko 1996 = Ácko, V. Á.: Lingvističeskíe aspekty predmeta informatiki. *Naučno-tehničeskaâ informaciâ*. s. 2., 2. No., 1996., 1–8. p.

Jizba 1997 = Jizba, L.: Reflections on Summarizing and Abstracting: Implications for Internet Web Documents and Standardized Library Cataloging Databases. *Journal of Internet Cataloging*. 1. Vol., 2. No., 1997., 15–39. p.

Karaszev 1978 = Referirovanie naučno–tehničeskoj literatury: Elementy teorii. *Naučno-tehničeskaâ informaciâ*. s. 2., 10. No., 1978., 1–4. p.

Kintsch–van Dijk 1983 = Kintsch, W.–van Dijk, T.: *Strategies of Discourse Comprehension*. Ireland FL, Academic Press, 1983.

Kuhlen 1984 = Kuhlen R.: Some similarities and differences between intellectual and machine text understanding for the purpose of abstracting. In: Hans J. Dietschmann (szerk.): *Representation and Exchange of Knowledge as a Basis of Information Processes*. Amsterdam: Elsevier, 1984., 87–109. p.

Kuhlen 1989 = Kuhlen R.: Abstracts, abstracting, intellektuelle und maschinelle Verfahren. In: M. Buder, W. Rehfeld, T. Seeger. (szerk.): *Grundlagen der praktischen Information und Dokumentation*. 3. völlig neu gefasste Ausgabe. München etc.: K. G. Saur, 1989., 90–107. p.

Lancaster 1991 = Lancaster, F. W.: *Indexing and abstracting in theory and practice*. London: Library Association, 1991.

Leonov 1986 = Leonov V. P.: *Referirovanię i annotirovanię naučno–tehničeskoj literatury*. Novosibirsk: Nauka, 1986.

Leonov 1987 = Leonov, V. P.: Gde zakančivaetsâ „o čëm” i načinaetsâ „čto”? *Sovetskaâ Bibliografia*. 6. No., 1987., 45–50. p.

Locker 1982 = Locker, K. O.: Teaching students to write abstracts. *Technical Writing Teacher*. 10. Vol., 1. No., 1982., 17–20. p.

Maizell–Smith–Singer 1971 = Maizell, R. E., Smith, J. F., Singer, T. E. R.: *Abstracting scientific and technical literature: an introductory guide and text for abstractors and management*. New York: Wiley Interscience, 1971.

MSZ 1987 = MSZ 3436-87 *A dokumentumok referátumai és annotációi*. Budapest: MSZH, 1987.

Neufeld–Cornog 1983 = Neufeld, M. L.–Cornog, M.: *Abstracting and Indexing: A career guide*. Philadelphia: NFAIS, 1983.

Nohr 1999 = Nohr, H.: Inhaltsanalyse. *Nachrichten für Dokumentation*. 50. Vol., 2. No., 1999., 69–73. p.

Novikov–Nyesztyerova 1991 = Novikov, A. I.–Nesterova N. M.: *Referativnyj perevod naučno–tehničeskih tekstov*. Moskva: Int. Ėzykoznaniâ, 1991.

Palais 1988 = Palais, E. S.: Abstracting for reference librarians. *Reference Librarian*. 22. Vol., 1. No., 1988., 297–307. p.

Pfeiffer–Jäger 1980 = Pfeifer–Jäger, G.: Referat und Referieren. *Germanistische Linguistik*. 1/2. No., 1980., 1–180. p.

Pinto 1988 = Pinto, M.: Indexer and abstractor as main processor of information. *44th FID Conference and Congress*, August 28–1 September, 1988. Pt. 1. s. I., s. n., 1988., 129–135.

Pinto 1992 = Pinto, M.: *El resúmen documental. Principios y métodos*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1992.

Pinto 1995 = Pinto, M.: Documentary abstracting: Toward a methodological model. *Journal of the American Society for Information Science*. 46. Vol., 3. No., 225–234. p.

Pinto–Gálvez 1996 = Pinto, M.–Gálvez, C.: *Análisis documental de contenido*. Madrid: Síntesis, 1996.

Pinto–Gálvez 1999 = Pinto, M.–Gálvez, C.: Paradigms for abstracting systems. *Journal of Information Science*. 25. Vol., 5. No., 1999., 365–380. p.

Pinto–Lancaster 1999 = Pinto, M.–Lancaster F. W.: Abstracts and abstracting in knowledge discovery. *Library Trends*. 48. Vol., 1. No., 1999., 234–248. p.

Pitkin 1987 = Pitkin, R. M.: The importance of the abstract. (Editorial). *Obstetrics and Gynecology*. 70. Vol., 2. No., 1987, 267. p.

Pléh 1996 = Pléh Csaba: A modern kognitivizmus mozgalma és változásai. Pléh Csaba (szerk.) *Kognitív tudomány*. Budapest: Osiris, 1996. 11–13. p.

Polzovics 1962 = Polzovics Iván: *Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok terén*. Budapest: OMKDK, 1962.

Radzijevszkaja 1986 = Radzievskaâ, T. V.: Referativnyj tekst v lingvopragmaticeskom aspekte. *Naučno–tehničeskaâ informaciâ*. s. 2., 8. No., 1986., 1–5. p.

Rjabceva 1986 = Râbceva, N. K.: *Informacionyę processy i mašinnyj perevod*. Moskva: Nauka, 1986.

Rónai 1990 = Rónai Tamás: *Útmutató referátumok és annotációk készítéséhez*. Budapest: OSZK KMK, 1990.

Root-Bernstein 1991 = Root-Bernstein, R. S.: Teaching abstracting in an integrated art and science curriculum. *Roeper Review*. 13. Vol., 2. No., 1991., 85–90.

Rothkegel 1995 = Rothkegel, A.: Abstracting from the perspective of text production. *Information Processing and Management*. 31. Vol., 5. No., 1995. 777–784.

Rowley 1989 = Rowley, J. E.: *Abstracting and indexing*. 2nd edition. Clive Bingley, London, 1989.

Royan 2000 = Royan, B.: Content creation and rights management: experiences of SCRAN (Scottish Cultural Resources Access Network). *Program*. 34. Vol., 2. No., 2000., 133–142.

Russel 1988 = Russel, P.: *How to write a précis*. University of Ottawa Press: Ottawa, 1988.

Salager-Meyer 1991 = Salager-Meyer, F.: Medical English abstracts: How well are they structured? *Journal of the American Society of Information Science*. 42. Vol., 7. No., 1991., 528–531.

Salton et al. 1997 = Salton, G. et al: Automatic text structuring and summarization. *Information Processing and Management*. Vol. 33., No. 2., 1997., 193–200.

Sheorey–Mokhtari 2001 = Sheorey, R.–Mokhtari, K.: Differences in the metacognitive awareness of reading strategies among native and non-native readers. *System*, 29. Vol., 4. No., 2001., 431–449. p.

Sütheő 1999 = Sütheő Péter: *Hypertext. Természetes intelligencia az információtudományban*. Budapest: OSZK, 1999.

Szidorov 1982 = Sidorov, E. V.: K karakteristike teksta kak podsistemy (v obyčnoj komunikacii i v komunikacii s referirovaniem). *Perevod kak lingvističeskaâ problema*. Moskva, MGU, 1982., p. 12–27. p.

Szolovjov 1983 = Solovëv, V. I.: *Sostavlenië i redaktirovanië referatov. Voprosy teorii i praktiki*. 2-e izd. dop. pererab. Moskva, Kniga, 1983.

Tinker 1999 = Tinker, A.: An empirical evaluation of human-produced and machine produced abstracts. *Library and Information Research News*. 23. Vol., 74. No., 1999., 33–44.

Tószegi 1999 = Tószegi Zsuzsa: Dokumentumok, információhordozók. In: Horváth Tibor–Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 1. Alapvetés. Budapest: Osiris, 1999., 152–199.

Vejsze–Bedrickaja 1983 = Vejsze, A. A.–Bedrickaâ, L. V.: Konspektirovanië i recenzirovanië kak vidy učebnoj deâtelnosti. *Metodika obučenâ inostrannym âzykam*. Vyp. 15., Minsk: Vyšejšââ škola, 1983. 68–72.

Vejsze 1985 = Vejsze, A. A.: *Čteníë, referirovanië i annotirovanië inostrannovo teksta*. Moskva: Vysšââ škola, 1985.

Walczyk 2000: Walczyk, J. J.: The interplay between automatic and control processes in reading. *Reading Research Quarterly*, 35. Vol., 4. No., 2000., 554–560.

Waters 1982 = Waters, M. L.: Abstracts—an overlooked management writing skill. *ABCA Bulletin*. 45. Vol., 2. No., 1982., 19–21.

Wheatley–Armstrong 1997 = Wheatley A–Armstrong, C. J.: Metadata, recall, and abstracts: can abstracts ever be reliable indicators of document value? *Aslib Proceedings*. 49. Vol., 8. No., September 1997., 206–213.

Az *Investing in nature* szöveg más nyelvű változatai*

Német: **In die Natur investieren**

Die Industrieländer erscheinen heute vielfach „sauberer“ und „grüner“ als die Entwicklungsländer. Viele Ökonomen erklären dies mit dem wachsenden Wohlstand, der es erlaube, sich vor allem technischen Umweltschutz leisten zu können. Die so genannten „Öko-Optimisten“ vertreten die Ansicht, in den Industrieländern sei man über dem Berg und die verbleibenden Umweltprobleme könnten dem Routinehandeln staatlicher Institutionen überlassen werden. Die alten Umweltprobleme des Industrialismus waren in der Tat augenfälliger. Die Medien konnten sie skandalisieren, Protestbewegungen konnten Konflikte durch Akte zivilen Ungehorsams inszenieren. Die neuen Umweltprobleme sind globaler, erfordern die Verarbeitung hoher Mengen wissenschaftlicher Information und entziehen sich weitgehend der Beeinflussbarkeit durch individuelles Handeln. Sie erscheinen in Modellen, Simulationen, Szenarien und insofern als ferne Risiken. Sie liegen nicht im Lichtkegel moralischer Aufmerksamkeit. Darin liegt eine Herausforderung für eine vorausschauende Politik, die sich dieser „unpopulären“ Probleme annehmen möchte.

Für viele Forscher wird die Begrenzung des Klimawandels und seiner Folgen eine der größten Herausforderungen des 21. Jahrhunderts sein. Die Klimaforschung bietet das Bild einer Mischung aus Sicherheiten und Ungewissheiten. Der physikalische Mechanismus des so genannten „Treibhauseffektes“, die beobachtbare Erhöhung des CO₂-Gehalts in der Atmosphäre gegenüber vorindustriellen Zeiten sowie ihre Ursachen sind unstrittig. In der Klimawirkungsforschung wird eine Reihe möglicher Schadensereignisse diskutiert: Überschwemmung von Inseln und Deltagebieten, Desertifikation des semiariden Trockengürtels, Versalzung von Grundwasserreserven, Verlust von Ackerland durch Verlust an Bodenfeuchte und Erosion, höhere Rate von Extremereignissen, vermehrte Waldbrände, Vordringen tropischer Krankheiten nach Norden, Abschwächung der thermohalinen Zirkulation. Sensitivitätsanalysen der Klimamodelle zeigen, dass eine Verdopplung des CO₂-Gehalts der Atmosphäre gegenüber 1850 im globalen Mittel zu Temperaturerhöhungen zwischen 1,5 und 4,5 Grad Celsius führen können. Daraus wurde ein Mittelwert von 2,5 Grad Celsius konstruiert. Unter ethischen Prämissen wie dem „Minimax“-Kriterium (Minimiere den maximalen Schaden!) gilt es jedoch, sich wissenschaftlich vertretbare „worst-case“-Szenarien (+4,5 °C) gesondert vor Augen zu führen und Emissionspfade zu vermeiden, die das Eintreten des „worst case“ wahrscheinlicher machen (business-as-usual-Pfade).

Eine zweite globale Herausforderung betrifft den anthropogen verursachten Schwund von Biodiversität. Schätzungen hinsichtlich Ausmaß und Geschwindigkeit der Verringerung

* Copyright Deutschland Magazine/Konrad Ott

von Biodiversität sind umstritten. Seriösen Prognosen zufolge wird der Verlust an Arten im kommenden Jahrhundert eine zweistellige Prozentzahl des Artenbestandes ausmachen. Was ist daran schlimm oder moralisch falsch? Wozu braucht die Menschheit zum Beispiel alle tropischen Insektenarten? Häufig wird der Erhalt von Biodiversität funktional mit der Stabilität von Ökosystemen begründet. Die Beziehungen zwischen Arten und ökosystemaren Gefügen sind jedoch weitgehend ungeklärt. Gleichwohl teilen viele die Überzeugung, dass es moralisch nicht gerechtfertigt werden kann, ungezählte Arten, deren jede einzelne ein „Kunstwerk der Evolution“ (E.O. Wilson) darstellt, für kurzfristige und häufig in sich fragwürdige Nutzungsformen zu opfern.

Eine dritte Herausforderung betrifft die Sicherung der Welternährung. Viele favorisieren hier technische Lösungsstrategien. Schematische und moralisierende Argumentationsmuster wie das folgende finden sich häufig: Es gibt das Faktum der wachsenden Weltbevölkerung und einen Rückgang der Anbaufläche pro Kopf. Es drohen Erosion und Versalzung von Böden durch falsche Bewässerungstechniken. Die Verstädterung wird zunehmen. Dadurch droht eine Versorgungslücke, die, wenn überhaupt, nur mit neuen Technologien, sprich: „grüner“ Gentechnik, geschlossen werden kann. Kritiker wenden ein, dass Landbesitzstrukturen, Transport- und Lagerungsprobleme, Import-Export-Relationen, die Auflagen von IWF, Kaufkraftentwicklung sowie „Hunger als Waffe“ eine größere Rolle in Bezug auf das Hungerproblem spielen. Reflektierte Befürworter der grünen Gentechnik geben dies zu, insistieren aber darauf, dass die Gentechnik eine Option ist, auf die man nicht verzichten solle. Dieses Argument ist ethisch vertretbar.

Eine damit verknüpfte Herausforderung betrifft die kommerzielle Aneignung und Nutzung des genetischen Materials tropischer Biodiversität durch westliche Konzerne. Mit der Biotechnologie rückt die Nutzung biotischer Ressourcen in das Blickfeld privatwirtschaftlichen Profitinteresses. Das Bestreben geht dahin, sich „genetische Ressourcen“ möglichst kostengünstig anzueignen, sie technisch zu verändern und die Produkte durch Patente abzusichern. Rechtliche Grundlage für die Patentierung sind Auffassungen, die die Grenzlinie zwischen Entdeckung und Erfindung betreffen. Der rationale Kern der Parole „Kein Patent auf Leben!“ besteht in dem Argument, genetische Ressourcen seien etwas, dass vom Menschen entdeckt, aber nicht erfunden werden könne.

Eine fünfte Herausforderung betrifft die anwachsende Migration. Größtenteils ist Migration Binnenmigration innerhalb von armen Ländern (Landflucht); teilweise erfolgt Migration in Richtung Norden. Migrationsmotive wie etwa politische Verfolgung, ökonomische Marginalisierung, soziale Diskriminierung und ökologische Verwüstung (Öko-Migration) sind längst nicht mehr klar zu trennen. Eine weitere Herausforderung betrifft den globalen Gegensatz zwischen Arm und Reich. Dieser nimmt mittlerweile obszöne Gestalt an und hat fatale ökologische Konsequenzen. 1997 verfügten die reichsten 20 Prozent der Weltbevölkerung über 86 Prozent des Vermögens beziehungsweise der produzierten Güter und Dienstleistungen. Dass dieser Lebensstandard nicht global verallgemeinerbar ist, pfeifen die Spatzen von den Dächern. Den Armen muss es wie Hohn in den Ohren klingen, wenn es heißt, sie dürften dieses Wohlstandsmodell aufgrund ökologischer Grenzen nicht kopieren, während wir daran festhalten, obwohl die Steigerung des Bruttosozialprodukts kaum noch mit der Steigerung an Lebensqualität verknüpft ist, die defensiven Kosten wachsen und das „rat race“ um Positionsgüter immer groteskere Züge annimmt.

Umgekehrt führt Armut zu armutsbedingter Umweltzerstörung. Arme Menschen sind extrem verwundbar. Not verkürzt Zukunftshorizonte. Wer sich kein Öl leisten kann, schlägt Brennholz; wer verschuldet vom Pachtland vertrieben wird, geht in agrarökologisch marginale Areale oder verdingt sich als Holzfäller oder als Goldschürfer. Wilderei lässt sich kaum oder nur mit drakonischen Mitteln eindämmen.

Spanyol: Invertir en la naturaleza

Los países industrializados parecen ser hoy, en muchos sentidos, 'más limpios y 'más verdes que los pobres países en desarrollo. Muchos economistas lo explican haciendo referencia al creciente bienestar que permitiría una protección ambiental técnica. Los así llamados 'eco-optimistas afirman que en los países industrializados ya se han solucionado las dificultades mayores, y que los problemas ambientales remanentes pueden ser confiados a la acción rutinaria de las instituciones estatales. Es cierto que los antiguos problemas ambientales de la industrialización eran más evidentes. Los medios de comunicación los podían convertir en escándalos, y los movimientos de protesta podían escenificar conflictos mediante acciones de desobediencia civil. Por el contrario, los nuevos problemas ambientales son más globales, exigen la elaboración de grandes cantidades de información científica y, en gran medida, no pueden ser influidos por la acción individual. Estos problemas se expresan en modelos, simulaciones, escenarios y, en este sentido, parecen ser riesgos lejanos; no ocupan el centro de la atención moral. Esta situación implica un desafío para aquella política previsoras que desea ocuparse con estos problemas 'impopulares.

Muchos científicos consideran que acorralar el cambio climático y sus consecuencias es el reto cardinal del siglo XXI. Los estudios del clima ofrecen una mezcla de certidumbres e incertidumbres. El mecanismo físico del así llamado 'efecto invernadero, el aumento de CO_2 en comparación a la época preindustrial, así como sus causas, es irrefutable. En la investigación sobre las secuelas del cambio climático se está discutiendo una gama de posibles siniestros: la inundación de islas y deltas, la desertificación del cinturón semiárido, la salinización del agua subterránea, la pérdida de superficies agrícolas por la disminución de la humedad y la erosión de los suelos, más acontecimientos extremos, incremento de los incendios de bosques, la penetración de enfermedades tropicales hacia el norte, el debilitamiento de la circulación termohalina. Los análisis de sensibilidad de los modelos del clima muestran que, en comparación al año 1850, una duplicación del contenido de CO_2 en la atmósfera puede acarrear un aumento de la temperatura entre 1,5 y 4,5 grados centígrados en un término medio global. De estas cifras se postuló un valor medio de 2,5 grados centígrados. No obstante, considerando las premisas éticas como el criterio 'Minimax ('Minimiza el daño máximo!) es necesario analizar particularmente los escenarios científicos que advierten del 'peor caso posible, así como evitar aquellas corrientes de emisiones que lo hacen más factible (con el lema 'sigamos como hasta ahora).

El segundo desafío global está relacionado con la disminución de la biodiversidad que ha causado el hombre; son muy discutidas las estimaciones sobre sus dimensiones y velocidad. Los pronósticos serios señalan que en el próximo siglo la pérdida irreversible de especies se elevará a un porcentaje de dos dígitos de todas las especies. Pero, se podría acotar, ¿qué tiene de malo, dónde está el error moral? ¿Para qué necesita la humanidad, por ejemplo, todos los insectos tropicales? Con frecuencia, la preservación de biodiversidad se apoya en argumentos funcionales que resaltan la estabilidad de los ecosistemas. Pero, aún falta mucho para dilucidar completamente la interacción entre las especies y sus ecosistemas. A pesar de ello, muchos están convencidos de que es injustificable desde un punto de vista moral sacrificar a numerosas especies – cada una

de ellas una obra maestra de la evolución (E. O. Wilson) – en el altar de una explotación a corto plazo y dudosa en sus propios fines.

Un tercer desafío se refiere a asegurar la alimentación de la población mundial. En este campo, muchos favorecen las estrategias de corte tecnológico para solucionar este problema. A menudo se escuchan argumentos esquemáticos y moralistas como el siguiente: es un hecho el crecimiento de la población mundial y la reducción per cápita de la superficie agrícola; las técnicas de regadío equivocadas causan erosión y salinización de los suelos; cada vez más gente vivirá en las ciudades, y el abastecimiento de alimentos será insuficiente. Si es que es posible contrarrestar esta situación, afirman, el único medio es utilizando tecnologías — en palabras claras: la ingeniería genética verde. Los críticos de esta línea argumentativa objetan que las estructuras de la propiedad rural, los problemas de transporte y almacenamiento, las relaciones entre las exportaciones y las importaciones, las medidas que impone el FMI, la evolución del poder adquisitivo y la utilización del hambre como arma de guerra son más relevantes para el problema del hambre. Los partidarios más serios de la ingeniería genética verde aceptan estas objeciones, pero insisten en que la ingeniería genética es una opción a la que no se debe renunciar. Desde una perspectiva ética, este argumento no se puede desechar.

Un desafío relacionado con el anterior se refiere a la apropiación y explotación del material genético de la biodiversidad tropical por parte de los consorcios occidentales. Con la biotecnología, se abre a las empresas privadas – guiadas por la búsqueda de ganancias — el campo de la explotación de los recursos biológicos, y ellas tratan de apropiarse al menor precio posible de recursos genéticos para manipularlos y asegurarse los productos finales mediante patentes. Pero, la base legal del procedimiento para patentar esos productos son interpretaciones que se mueven en el ámbito todavía no aclarado entre descubrimiento e invento. La quinta esencia racional del lema “La vida no se puede patentar! es que el hombre puede descubrir los recursos genéticos, pero no inventarlos.

El quinto desafío es la creciente migración. En gran medida, la migración se produce dentro de los países pobres (éxodo rural); en parte, se dirige a los países del norte. Hace ya mucho tiempo que no se pueden delimitar nítidamente las diferentes causas: persecución política, marginalización económica, discriminación social y catástrofes ecológicas (ecomigración). Otro reto es la ya obscena contradicción global entre pobreza y riqueza, con sus fatales secuelas ecológicas. En 1997, el 20% más rico de la población mundial disponía del 86% del patrimonio o de los bienes y servicios producidos. Por supuesto que ese nivel de vida no puede estar al alcance de todos. Pero para los pobres, es una burla cínica afirmar que por razones ecológicas no deben copiar ese modelo de bienestar, mientras nosotros seguimos aferrados a él – a pesar de que el aumento del PIB no significa una mayor calidad de vida, del crecimiento de los costos para evitar/subsanar la contaminación ambiental y de que la rivalidad por ciertos bienes es cada vez más grotesca.

La pobreza acarrea destrucción del medio ambiente. Los pobres son extremadamente vulnerables; la miseria no permite dirigir la mirada a horizontes lejanos. Quien no puede comprar parafina, echa abajo un árbol para obtener leña, y los campesinos endeudados expulsados de sus tierras ganan su sustento como leñadores o buscando oro en los ríos. La caza furtiva se puede evitar únicamente con medidas dracónicas.

Francia: Investir dans la nature

Aujourd'hui, les pays industrialisés semblent beaucoup plus 'propres et plus 'verts que les pays en développement. Nombre d'économistes expliquent cette situation par le fait qu'une prospérité croissante permet de financer une protection technique de l'environnement. Ces 'éco-optimistes estiment que les pays industrialisés ont fait le plus dur et que les problèmes écologiques restants peuvent être laissés au soin des institutions étatiques. C'est un fait que les problèmes d'environnement de l'ère industrielle étaient plus éclatants. La presse et les médias pouvaient en montrer le scandale, les mouvements de protestation pouvaient illustrer les conflits par des actes de désobéissance civile. Les problèmes environnementaux actuels sont d'envergure planétaire, ils exigent de traiter un volume important d'informations scientifiques et ne sont guère influençables par des actes individuels. Ils apparaissent sous forme de modélisations, de simulations, de scénarios, et donc de risques lointains. Ils ne sont pas sous les projecteurs d'une opinion moralisatrice. Ils constituent donc un défi à relever avec une politique clairvoyante qui s'attaquerait à ces problèmes 'impopulaires.

Pour nombre de chercheurs, la limitation des mutations climatiques et de leurs conséquences représente l'un des grands défis du XXIe siècle. La recherche en climatologie offre un tableau composé de certitudes et d'incertitudes. Le mécanisme physique de l'effet de serre, l'augmentation du taux de CO₂ dans l'atmosphère par rapport à l'époque pré-industrielle, et ses causes, ne sont pas contestées. La recherche sur les effets climatiques prévoit toute une série de dommages possibles: l'inondation des îles et des deltas, la désertification des zones semi-arides, la salinisation des nappes d'eau phréatiques, la disparition des terres cultivables par recul de l'humidité des sols et par érosion, un taux plus élevé de phénomènes météorologiques extrêmes, la hausse du nombre d'incendies de forêt, l'avancée des maladies tropicales vers le nord et le recul de la circulation thermohaline. Les modèles climatiques montrent qu'un doublement du taux de CO₂ dans l'atmosphère par rapport à 1850 pourrait conduire en moyenne globale à des hausses de température situées entre 1,5° et 4,5°. On en déduit une valeur moyenne de 2,5°. Mais, en partant de prémisses éthiques comme les critères 'minimax (minimiser le dommage maximal), il faut se pencher sur le scénario du pire des cas (+ 4,5°C) et éviter les modes d'émission qui rendent son apparition probable.

Un deuxième défi planétaire concerne la disparition de la biodiversité induite par l'homme. Les estimations sur l'ampleur et le rythme de la diminution de la biodiversité sont contestées. D'après des prévisions sérieuses, la disparition des espèces au siècle prochain s'élèvera à un pourcentage à deux chiffres des espèces actuelles. Où est le mal à ça, pourquoi est-ce moralement inacceptable? A quoi servent par exemple toutes les espèces tropicales d'insectes? La préservation de la biodiversité est souvent fondée de façon fonctionnelle sur la stabilité des écosystèmes. Or les relations entre les espèces et les écosystèmes sont largement inexpliquées. Néanmoins, nombreux sont ceux qui pensent qu'on ne peut pas justifier moralement le fait que d'innombrables espèces, chacune d'entre elles étant 'un chef-d'œuvre de l'évolution (E. O. Wilson), soient sacrifiées à des formes d'exploitation à court terme contestables.

Un troisième défi porte sur l'alimentation de l'humanité. Ici, nombreux sont ceux qui favorisent des solutions techniques. Les argumentations schématiques et morales

suivantes sont foison: la croissance démographique mondiale et le recul des terres cultivées par habitant sont un fait. L'érosion et la salinisation des sols menacent à cause des méthodes d'irrigation erronées. L'urbanisation va croissant. Un problème d'approvisionnement menace qui ne sera résolu qu'avec les nouvelles technologies, c'est-à-dire le génie génétique vert. Les critiques répondent que les modes de propriété de la terre, les problèmes de transport et de stockage, les relations entre pays importateurs et exportateurs, les conditions du FMI, le développement du pouvoir d'achat et l'utilisation de la faim comme une arme jouent un rôle plus important dans le problème de la faim. Les partisans du génie génétique vert le reconnaissent mais insistent sur le fait que le génie génétique est une option à laquelle on ne saurait renoncer. C'est un argument valable sur le plan éthique.

Le problème qui en découle porte sur l'appropriation commerciale et l'utilisation du patrimoine génétique de la biodiversité tropicale par les grands groupes occidentaux. Avec les biotechnologies, l'utilisation de ressources biotiques soulève l'intérêt des entreprises privées. Elles cherchent à s'approprier des ressources génétiques à moindre coût, à les modifier et à protéger les produits qu'elles en tirent par des brevets. La base juridique de ces brevets repose sur l'interprétation de ce qu'est une découverte et ce qu'est une invention. Dans son essence, le slogan 'On ne brevète pas le vivant!' argumente que les ressources génétiques sont quelque chose que les hommes peuvent découvrir mais ne peuvent pas inventer.

Un cinquième défi concerne l'augmentation des migrations. Celles-ci sont en majorité des migrations intérieures au sein des pays pauvres (exode rural); mais les migrations se font aussi vers le Nord, les raisons de ces migrations comme la persécution politique, la marginalisation économique, la discrimination sociale et les désastres écologiques (écomigration) n'étant guère aisées à distinguer. Un autre défi concerne le fossé planétaire entre les riches et les pauvres. Celui-ci prend aujourd'hui des formes obscures et a des conséquences écologiques fatales. En 1997, 20% de la population mondiale possédait 86% de la fortune mondiale composée des biens et des services produits. Chacun sait que ce niveau de vie ne peut pas être généralisé au niveau mondial. Les pauvres doivent se sentir humiliés lorsqu'ils entendent qu'ils ne doivent pas copier ce modèle de prospérité en raison de ses conséquences écologiques. Mais nous nous y accrochons, bien que l'augmentation du P.N.B. ne soit plus guère associée à une augmentation de la qualité de la vie, que les coûts pour défendre ces acquis augmentent et que la course pour s'assurer des biens prestigieux prenne des traits de plus en plus grotesques.

Parallèlement, la pauvreté mène à une destruction de l'environnement. Les pauvres sont vulnérables. La misère raccourcit les horizons temporels. Quand on ne peut pas s'offrir de pétrole, on se procure du bois de chauffage; quand on est chassé de sa ferme parce qu'on est endetté, on se réfugie dans des zones marginales sur le plan agro-écologiques ou on vend sa force de travail comme bûcheron ou chercheur d'or. Le braconnage ne peut être réfréné, si ce n'est avec des mesures draconiennes.

The theory and practice of the abstracting

Even though abstracting practices vary in different fields of knowledge, abstracts are needed in the era of the Internet as well.

This book intends to summarise the most important and up-to-date theory of abstracting, as well as to give advice and examples for the practice of writing different kinds of abstracts.

This book is intended first of all for librarians and can be used especially in education for library and information science. In addition, it is also designed to help non-librarians: specialists, researchers who work and publish in different fields and write the author-abstracts of their own papers or write abstracts on papers written by someone else.

Abstracting can be defined as an activity of representing the most important information contained in a text in a shorter than the original form from a pre-defined viewpoint. Abstracts are natural-language texts that exist in written form or are fixed on non-paper media.

Abstracts have to fulfil the minimum function of allowing their users to decide whether the original text is worth reading or not.

Abstracting is a professional activity based requiring abilities and skills that can and have to be learnt. It is based on summarising information that can be a spontaneous, everyday activity but can also acquire a semi-professional character.

The book discusses the length, functions and basic structure of abstracts. A new approach is outlined on the questions of informative and indicative abstracts. The abstractors' personality, their linguistic and non-linguistic knowledge and skills are also extensively discussed.

The process of abstracting, its steps and models, as well as recipient's role are treated with special distinction. Abstracting is presented as an aimed (purported) understanding of the original text, its interpretation and subsequently a special projection of the information deemed to be worth of abstracting into a new text.

The theoretical part is supplemented with a section of practical questions, a sample text, abstracts reflecting the content of the text in question and their analysis.

As the theory and practice of abstracting can be well interlinked with each other in the models of abstracting, an integrated model of abstracting, that synthesises earlier models, is presented.

Tartalom

Bevezető	3
1. A referálás elmélete	7
1.1. A referálás tágabb kontextusa és diszciplináris környezete	7
1.2. Definíciók	8
1.2.1. Referátum	9
1.2.2. Autoreferátum	12
1.2.3. Referáló	14
1.2.4. Referálás	14
1.2.5. Gépi referálás	14
1.2.6. Rokon műfajok	15
1.2.7. Idegen nyelvű terminológia	16
1.3. A referátumok terjedelme és funkciói	17
1.4. Indikatív és informatív referátumok	20
1.5. A referáló személye és ismeretei	23
1.6. A referálás folyamatának megközelítése	29
2. A referálás gyakorlata	41
2.1. Hogyan írunk referátumot?	41
2.2. Példa referátum írására	46
A mintaszöveg: Investing in nature	47
A mintaszöveg és a belőle készült referátumok	49
A referátumok	49
Elemzés	52
3. Az elmélet és a gyakorlat összekapcsolása a referálás modelljeiben	57
3.1. A referálás alapmodellje	57
3.2. A referálás alapvető lépéseinek modelljei	57
3.3. A referálás mint írástevékenység modellje	59
3.3. A referálás integrált modellje	61
Felhasznált irodalom	67
Függelék	72
Az Investing in nature szöveg más nyelvű változatai	72
Német: In die Natur investieren	72
Spanyol: Invertir en la naturaleza	75
Francia: Investir dans la nature	77
The theory and practice of the abstracting	79

